

DICTUM FACTUM

СКАЗАНО ЗРОБЛЕНО

Юридичний збірник

**Державного університету
інфраструктури та технологій**

№ 1(9)

Київ - 2021

DICTUM FACTUM

Державний університет інфраструктури та технологій

№ 1(9), 2021

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

- Беззубов Д.О.* Істріографія поліцейського права в українській правовій науці початку ХХ ст. 3
- Бурдоносова М.А.* Становлення міжнародних стандартів гендерної рівності в актах міжнародної організації праці 10
- Заяць Н.В.* Питання мультикультуралізму в національному праві 17

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС.

СІМЕЙНЕ ПРАВО

- Глинчук О.І.,
Бендера І.Л.* Актуальні аспекти юридичної відповідальності щодо порушення чинного законодавства про державну мову 26
- Дзюбенко О.Л.* Договір про сурогатне материнство: правова природа, суб'єктний склад та істотні умови 34

АГРАРНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

- Ковтун О.М.* Довкіллева реформа в Україні: бути чи не бути? 45

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Арестова Л.В.* Напрямки удосконалення організаційно-правового регулювання відносин у сфері адміністративного судочинства 52
- Парубець К.А.* Повноваження президента України у сфері забезпечення національної безпеки 60
- Подольян Ю.О.* Сутність категорії «права та свободи людини» як ціннісного елементу в побудові системи забезпечення національної безпеки України 68

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>Киренко С.Г.</i>	Термінологічні аспекти кримінального законодавства України	76
<i>Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кофанова О.С., Ергард Н.М.</i>	Криміналістично-правові аспекти збирання, накопичення та використання біометричних даних на прикладі індивідуалізуючої інформації біологічного походження	84
<i>Михайлов В.О.</i>	Питання використання методів OSINT у криміналістиці	97
<i>Мусієнко А.В., Мусієнко В.В.</i>	Деякі аспекти еволюції теорії детермінації злочинності професора Чезаре Ломброзо	105
<i>Осадчий В. І.</i>	Торгівля людиною – щодо оптимальної моделі диспозиції ч.1 ст. 149 КК України	111
<i>Філіппов А.В.</i>	Кримінальні правопорушення проти здоров'я особи: критерії визначення шкоди	120

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Клюєва Є.М.</i>	Роль правового звичаю у міжнародному морському праві	126

Редакційна колегія

Головний редактор: Беззубов Д.О. д.юрид.наук, проф. (ДУІТ).

Заступник головного редактора: Добкіна К.Р. д.юрид.наук, доцент (ДУІТ).

Відповідальний секретар: Новосельська І.В. к.юрид.наук, доцент (ДУІТ).

Члени редакційної колегії: Армаш Н.О. д.юрид.наук, доцент, заступник директора ЦСЕ ГО; Апаров А.М. д.юрид.наук, проф. (СДПУ ім. А.С.Макаренка); Барабаш О.О. д.юрид.наук, доцент (НУЛП); Дурнов Є.С. д.юрид.наук, проф. (МВС); Ільєсова Г.А. к.юрид.наук, професор (Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова); Клюєва Є. М. д.юрид.наук, доцент (ДУІТ); Ковальчук А.Т. д.юрид.наук, проф. (ДУІТ); Ковальська В.В. д.юрид.наук, проф. (ДУІТ); Litvin István PhD, associate professor (Інститут освітнього і професійного розвитку, м.Будапешт); Матвійчук А.В. к.юрид.наук (ДУІТ); Мичко М.І. д.юрид.наук, проф. (ДУІТ); Осадчий В.І. д.юрид.наук, проф. (ДУІТ); Романова А.С. д.юрид.наук, доцент (НУ ЛП); Россіхін В.В. д.юрид.наук, проф. (ХНУР); Россіхіна Г.В. д.юрид.наук, проф. (ХНУ імені В.Н. Каразіна); Сидоров Я.О. к.юрид.наук, доцент (ЗНУ); Скок П.О. к.наук з держ.упр. (ДУІТ); Собовий О.М. к.юрид.наук, доцент (ДУІТ); Цукан О.М. к.юрид.наук, доцент (ХНУВС); Явор А.О. д.юрид.наук, доцент (НЮУ ім. Ярослава Мудрого).

© Автори статей, 2021
© ДУІТ, 2021

УДК 339.8

<https://orcid.org/0000-0001-7183-5206>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-3-9>*Беззубов Дмитро Олександрович,**доктор юридичних наук, професор,**професор кафедри конституційного та**адміністративного права**Юридичного факультету,**Інституту управління, технологій та права**Державного університету інфраструктури та технологій,**м. Київ, Україна*

ІСТРІОГРАФІЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ НАУЦІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

***Анотація.** У статті проаналізовано становлення та розвиток поліцейського права в українській правовій науці поч. ХХ ст., а також з'ясовано її подальший вплив на формування сучасної системи адміністративного права. Досліджено погляди на питання основних проблем науки поліцейського права та зародження науки адміністративного права на території України провідними вченими юристами різних правових шкіл України. Виділено наукові школи та їх погляди на шляхи розвитку науки адміністративного права.*

Ключові слова: поліцейське право, поліцейстика, поліція безпеки, поліція добробуту, адміністративне право, поліцейська діяльність.

***Annotation.** The article analyzes the formation and development of police law in the Ukrainian legal science of the early twentieth century, as well as clarifies its further impact on the formation of a modern system of administrative law. Views on the main problems of the science of police law and the origin of the science of administrative law on the territory of Ukraine by leading legal scholars of various law schools of Ukraine are studied. Scientific schools and their views on the development of the science of administrative law are highlighted. The basic theories of administrative law from the standpoint of the science of police law are established. The views of scholars in the field of police law on the subject and method of management, functions and system of science of police law and the general foundations of the theory of administrative management are determined. Views on the positions of administrative law of various scholars in the field of theory of state and law. The specifics of the development of the theory of administrative law on the territory of modern Ukraine taking into account the territorial subordination are determined. The discussion of scholars about the place and role of police and administrative law in the state continues today. Formed schools of administrative law on the territory of Ukraine have different views on the development of administrative law. Systematization of the history of administrative law will establish a unified approach to determining the place and role of administrative and police law in the system of public administration. The historical connection between police law and administrative law as an element of protection of public order in the state is*

established. Prospects for the development of research in the field of historiography of administrative and police law are outlined. Some points on the specifics of the development of the science of police law in Ukraine and the connection with European countries are identified. Attention is drawn to the pattern - the experience of legislation is gradually moving to the scientific world of administrative law. The development of administrative law occurs through the development of legislation. The history of administrative law is an integral part of the science of administrative law.

Keywords: police law, policing, security police, welfare police, administrative law, policing.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У своєму розвитку поліцейське право пройшло складний і тернистий шлях, результати якого засвідчують його суттєвий вплив на формування сучасної системи адміністративного права. Однак нині науковцями майже не приділено уваги аналізу і дослідженню таких складних теоретичних питань, як, зокрема, поліцейстика. Ці та інші причини, а також необхідність з'ясування сучасного тлумачення поняття «поліцейське право» й обумовлюють актуальність цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію розвитку науки поліцейського (адміністративного) права в Україні досліджували у своїх працях такі сучасні українські вчені, як В. Авер'янов, Ю. Римаренко та І. Усенко, Ю. Битяк, О. Андрійко, Є. Додін, Н. Саліщева та ін. Огляд деяких теоретико-методологічних аспектів поліцейського права здійснено в публікаціях В. Базилевича, П. Біленчука, Л. Горкіної, Л. Коваль, В. Крижановської, Т. Коломоєць, М. Лошицький, С. Федчишина, М. Курка, І. Гриценка, О. Бандурки, О. Ярмиш та ін. Незважаючи на чималу кількість праць, окремого комплексного дослідження, присвяченого питанню історіографії поліцейського права в українській правовій науці ХХ ст., немає.

Метою цієї статті є аналіз історії становлення та розвитку науки поліцейського права в українській правовій науці поч. ХХ ст., а також її подальшого впливу на формування сучасної системи адміністративного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія становлення вітчизняної науки поліцейського права, на відміну від цього процесу у країнах Західної Європи, є відносно короткою, її зародження визначається поч. ХІХ ст. і обумовлене значною мірою саме «перенесенням на вітчизняний ґрунт західних теорій» [8, с. 13].

Основоположник поліцейського права Н. Делмаре в своїй праці «Трактат про поліцію» визначив, що розвиток науки управління є частиною державної політики та забезпечення її безпеки та безпеки громадян. Неможливо розглядати проблематику адміністративного права без детального аналізу історіографії.

Науковий потенціал поліцейського права в українській правовій науці ХХ ст. був представлений роботами І. Є. Андрієвського, М. Белявського, Е. Берентдса, В. Гессена, П. Гуляєва, В. Дерюжинського, А. Єлістратова, В. Івановського, М. Лошицького, В. Лешкова, І. Платонов, І. Тарасова, М. Шпилевського та ін.

Дослідник В. Лешков зазначав: «У ХVІІІ ст. ми тільки вслуховувалися та

вдавались у те, що за кордоном було говорено, написано та зроблено у частині поліції, а в XIX ст. тільки викладали російською мовою поняття, розроблені Модем у його праці «Наука про поліцію» [10]. Провідні науковці-поліцейсти, наприклад, І. Андреевський, М. Шпилевський, І. Платонов, у своїх дослідженнях майже завжди спиралися на теоретичні положення західних учених у галузі поліцейського права.

Зародження науки «поліцейське право» відбулося на поч. XIX ст. [9] і її основоположником став П. Гуляєв, видавши працю «Права и обязанности градской и земской полиции и всех вообще жителей российского государства в отношении к полиции», яка не була за своїм змістом науковою, адже ані аналізу, ані критики викладеним твердженням дано не було. У ній йшлося про закони, які визначали структуру поліції та її обов'язки, а також про закони, які окреслювали права громадян. Згідно з дослідником поліцейське право поділялося на дві групи: перша – стосувалася правового статусу поліції, а друга – прав громадян у відносинах з поліцією [1].

Наукова праця І. Платонова «Вступительные понятия в учение о благоустройстве и благочинии государственном» полягала у спробі розробити вчення про благоустрій та благочиння, які і були головними елементами його системи поліцейського права. Учений виокремив у сутності науки поліцейського права два основні аспекти – науку про благоустрій та науку про благочиння. Про це пізніше напише й обґрунтує Н. Бунге, який, будучи за фахом економістом, намагався саме з погляду економіки з'ясувати сутність та призначення поліцейського права. Поліцейське право, як зазначав дослідник, мало комплексний характер: перша частина – вчення про безпеку, або закони благочиння, належала до державного права, а друга – вчення про добробут (закони благоустрою) мала розглядатися як прикладна частина політичної економії. Детальний аналіз обох частин Н. Бунге подав у своїй монографії «Полицейское право. Введение в государственное благоустройство» [4].

Однак таку позицію не підтримав А. Антонович, запропонувавши власну диференціацію, зокрема: загальне вчення про фактори добробуту та вчення про окремі галузі діяльності, спрямовані на досягнення добробуту. Кожна з цих частин поділялася на свої складові. У першій частині виділялися розділи про поліцію населення, поліцію сил природи, поліцію капіталу, у другій – досліджувалися питання виробництва, розподілу та споживання [3, с. 298]. Дослідник розглядав поліцейське право як науку, що має чіткі національні риси, яка повинна вивчати «ті правові підстави для діяльності держави, скерованої до створення народного добробуту, які вкорінені в національних особливостях даного народу і являють собою умови його національного розвитку... Подібно до того як позаіндивідуальним немає загальнолюдського розвитку, так і поза національним розвитком не може бути спільного розвитку людства. Тільки набравши національних рис, наука поліцейського права слугує інтересам загальнолюдської культури» [3, с. 74].

Аналіз праць поліцейста І. Андреевського дає підстави констатувати, що у змісті науки поліцейського права вчений виокремив дві частини – поліцію безпеки та поліцію добробуту, «де зміст кожної з них знову ж таки розпадався на структурні елементи нижчого системного рівня. Перша частина об'єднувала

норми (заходи), спрямовані на попередження небезпеки, яка могла настати від злої волі людини, та норми (заходи), спрямовані на попередження та усунення небезпеки, яка прямо не залежала від людської волі. Що ж стосується поліції добробуту, то вона складалася вже з трьох основних інститутів (у сучасному розумінні). Перший об'єднував заходи, спрямовані на сприяння духовному добробуту населення, другий – заходи, спрямовані на забезпечення матеріального добробуту населення, третій – заходи, покликані забезпечувати умови добробуту як матеріального, так і духовного» [2]. І. Андреевський характеризував співвідношення поліцейського права з іншими юридичними науками (державним, фінансовим, цивільним, судовим, церковним та міжнародним правом). Саме наукові погляди і висновки цього вченого суттєво вплинули на подальші дослідження у сфері поліцейського права.

Протилежну позицію у питанні розуміння та системи поліцейського права займав М. Шпилевський, про що йдеться у його монографії «Полицейское право как самостоятельная отрасль правоведения», яка стала логічним продовженням ідей В. Лешкова про тотожність поліцейського і суспільного права. Згідно з М. Шпилевським «суспільне право є вищим шаблоном розвитку поліцейського права, суспільне право є «правом особи або правом на розвиток і охорону особи». Система суспільного права мала включати загальну і особливу частини. Зміст першої становить виклад основних засад і категорій суспільного права, а особливої частини – виклад окремих інститутів суспільного права. В особливій частині автор виділив два розділи, з яких перший присвячувався вченню про право соціальної організації народу, а другий – вченню про право розвитку і охорони суспільних сил народу. Відповідно у першому розділі вивчалися норми: про право сходок і зібрань; право товариств і компаній; право суспільних союзів; право станово-професійних союзів; право громад; право земств. Другий розділ був присвячений дослідженню норм, які мали регулювати різні види економічної діяльності та соціального розвитку» [3, с. 81–82].

Різні підходи науковців призвели до появи на початку ХХ ст. двох вітчизняних шкіл, представники яких мали різні погляди на місце і роль поліцейського права у структурі правової галузі. Одні (І. Тарасов, В. Івановський, В. Гессен) стверджували, що поліцейська діяльність, зважаючи на свою специфіку, не може охоплюватися поняттям «державне управління», і тому поліція є самостійною частиною адміністрації, а поліцейське право – частиною адміністративного. Представники іншої школи (В. Дерюжинський, А. Єлістратов) аналізували поліцейське право тільки в історичному аспекті, як «учення про управління, що замінило собою систему поліцейського права». Остаточно поліцейське право перейменувалося в адміністративне право на початку ХХ ст. внаслідок революційних подій, які не дали вітчизняній науці поліцейського права можливості розвиватися надалі.

Важливу роль у трансформації поліцейського права в адміністративне відіграла наукова діяльність І. Тарасова. Особливістю підходу вченого до дослідження поліцейського права, на відміну від попередників, було намагання здійснити догматичне вивчення поліцейського права шляхом аналізу правових норм, що визначають поліцейську діяльність держави, а також завдання, форми та межі цієї діяльності. У праці «Очерки науки полицейского права» вчений

розділив поліцейське право на три частини: вступ, загальну та особливу частини. «Вступ містив у собі усе вступне, підготовче, поділявся на дві частини: основні поняття і історія вчень та установ. У загальній частині, яка зосереджувала все те, що має загальне значення для усієї поліцейської діяльності, – три розділи: органи поліцейської діяльності, влада цих органів та забезпечення закономірності у поліцейській діяльності. Особлива частина розпадається на сім відділів відповідно до найважливіших галузей поліцейської діяльності, а саме: безпеку, освіту, сполучення, поведження, виробництво, розподіл та споживання» [3, с. 187]. Тобто І. Тарасов не тільки намагався створити нову систему поліцейського права, а й взагалі прагнув по-новому підійти до тлумачення та призначення цієї галузі права.

Натомість В. Дерюжинський, праці якого побачили світ на поч. ХХ ст., як і більшість його сучасників, відстоював погляд, що «вивченню поліцейським (адміністративним) правом підлягають три великі групи явищ. По-перше, усі ті галузі державного та громадського життя, які мають своїм предметом різні сторони господарства (різні види промисловості); по-друге, ті галузі державного та суспільного життя, які мають своїм завданням сприяння духовно-інтелектуальному розвитку населення (сюди належать, головним чином, турботи держави та суспільства про народну освіту, як елементарну та загальну у всіх її стадіях, так і професійну); по-третє, група явищ, до якої входять ті сторони державної та суспільної діяльності, які за своїм характером не можуть бути віднесені прямо до одної з двох згаданих галузей, але які, незважаючи на це, також необхідні в інтересах забезпечення всебічного культурного розвитку як цілого суспільства, так і окремих його членів» [5, с. 16–17]. Тобто дослідник обмежував предмет поліцейського права тими відносинами, які виникали у сфері управління економікою, соціально-культурною сферою та охороною громадського порядку.

Наукові погляди В. Івановського на предмет адміністративного права були близькими до В. Дерюжинського та І. Тарасова, оскільки перший також обмежував регулівний вплив норм адміністративного права сферою внутрішнього управління, виділяючи у ній три основні напрями діяльності суб'єктів – господарський, соціально-культурний та захисний.

І В. Дерюжинський, і В. Івановський будували свою систему поліцейського (адміністративного) права, базуючись на науці про державу. Натомість В. Гессен стверджував, що «найменування науки адміністративного права наукою поліцейського права дискредитує цю науку, вселяючи неправильне уявлення про її зміст, оскільки поліцейською діяльністю (в наукових поглядах кін. ХІХ – на поч. ХХ ст.) є не адміністративна діяльність загалом, а лише певний вид державної діяльності – діяльність, спрямована на підтримку безпеки і порядку, пов'язану із застосуванням примусової влади» [6, с. 21].

Заперечував позицію В. Гессена А. Єлістратов, який не обмежував науку адміністративного права винятково внутрішнім управлінням, вважаючи, що її межі значно більші – «...адміністративне право регулює правовідносини не тільки у тих службах, які належать до сфери внутрішнього управління, але також і у галузі управління військового, церковного та фінансового» [7, с. 38].

М. Палібін, розмірковуючи над змістом науки поліцейського права, шукав відповідь на це питання в етимології та змісті поняття «поліція» і зазначав, що «поліцейська діяльність держави полягає в спостереженні за підприємствами приватних осіб, спілок і товариств, що мають за мету забезпечити умови безпеки і добробуту» [12, с. 1–2]. Тобто поліцейську діяльність дослідник ототожнює із внутрішнім управлінням, оскільки останнє «стосується забезпечення умов безпеки та добробуту суспільства» [12, с. 1].

Аналогічну думку висловлював і П. Шеймін, який розглядав науку поліцейського права як складову частину права управління – «Наука, що вивчає правові норми області внутрішнього управління, називається наукою поліцейського права або наукою внутрішнього управління» [12, с. 4; 13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі проведеного дослідження та аналізу наукового доробку вчених, присвяченому поліцейському праву в українській правовій науці ХХ ст., можна зробити такі висновки:

1) історія української науки поліцейського права є порівняно короткою, і пов'язана вона з перенесенням у вітчизняні традиції західних теорій, розроблених дослідниками Юсті, Зонненфельсом, Бергом та Модем;

2) науковий потенціал поліцейського права в українській правовій науці ХХ ст. був представлений роботами І. Андрієвського, М. Белявського, Е. Берентдса, В. Гессена, П. Гуляєва, В. Ф. Дерюжинського, А. Єлістратова, В. Івановського, М. Лошицького, В. Лешкова, І. Платонов, І. Тарасова, М. Шпилевського та ін.;

3) основоположником науки «поліцейське право» став П. Гуляєв, видавши працю «Права и обязанности градской и земской полиции и всех вообще жителей российского государства в отношении к полиции»;

4) існували позиції, що поліцейському праву притаманний комплексний характер: перша частина – вчення про безпеку, або закони благочиния, належала до державного права, а друга – вчення про добробут (закони благоустрою) мала розглядатися як прикладна частина політичної економії. Окрім того, наука поліцейського права як складова частина права управління, – це «наука, що вивчає правові норми області внутрішнього управління»;

5) більшість учених вважали, що заміна поліцейського права адміністративним повинна відбуватися поступово, причому саме поліцейське право як сукупність правових норм, не зникає, а входить до складу адміністративного, виконуючи притаманну йому функцію. Перспектива майбутніх розвідок полягає у дослідженні ролі науки поліцейського права у трансформації та розвитку адміністративного права.

Література:

1. Андреевский И.Е. Полицейское право. Т. I. – СПб., 1874. – 648 729 с.
2. Андреевский И.Е. Полицейское право. Т. II. – СПб., 1876. – 729 с.
3. Антологія української юридичної думки. В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Том 5: Поліцейське та адміністративне право. – К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2019. – 600 с.

4. Бунге Н. Х. Полицеское право. Благоустройство / Н. Х. Бунге. – К., 1873. – 273 с.
5. В. Дерюжинский Полицейское право. – СПб., 1908. – 552 с.
6. Гессен В. М. Лекции по полицейскому праву / В. М. Гессен. — СПб.: Тип. «Съвеър», 1907–1908. – 220 с
7. Елистратов А. И. Основные начала административного права / А. И. Елистратов. – Изд. 2-е. – М., 1917. – 294 с.
8. Кобалевский В. Советское административное право. – Х., 1929. – 417 с.
9. Курінний С.В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування: автореф. дис.... доктора юрид. наук: 12.00.07 / І.В. Курінний; НАВСУ. – К., 2017. – 36 с
10. Лешков В.Н. Рецензия на работу Андреевского «Полицейское право» Т.1 СПб., 1871. // Беседа. – 1871. – № 5. – С. 27.
11. Лошицький М. Реабілітація поліцейського права / М. Лошицький // Право України. – 2019. – № 7. – С. 95–99.
12. Палибин М. К. Повторительный курс полицейского права / М. К. Палибин. – СПб., 1900. – 234 с.
13. Учебник права внутреннего управления (полицейского права). Вып. 1 / [соч.] П. Шеймина, прив.-доц. Новорос. ун-та. – СПб.: тип. Н. А. Лебедева, 1891. – 162 с.

УДК 340.12:305

<https://orcid.org/0000-0003-1050-6892>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-10-16>**Бурдоносова Марина Анатоліївна,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного та адміністративного
права, Юридичного факультету

Інституту управління, технологій та права

Державного університету інфраструктури та технологій,

Київ, Україна

СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В АКТАХ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ

Анотація. В статті проведено аналіз захисту прав людини та норм гендерної рівності в актах Міжнародної організації праці, їх становлення в якості міжнародних стандартів для національних держав. МОП є спеціальною установою ООН та міжнародною глобальною, що сприяє дотриманню прав людини, гармонійному соціально-економічному розвитку народів світу шляхом запровадження та контролю за дотриманням міжнародних стандартів праці. Декларації, конвенції, рекомендації МОП містять в собі міжнародні норми праці і стають юридично обов'язковими, імперативними актами, після ратифікації. Всього в історії МОП було прийнято 4 урочисті декларації, які можна розглядати як джерела загальноприйнятих міжнародних принципів і норм трудового права. Саме вони і розглядаються в даній статті: Філадельфійська декларація 1944 р.; Друга декларація 1964 р. присвячена протидії апартеїду; Декларація МОП 1998 р. про основоположні принципи і права в сфері праці; Декларація МОП 2008 р. про соціальну справедливість з метою справедливої глобалізації.

Ключові слова: гендерна рівність, міжнародні стандарти праці, Міжнародна організація праці (МОП), урочисті декларації МОП, гідна праця, стандарти гендерної рівності, захист прав людини, механізми реалізації гендерної рівності, Філадельфійська декларація, права та свободи людини і громадянина.

Annotation. The article analyzes the protection of human rights and gender equality in the acts of the International Labor Organization, their formation as international standards for nation states. The ILO is a special agency of the United Nations and an international global organization with special competence that promotes respect for human rights, harmonious socio-economic development of the peoples of the world through the introduction and monitoring of international labor standards. One of the main activities of the ILO is rule-making - the development of international policies and programs to address social and labor problems, the creation and adoption of international labor standards in the form of conventions and recommendations for the implementation of this policy. Thus, ILO declarations, conventions, and recommendations contain international labor standards and become

legally binding, imperative acts, after ratification. The founding documents of the International Labor Organization also contain the fundamental principles and norms of gender equality and non-discrimination. In total, in the history of the ILO, 4 solemn declarations were adopted, which can be considered as sources of generally accepted international principles and norms of labor law. They are considered in this article: Philadelphia Declaration (1944); The second declaration of 1964 was devoted to the fight against apartheid; ILO Declaration of Fundamental Principles and Rights at Work (1998); ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization (2008).

At the same time, the article emphasizes that gender equality and non-discrimination should be considered as overarching issues within the framework of these strategic objectives. Thus, the strategy for the development of labor relations in the XXI century. should be based on the creation of equal access for all citizens to fundamental rights and freedoms - the right to work and social security, freedom of association, the principle of equal opportunities, non-discrimination and forced labor. In this case, the generally accepted principles and norms of gender equality should be considered only comprehensively, in conjunction with the fundamental principles and norms of international labor law.

Keywords: gender equality, international labor standards, International Labor Organization (ILO), ILO solemn declarations, decent work, standards of gender equality, protection of human rights, mechanisms for the implementation of gender equality, the Philadelphia Declaration, human and civil rights and freedoms.

Постановка проблеми. Правове регулювання ідеї гендерної рівності перебуває на етапі становлення, яке відбувається на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях. Формуються певні стандарти гендерної рівності, недискримінації, паритетної демократії загалом. При цьому правового закріплення потребує не лише принцип гендерної рівності, а й створення ефективних механізмів реалізації таких стандартів на всіх рівнях.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання міжнародних стандартів та досвіду забезпечення гендерної рівності підіймаються в роботах Н. Грицяк, С. Гришак, Н. Камінської, Л. Кобелянської, К. Левченко, Т. Мельник, С. Чернявського та ін.; вивчення міжнародних стандартів у сфері прав людини та гендерної рівності спостерігаємо в публікаціях С. Дікмана, М. Лушнікової, Р. Торосян, Л. Ульяшиної, зокрема сучасні стандарти та принципи рівності в сфері трудових та сімейних відносин розглянуто в працях Н. Болотіної, А. Лушнікова, Н. Тарусіної, М. Феськова. Розв'язання проблеми пристосування національних систем до європейських стандартів рівності, розпочате дослідниками на пострадянському просторі, потребує більш детального аналізу джерел міжнародного та регіонального права з питань гендерної рівності, зокрема в сфері праці.

Відтак, **метою дослідження** є розгляд документів Міжнародної організації праці, які, слугують стандартом для національних держав у напрямку впровадження принципів гендерної рівності в трудовій сфері.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна організація праці (МОП) (англ. International Labour Organization) була створена в 1919 р. у відповідності до Версальського мирного договору і є однією з найстаріших міжнародних

міжурядових організацій [1]. Вона є спеціальною установою ООН та міжнародною глобальною організацією зі спеціальною компетенцією, що сприяє дотриманню прав людини, гармонійному соціально-економічному розвитку народів світу шляхом запровадження та контролю за дотриманням міжнародних стандартів праці. МОП здійснює наукові дослідження, готує кадри для створення умов забезпечення потреб якомога більшої кількості людей світу у харчуванні, житлі, здоров'ї, освіті, культурі, гідній праці. Участь в організації є закритою, оскільки потребує згоди 2/3 делегатів Генеральної Конференції. На сьогодні МОП об'єднує 187 держав-учасниць [2].

У преамбулі Статуту МОП проголошується першочергова необхідність захисту жінок, дітей та підлітків. Крім того в ній відображено основні мотиви створення МОП: 1) гуманістичний мотив: неприйнятність існування експлуатації, соціальної несправедливості, важких умов праці та життя робітників; 2) внутрішньо-політичний мотив – без поліпшення умов життя і праці боротьба працівників за свої права може набрати революційних форм, що порушить мир і гармонію у світі; 3) економічний мотив – соціальні реформи впливають на конкурентоспроможність національних економік, що обумовлює можливості поліпшення становища працівників у їх країнах; 4) зовнішньополітичний мотив – проголошується, що загального і тривалого миру можна досягти тільки на основі соціальної справедливості [3].

Одним із основних напрямів діяльності МОП є нормотворчість – розробка міжнародної політики та програм вирішення соціально-трудова проблем, створення і прийняття міжнародних трудових норм у вигляді конвенцій та рекомендацій задля здійснення цієї політики. Таким чином декларації, конвенції, рекомендації МОП містять в собі міжнародні норми праці. Ратифіковані конвенції стають юридично обов'язковими, імперативними актами.

Основоположні документи Міжнародної організації праці також в собі містять фундаментальні принципи та норми гендерної рівності та заборони дискримінації. Всього в історії МОП було прийнято 4 урочисті декларації, які можна розглядати як джерела загальноприйнятих міжнародних принципів і норм трудового права [4, с. 293-294].

I. Філадельфійська декларація 1944 р. стосовно цілей та завдань МОП, яку згодом було покладено в основу Статуту організації (ILO Declaration of Philadelphia concerning the aims and purposes of the International Labour Organisation). В Декларації визначалися основні принципи, на яких базується організація: праця не є товаром; свобода слова і профспілкової діяльності є необхідною умовою постійного прогресу; злидні в будь-якому місці є загрозою для загального добробуту; боротьба зі злиднями повинна вестися з неослабною силою в кожній державі і шляхом постійних і об'єднаних міжнародних зусиль, при яких представники робітників і підприємців, користуються рівними правами з представниками Урядів, приєднуються до них у вільному обговоренні і прийнятті демократичних рішень з метою сприяння загальному добробуту. При цьому, важливим є наголос на універсальності зазначених принципів для міжнародного права. А саме, в ч.V зазначається: «що принципи, викладені в даній Декларації, можуть бути повністю застосовні до всіх народів і що, в той час як метод їх застосування повинен бути визначений з належним урахуванням

стадії соціального і економічного розвитку, досягнутої кожним народом, прогресивне застосування їх до народів, ще залежним, а також до тих, які вже отримали самоврядування, є завданням всього цивілізованого світу» [5].

II. Друга декларація 1964 р., була присвячена протидії апартеїду - офіційної політиці расової дискримінації, сегрегації та гноблення в Південній Африці (ILO Declaration concerning the Policy of «Apartheid» of the Republic of South Africa). В 1960-1970-х рр. боротьба з апартеїдом була визнана пріоритетним напрямом роботи ООН та МОП. Після падіння режиму апартеїду Декларація була визнана застарілою та відмінена. Однак, з того часу, як визначає Оксфордський словник, сегрегація за будь-якими ознаками може також називатися апартеїдом за аналогією з історичною сегрегацією в ПАР [6].

III. Третя Декларація МОП 1998 р. стосується основоположних принципів і прав в сфері праці та механізмів їх реалізації (ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work). Вона має за мету дати соціально-політичні рішення проблем, пов'язаних з процесами глобалізації та визначає умовний соціальний мінімум, якого має дотримуватися будь-яка держава використовуючи для цього всі наявні у їхньому розпорядженні засоби та з повним врахуванням притаманних їм особливостей.

В даній Декларації зазначається, що оскільки вільно вступаючи до МОП, усі її члени підтримали принципи та права, закріплені у Статуті та взяли на себе зобов'язання добиватися реалізації усіх цілей Організації, вони мають зобов'язання дотримуватися, зміцнювати та добросовісно реалізовувати принципи, що стосуються основних прав, а саме: а) свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів; б) скасування усіх форм примусової чи обов'язкової праці; с) реальна заборона дитячої праці; та д) недопущення дискримінації в області праці та занять.

Крім того принципово наголошується, що навіть ті члени Організації, які не ратифікували основоположні Конвенції, все рівно мають вищезазначені зобов'язання, що випливають вже з самого факту їхнього членства в Організації [7].

Декларація 1998 р. характеризується заохочувальним характером, водночас має конкретні механізми реалізації, що складаються з двох елементів [8, с. 132]. По-перше, це щорічні заходи по реалізації зусиль з дотримання основоположних принципів та прав державами-учасницями МОП, які не ратифікували зазначену декларацію. Такі держави щороку готують доповіді та визначають шляхи усунення перешкод на шляху реалізації принципів та прав в сфері праці та визначають напрями технічного співробітництва. По-друге, це підготовка під керівництвом Генерального директора Міжнародного бюро праці (МБП) глобальної доповіді для щорічної Міжнародної конференції праці. Першопочатково така доповідь присвячувалась одному з фундаментальних принципів роботи МОП (свободі об'єднань та колективних переговорів, забороні дитячої праці, недопущення дискримінації в сфері праці, недопущення примусової праці і т.д.), а з часом стала охоплювати більше питань з метою розгляду цілого ряду проблем з попередніх докладів та визначення стратегічних цілей на майбутнє.

Слід особливо звернути увагу на доповідь Генерального Директора МБП «Гідна праця» (Decent work) 1999 р., яка визначила, що гідна праця – це

продуктивна праця чоловіків та жінок в умовах свободи, рівності, безпеки та поваги до людської гідності [9]. Гідна праця забезпечує справедливий заробіток, безпеку на робочому місці та соціальний захист працівників та членів їхніх сімей, сприяє особистому зростанню працюючих та їхній соціальній інтеграції, дає людям свободу висловлювати свої погляди, об'єднуватися для того, щоб впливати на рішення, що стосуються їхнього життя, гарантує рівне ставлення та рівні можливості для всіх і кожного [10]. Запропонована програма гідної праці заклала чотири стратегічні напрями для її впровадження: втілення в життя основних трудових прав (свобода асоціації; протидія примусовій праці; рівність прав і поведінки і т.д.); розширення можливостей зайнятості та отримання прибутку; удосконалення системи соціального захисту; розширення соціального діалогу.

IV. Четверта декларація МОП (2008) про соціальну справедливість з метою справедливої глобалізації (ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization) визначила стратегічні завдання для реалізації програми гідної праці: сприяння зайнятості завдяки формуванню стабільного інституційного та економічного середовища; розробка та розширення заходів соціального захисту та забезпечення працівників; сприяння соціальному діалогу та трипартизму, як форми соціального партнерства, у якій виступають три сторони: роботодавці, працівники й держава; дотримання, сприяння та реалізація основоположних прав та принципів у сфері праці, які мають особливу важливість. При цьому особливо підкреслюється, що «гендерну рівність та недопущення дискримінації слід розглядати як всеохоплюючі питання у рамках зазначених стратегічних завдань» [11; 12].

Таким чином, стратегія розвитку трудових відносин в XXI ст. має будуватися на створенні можливості рівного доступу всіх громадян до основних прав і свобод – право на працю та соціальне забезпечення, свободу об'єднань, принцип рівних можливостей, недопущення дискримінації та примусової праці. При цьому загальноприйняті принципи та норми гендерної рівності слід розглядати лише комплексно, у взаємозв'язку з основоположними принципами і нормами міжнародного трудового права [4, с. 296-297].

Україна є членом МОП з 1954 року, а у 2012 приєдналась до Програми реалізації гідної праці. Конституція України, орієнтуючись на основоположні Декларації МОП, закріплює принцип рівних прав чоловіків та жінок в Україні. Ці положення деталізуються на рівні галузевого законодавства та підзаконних нормативно-правових актів України. Варто зауважити, що з метою стратегічно визначеного курсу України на реалізацію законодавства у зазначеній сфері ухвалено Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року [13], Державну соціальну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року [14] та інші акти.

Збільшення кількості нормативно-правових актів і виконання міжнародних зобов'язань України змушує вдатися до пошуку нових методик і механізмів оцінки стану забезпечення гендерної рівності, розширення прав та можливостей жінок і чоловіків. З'являються такі нові інструменти, як: є гендерний аудит, гендерне бюджетування, гендерно-правова експертиза актів законодавства та проектів нормативно-правових актів тощо. Результатом впровадження гендерної рівності має бути забезпечення однакового ставлення

до всіх громадян незалежно від соціальних чи інших обставин, однакових можливостей доступу до державних гарантій для всіх громадян незалежно від статі або інших ознак. А також якнайповніше врахування особливих та відмінних фізичних, соціальних, економічних характеристик і життєвого досвіду різних соціально-демографічних груп жінок і чоловіків у всіх сферах життя [15].

Враховуючи викладене, можна зробити наступні **висновки**:

1) нормотворчість є одним із основних напрямів діяльності МОП. Організація розробляє міжнародну політику та програми вирішення соціально-трудова проблем, створює і приймає міжнародні трудові норми у вигляді конвенцій та рекомендацій задля здійснення цієї політики. А ратифіковані декларації, конвенції, рекомендації МОП, що містять в собі міжнародні норми праці стають юридично обов'язковими, імперативними актами.

1) соціальна справедливість, сприяння соціальному діалогу та трипартизму, першочергова необхідність захисту жінок, дітей та підлітків були в центрі уваги МОП з моменту її створення і залишаються засадничими напрямами її діяльності, відображеними у Статуті МОП;

2) недопущення будь-яких форм дискримінації (расової, гендерної і т.д.) стає пріоритетним напрямом МОП з 60-х років;

3) сучасні процеси розвитку актів і нормотворчої діяльності МОП характеризуються переходом від прийняття положень, що включають визначені правила поведінки, до розроблення і впровадження політики гендерної рівності як на локальному, так і на національному та міжнародному рівнях; відходом від включення у конвенції та рекомендації детальних положень до прийняття всеосяжних норм.

4) Україна як член МОП приєдналась до Програми реалізації гідної праці. Конституція України, орієнтуючись на основоположні Декларації МОП, закріплює принцип рівних прав чоловіків та жінок в Україні. Ці положення деталізуються на рівні галузевого законодавства та підзаконних нормативно-правових актів України;

5) виконання міжнародних зобов'язань України змушує вдатися до пошуку нових методик і механізмів оцінки стану забезпечення гендерної рівності, розширення прав та можливостей жінок і чоловіків (гендерний аудит, гендерне бюджетування, гендерно-правова експертиза актів законодавства та проєктів нормативно-правових актів тощо);

6) результатом впровадження гендерної рівності має бути забезпечення однакового ставлення до всіх громадян незалежно від соціальних чи інших обставин, однакових можливостей доступу до державних гарантій для всіх громадян незалежно від статі або інших ознак.

Література:

1. Постійне представництво України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях в Женеві. Співробітництво з міжнародними організаціями в Женеві. Міжнародна організація праці (МОП). URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2609-labour> (дата звернення: 23.04.2021).

2. International Labour Organization. Member states. Список країн. URL: <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/member-states/lang--en/index.htm> (дата звернення: 26.04.2021).
3. Статут Міжнародної Організації Праці. Міжнародна організація праці; Статут, Декларація, Міжнародний документ від 28.06.1919. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_154#Text (дата звернення: 26.04.2021).
4. Лушников А.М., Лушникова М.В., Тарусина Н.Н. Гендер в законі: монографія. М.: Проспект, 2021. 480 с.
5. Декларація стосовно цілей та завдань Міжнародної організації праці Міжнародна організація праці; Декларація, Міжнародний документ від 10.05.1944. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_328#Text (дата звернення: 27.04.2021).
6. Apartheid (англ.). Oxford Dictionary of English. OxfordDictionaries.com [en]. URL: <https://www.lexico.com/definition/apartheid> (дата звернення: 30.04.2021).
7. Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці Міжнародна організація праці; Декларація, Міжнародний документ від 18.06.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260#Text (дата звернення: 23.04.2021)
8. Богатыренко, З.С. Новейшие тенденции в нормотворческой деятельности Международной организации труда // Труд за рубежом. 2003. № 3. С. 129-158.
9. MBT (1999), Decent work. Report by the Director. The 87th Session of the International Labor Conference, Geneva. URL: <https://www.ilo.org/public/english/standards/reim/ilc/ilc87/rep-i.htm> (дата звернення: 01.05.2021).
10. Федерація професійних спілок України. Міжнародна робота. Що таке гідна праця? URL: <https://fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/8577-67989090.html> (дата звернення: 05.05.2021).
11. Декларація МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації: прийнята Міжнар. конф. праці на її 97-й сесії 10 черв. 2008 р. // Труд за рубежом. 2008. № 4. С. 142-156.
12. ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/genericdocument/wcms_371208.pdf (дата звернення: 23.04.2021).
13. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2025 року Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Перелік, Форма типового документа, Звіт, Заходи від 28.10.2020 № 1544-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
14. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Паспорт, Заходи від 11.04.2018 № 273. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.04.2021).
15. Камінська Н.В., Чернявський С.С., Перунова О.С. Законодавче регулювання та міжнародні стандарти гендерної рівності [Текст]. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2020. 23 с. URL: https://www.dsns.gov.ua/files/2020/5/20/112/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F_2.pdf (дата звернення: 03.05.2021).

УДК 341.234

<https://orcid.org/0000-0002-1530-4141>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-17-25>**Заяць Наталія Володимирівна,**

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри конституційного та

адміністративного права, Юридичного факультету

Інституту управління, технологій та права

Державного університету інфраструктури та технологій,

м. Київ, Україна

ПИТАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Анотація. *Мультикультурний характер сучасних суспільств завдяки процесам глобалізації та інтеграції є свідченням не тільки зростання поваги до принципів рівності та толерантності у взаємодії різних соціокультурних груп, але й загострення міжнаціональних конфліктів та протистоянь на конфронтації двох сучасних тенденцій, а саме, національної ідентифікації та культурної уніфікації. Саме останній факт вимагає глибокого теоретичного осмислення реалій мультикультуралізму в сучасному світі.*

Ключові слова: мультикультуралізм, правовий мультикультуралізм, корінні народи, різноманіття, національна ідентичність.

Annotation. *The multicultural nature of modern societies due to the processes of globalization and integration is evidence not only of growing respect for the principles of equality and tolerance in the interaction of different sociocultural groups, but also exacerbation of interethnic conflicts and confrontations between two modern trends, namely national identification and cultural unification. It is the latter fact that requires a deep theoretical understanding of the realities of multiculturalism in the modern world.*

In the Ukrainian scientific discourse, the phenomenon of multiculturalism is one that is actively discussed since the beginning of the XXI century, although it has not acquired an unambiguous description. The need for a detailed and in-depth study of the achievements of European models of multiculturalism is the most appropriate for their use in modern polyethnic Ukraine in order to develop optimal strategies and tactics for building a truly democratic society. A society that perceives multiculturalism as a political and ideological doctrine that ensures social integration, as it creates a comfortable cultural environment and a sense of state for all ethnic, cultural and religious groups. Discussions should focus not only on international human rights standards, but also on effective mechanisms for their implementation at the level of national governments, as well as on the timely implementation of international law in national legislation.

Each state must determine for itself how much non-standard political and cultural rights it can and must provide to communities and their representatives who have difficulty adapting or upholding the principles of “alternative” identity. In

developing an appropriate strategy for the group interests of ethnic and religious communities, it should take care of the entire system of mechanisms that will ensure its implementation.

Keywords: multiculturalism, legal multiculturalism, indigenous peoples, diversity, national identity.

Вступ. Сьогодні ідея мультикультурності від теоретичного терміну та політичного гасла стала визначальною при забезпеченні функціонування багатоетнічних суспільств. За умов посилення глобалізації та беззаперечного потягу до європейської спільноти, глибока зануреність у власні традиції та історію не здатна не тільки вивести на сучасний шлях інтегрування, а й привести до організації власного соціо-культурного простору, і тому, необхідність орієнтуватися у чужому досвіді є нагальною потребою. Безпосередньою причиною популярності сьогодні концепції культурного різноманіття є «Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження» від 20 жовтня 2005 року, яку часто називають Конвенцією про культурне розмаїття, яка була прийнята під егідою Організації Об'єднаних Націй з питань науки та культури (ЮНЕСКО) та сприймається як неабиякий успіх прихильників прав людини, які, незважаючи на дуже різноманітні мотиви, мали спільні та достатньо сильні прагнення компенсувати негативні наслідки економічної глобалізації шляхом прийняття цього акта.

Загострення політичних та етнічних конфліктів, екологічна небезпеки, нерівномірність економічного розвитку країн провокують і стимулюють міграційні процеси. Інтенсивність міграцій і викликані цим проблеми виявляють тенденцію до прийняття обмежувальних заходів щодо некваліфікованих мігрантів та лібералізацію імміграційних правил для висококваліфікованих працівників. Наріжним каменем мультикультуралізму розглядається необхідність подолання людиною рамок своєї ідентичності й визнання цінностей інших культур [1, с.59–60]. Плюралістичність невідривна від індивідуалістичності, від усвідомлення (або органічного відчуття) власної гідності і самоцінності. Мультикультуралізм розглядається як спосіб уникнення соціокультурних й етноконфесійних конфліктів через узгодження основних цінностей і соціальних норм. Його концептуальною основою проголошується толерантність та заперечення культурної ієрархії. Одні невесело констатують, що концепція мультикультуралізму «відкрита для різних інтерпретацій та може використовуватися різними політичними силами» (Р.Стем, Е.Шогат); вона перетворилася на «невловиме означальне, що на нього різні групи проєктують свої сподівання та побоювання». Інший фахівець зауважує: «Існування цілої школи думки, що користується настільки розмитою мовою, надзвичайно непокоїть» (Дж.Сізер).

Аналіз дослідження проблеми. Проблема мультикультуралізму є настільки актуальною, що вона привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема С. Бондарук (мультикультурний розвиток в Україні), С. Дрожжина (реалізація концептуальної моделі мультикультуралізму в українському соціумі), А. Колодій (особливості американської доктрини

мультикультуралізму), О. Куропятнік (проблеми соціальної стабільності поліетнічних суспільств), В. Малахов (мультикультуралізм у Західній Європі), В. Кімліка (соціально-філософський проект мультикультуралізму та мультикультурного громадянства), А. Перотті (роль мультикультуралізму в освітній діяльності), Н. Глейзера (питання демографічного, релігійного та культурного багатоманіття) та ін.

Слід відзначити, що незважаючи на значну кількість публікацій з проблем мультикультуралізму, на сьогоднішній день так і не склалась єдина позиція щодо змісту цієї категорії, а також з приводу доцільності чи недоцільності запровадження відповідної політики держави в сучасних умовах.

Метою статті є розкриття проблемних теоретико-правових аспектів категорії мультикультуралізм з урахуванням можливості впровадження політики мультикультуралізму в Україні.

Виклад основного матеріалу. Соціально-політична реальність, яку покликаний зафіксувати термін “мультикультуралізм” складна та різноманітна. Сьогодні мультикультуралізм поняття реальне, сучасне та неоднозначне. Його можна визначити в найбільш загальному вигляді як стан культури у сучасному демократичному суспільстві, де в атмосфері легітимної рівності громадян вільно реалізуються культурні запити і традиції всіх груп і верств населення та окремих індивідів. Як зазначають сучасні європейські дослідники, «фундаментальне питання, що постає у зв'язку із багатокультурним вихованням, власне таке: чи освіта повинна вивільняти і посилювати в кожному індивіді те, що робить його подібним до інших, і що, передусім залежить від його інтелекту, функціонування та принципи якого претендують на універсальність? Чи навпаки, повинна залучати індивіда в особливі колективи та спільноти, що виступають носіями якоїсь своєрідної культури, або в групи, які заявляють про свою несхожість, захищаючи відповідно, своє існування та право на висловлювання своїх поглядів» [2, с.35].

Не можна ігнорувати і той факт, що в сучасному світі сама концепція мультикультуралізму має здебільшого соціологічний і політичний виміри, оскільки для фактичного створення і розвитку мультикультуралізму в певній країні, необхідна наявність, перш за все свідомої державної політики і відповідних заходів, підтриманих як на законодавчому рівні, так і зусиллями структур громадянського суспільства. Одним із шляхів подолання напруги в полікультурних країнах та варіантів активізації процесу демократизації чимало філософів, політологів, правознавців вважають мультикультуралізм. Соціологія здебільшого розглядає плюралізм як віру в те, що суспільство побудоване з багатьох взаємодіючих груп, тоді як антропологія розглядає плюралізм як етнічні одиниці, що співіснують у динамічних стосунках один з одним; але як право ставиться до плюралізму? Сучасне розуміння мультикультуралізму розглядається не тільки як терпимість стосовно культурного розмаїття, але і як вимога законодавчого визнання прав расових, релігійних і культурних груп, створення конкретних програм та політичних ініціатив, призначених реагувати на етнічне розмаїття (саме в такому сенсі термін “мультикультуралізм” був уперше вжитий у доповіді Королівської комісії з питань білінгвізму та бікультуралізму в Канаді (1965 р.)). Такий підхід має на меті “врахування

інтересів різних національних груп та забезпечення для них певного ступеня визнання та самостійності, водночас зберігаючи відповідне бачення національної єдності” (Дж.Сізер) [3, 111-112].

Питання законності стають дилемою для юристів, коли вони стикаються з мультикультуралізмом, регіональними порядками та законами корінних народів, переміщених народів та біженців, що кидає виклик навіть слабкій версії правового плюралізму, не кажучи вже про «державний централізм» та моністичний підхід. Національна держава спочатку була побудована на ідеї ідентифікованої культури, і, хоча субкультурний вплив набуває все більшого значення, його в більшості випадків все ще можна розглядати як частину загальної культури.

Отже, що відбувається, коли закон відповідає різним культурам? Як сучасна унітарна національна держава може визнати різноманітність, засновану на культурних та релігійних нормах, що розвиваються незалежно від офіційно затверджених правил? Чи повинні законодавці забезпечити правовий режим культурної багатоманітності? У свою чергу, чи можуть культурні та соціальні аспекти правових приписів стояти поза межами державного контролю? Коли мультикультуралізм стає нормою і виступає як сильна версія культурного плюралізму це вимагає його прояву в правовому плюралізмі, що може стати серйозною проблемою, оскільки виникає загроза територіальній цілісності держави або коли націоналізм, притаманний культурним групам, сприймається як загроза монолітним цінностям або панівній культурі в цій державі. Отже, якщо визнати, що культурний плюралізм є правилом і його слід відображати через правовий плюралізм, то сучасна унітарна національна держава є винятком. Однак, якщо унітарна національна держава є правилом, то культурний плюралізм, тобто багатоманітність, не може бути відображений у системі права як правовий плюралізм і стає винятком. Як говорить Вільям Твінінг: «процеси глобалізації розпалюють націоналізм, загострюють культурні конфлікти та заохочують постмодерністський скептицизм щодо універсальності цінностей та ідей» [4, с.21].

Сучасний підхід передбачає просування від монізму до релятивізму і, нарешті, до плюралізму. Сьогодні вирішальним постає питання, чи зможе унітарна національна держава впоратися з цією прогресією. Чи зможе вона прийняти той факт, що всі суспільства мають різноманітність правових порядків, які перетинаються, взаємодіють і часто суперечать один одному? Чи обере вона заборону, асиміляцію чи інтеграцію, захищаючись від культурної різноманітності? Або вона обере збереження і підтримку різноманітності та плюралізації шляхом прийняття законодавства про сприяння, підтримку та розвиток різноманітних культур? У зв'язку з цим, виникає закономірне питання: що ж то за групи, на які в першу чергу спрямована усталена державна політика мультикультуралізму?

Очевидно, що правовий розвиток – це раціональна і природна реакція на існуючу соціальну, економічну, політичну, географічну та релігійну дійсність. Однак часто відбувається так, що закон створюється та використовується як творчий інструмент для досягнення певних бажаних наслідків, а іноді навіть потреб у суспільстві, а не раціональна та природна реакція на змінні обставини.

Закон може виступати як гармонізуючий агент змін, що призводить до економічних, соціальних та культурних наслідків. Закон може «вести» і таким чином змінювати суспільство, а не пристосовувати правову систему до соціальних змін; він може «слідувати» суспільним змінам і відображати мультикультури; або, він може «конструювати» і прагнути зберегти існуючу систему під час внесення змін для підвищення ефективності. Таким чином, право може бути реактором суспільних змін або його ініціатором. Ці підходи до права мають суттєві наслідки для дилеми відношення правових змін до суспільних змін: право проти культури. Багато бачать тісний зв'язок між правом і культурою суспільства, в якому воно діє. Інші розглядають право як інструмент соціальної інженерії, пошуку практичних змін та узгодження конфлікуючих інтересів. Часто виникає питання, чи правову систему можна і потрібно використовувати для зміни суспільства, чи закон є «просто» констатацією існуючої суспільної практики. На обидва запитання можна дати позитивну відповідь залежно від ідеологічних схильностей та вибору контексту.

Природно потрібно звернути увагу на прояв деяких моделей мультикультуралізму в сучасних демократичних країнах світу і розглянути їх можливості з точки зору можливості їх пристосування до українських реалій, або використання для вироблення власної моделі з урахуванням світового досвіду. Сама поява мультикультуралізму як державної політики сучасних демократичних країн була не тільки результатом свідомого вибору на користь плюралістичної ліберальної демократії, а також і уряди цих країн вчасно зрозуміли об'єктивну необхідність саме такого вибору не тільки заради збереження усього культурного розмаїття і культурної спадщини, які опинилися під загрозою зникнення в зв'язку з викликами глобалізації. В цьому контексті згадаймо, що ще в середині минулого століття практично в усіх країнах, які зараз вважаються лідерами і зразками успішного втілення мультикультуралізму, панували уявлення про те, що найкращим майбутнім для різних категорій меншин, особливо тих, які вважалися послабленими або маргіналізованими, є їхня асиміляція в домінуючу більшість (мейнстрім). Більше того, очікувалося, що таке уявлення поділятимуть спільноти самих меншин, і таким чином асиміляційні процеси не набували б насильницького характеру; навпаки, вважалося, що вони мають відбуватися суто мирними шляхами і на добровільній основі.

Проте, саме життя внесло корективи в асиміляційні теорії і суспільні очікування. Так, в тоталітарних державах малі народи й окремі етнокультурні групи завжди потерпають від дискримінації, яка в кризові часи набуває ознак геноциду – наприклад, історія депортацій народів і національних груп в Радянському Союзі під час Другої світової війни, а в мирні часи їх піддають поступовій асиміляції в більшість. Ще одним вражаючим прикладом такого перебігу подій можна вважати ситуацію з корінними народами в країнах Північної Америки, а також у скандинавських країнах Європи, яка переконливо довела, що жодні асиміляційні заходи не приводять до позитивного вирішення проблеми співіснування домінуючої більшості з відмінними від неї групами меншин, навіть навпаки, результатом асиміляційної політики стало підвищення суспільного напруження, внутрішні етнополітичні конфлікти та зникнення до

90% корінного населення. Стало зрозумілим, що концепція «національної держави», що базується на принципі «одна нація, одна держава, одна мова» не витримало випробування часом, і треба якось відійти від намагання штучно створити культурно однорідне суспільство і перейти до такої політичної взаємодії яка надавала б змогу інтегруватися в мейнстрім окремим групам інокультурних громадян країни без втрати ними головних ознак власної етнокультурної ідентичності, адже саме її збереження і розвиток залишаються потужним фактором індивідуальної самоідентифікації членів суспільства – громадян розвинених держав, які відрізняються від більшості певними культурними традиціями, мовою або релігією. Доречним буде навести тезу виступу прем'єр-міністра Великої Британії Девіда Камерона у 2011 році: «Згідно з доктриною державного мультикультуралізму, ми заохочували різні культури жити окремим життям, окремо один від одного та окремо від мейнстріму. Ми не змогли надати бачення суспільства, до якого вони [молоді мусульмани] відчують, що хочуть належати» (Камерон 2011). На думку Камерона, мультикультуралізм виступає за відокремлення та поділ, а не інтеграцію та єдність. Але огляд практики запровадження мультикультуралізму демонструє, що більшість іммігрантів не мають на меті роз'єднання, а скоріше розроблення більш справедливих умов включення релігійних та культурних меншин до основного суспільства [5]. Цей беззаперечний факт змусив уряди таких держав переглянути свою внутрішню політику, і різною мірою та різними засобами знайти шляхи визнання права на власну ідентичність окремих сегментів суспільства, представлених різними етнічними або етнокультурними групами.

Європейські підходи дедалі чіткіше розрізняють «бездержавні нації» або «корінні народи», що проживають на території сучасних демократичних держав, не зливаючись з домінуючою більшістю, і «національні меншини», тобто, в традиційному європейському контексті – меншинні групи, які фактично є частками європейських націй, що створили свого часу власні національні держави, і тому такі групи мають етнічно чи культурно споріднені держави за кордонами країн свого проживання. Як правило, ці групи опинилися в ситуації меншин не через міграційні процеси; найчастіше, особливо в прикордонних регіонах, вони споконвічно проживали на своїх власних історичних територіях, але підпадали під юрисдикцію тої чи іншої держави в результаті війн, створення та розпаду потужних багатонаціональних імперій, довільного нарізання кордонів державами-переможцями після світових війн і таке інше. Звідси впливає відмінність ситуацій меншин, які завдяки наявності споріднених («материнських») держав можуть користуватися – і користуються – потужною підтримкою цих держав для збереження власної культурної ідентичності, і малими націями, чиє подальше існування в якості самобутньої культурної спільноти повністю залежить від внутрішньої політики держави, чиїми громадянами вони є [6].

Конституція України 1996 року заклала політичний вимір мультикультуралізму визначивши нормативні підвалини вирішення проблеми відносин між більшістю та певними категоріями меншин, зокрема, в ній йдеться про те, що український народ складається з української нації (титульного етносу, тобто етнічних українців), національних меншин і «корінних народів».

Важливо зазначити у контексті відповідальності України за збереження та розвиток «корінних народів», як одну з головних засад концептуалізації і запровадження політики мультикультуралізму, прийняття Закону України «Про корінні народи України» від 1 липня 2021 року, надало можливість, по-перше, законодавчо визначити поняття «корінний народ» та встановити правовий статус корінних народів в Україні, а також створити систему правових гарантій на повне володіння всіма правами людини та основоположними свободами осіб, що належать до корінних народів України. По-друге, визначити гарантії правового захисту від будь-яких дій, направлених на позбавлення ознак етнічної приналежності та цілісності як самобутніх народів, позбавлених культурних цінностей; виселення або примусове переміщення з місць компактного проживання в будь-якій формі; примусову асиміляцію або примусову інтеграцію в будь-якій формі; заохочення або розпалювання расової, етнічної чи релігійної ненависті, направленої проти них. Такий підхід узгоджується з сучасними соціологічними теоріями, які так само визнають, що сучасні національні держави не є етнічно і культурно (в найширшому сенсі слова) гомогенними, і що в них можливе співіснування окремих націй поруч з «державотворчими» титульними етносами. Сучасна політика мультикультуралізму в Україні спрямована, зокрема, на забезпечення, за допомогою різних правових інструментів, безперешкодного розвитку таких націй і надання їм гарантій подальшого збереження власної ідентичності.

Відповідно, мультикультуралізм може бути інтерпретований не лише як терпимість щодо культурного різноманіття, а й як вимога законодавчого визнання прав расових, релігійних і культурних груп, адже меншини (етнічні, мовні, релігійні, політичні тощо), як іммігрантські, так і корінні, висувають нові вимоги, в основі яких лежить бажання „визнання”, при цьому більшість таких груп не бажає перебувати під захистом ліберального суспільства, а жадає визнання їх повноправними членами такого суспільства. Такі теоретики мультикультуралізму, як В. Кімліка, Ф. Фукуяма, В. Малахов, вважають, що теоретично забезпечити такі можливості меншинам при мультикультуралізмі реально, якщо дотримуватися двох правил: одна група не може домінувати над іншою, не можна дозволяти групі принижувати членів своєї ж групи. Тобто необхідно дотримуватися принципу свободи як між групами, так і в самих групах (адже повсякденні практики і системи цінностей деяких меншин входять у суперечність з демократичними принципами і загальнолюдськими цінностями). А. Гордієнко виокремлює такі рівні прочитання сутності поняття “мультикультуралізм”: а) означення самого факту культурного різноманіття, багатоетнічності певного суспільства; б) ідеологія, політико-правові настанови як основа соціальної політики; в) державна політика [7].

Мультикультурність як політика полягає в тому, що демократичне врядування, яке враховує культурну багатоманітність не встановлюється зверху вниз, а стає можливим завдяки запитам, тривалій праці одностумців та тиску і боротьбі знизу. Крім цього закони потребують постійного вдосконалення шляхом пристосування їх положень до вимог суспільного розвитку. Якщо суспільство керується універсальними принципами свободи, справедливості та демократії, рівності та братерства, то є очевидним, що всі члени такого

суспільства матимуть з цього користь. Справедливість, емпатія, чутливість або розумна адаптація вимагають як виходу за рамки монізму офіційного законодавства країни так і усвідомлення правових плюралістичних явищ, які мають значення для рівного ставлення та заборони дискримінації. Очікуваним для вирішення подібних ситуацій, особливо прагнучи досягти справедливості у важких справах, через тлумачення норм права посадовими особами, які зможуть уникати формалізму при прийнятті юридичних рішень у формі адміністративних та судових індивідуальних норм, є звернення до принципів поваги до культурних норм; усвідомлення культурних, соціальних та особистих відмінностей; збереження гідності та автономії особистості. Дійсно, моральний плюралізм, ціннісний плюралізм, етнічний плюралізм та культурний плюралізм є частиною суспільної реальності, і їх потрібно не тільки терпіти, але й зберігати. Тим не менш, переведення їх у правовий плюралізм несе з собою фундаментальні проблеми і, можливо, не відповідає меті досягнення універсального, всеосяжного, внутрішнього примирення та згуртованості в суспільстві тією мірою як моральний чи політичний монізм. Підгонка завжди незручна. Очікується, що держава та її закони, суспільство та його нормативні порядки, релігія та світогляди працюватимуть разом для досягнення збалансованого та стійкого правового порядку.

Висновки. Отже, сьогодні ми не можемо апріорі уникати розгляду культурного та правового плюралізму. В межах однієї статі неможливо повністю визначити складні правові та етичні питання, що постають у зв'язку із багатовимірністю соціокультурної реальності, що передбачає наявність безлічі культур на одній території, які виключають домінування будь-якої з них. Тим не менш, деякі попередні висновки все-таки виникають.

По-перше, складності, що стосуються питання вибору права, з одного боку неминучі (за винятком космополітичного використання єдиної правової системи для всього світу), оскільки ми маємо конкурентні національні та міжнародні правові джерела, а з іншого боку, існуючі складності не є приводом для створення нових, можливо навіть конкуруючих правових підсистем. Правовий плюралізм держави вказує на єдину національну правову систему, але з множинними законами держава визнає різні правила для окремих категорій осіб, як це було, наприклад, у колоніальні часи. По-друге, будь-яка форма правового плюралізму у мультикультурному середовищі повинна знаходити баланс між цілями культурного визнання (або рівності, ідентичності тощо) та захистом прав особистості від групового панування, маргіналізації тощо, що заперечує можливість урізання індивідуальних прав в ім'я групових. (Виправданий) зовнішній захист проти (невиправданих) внутрішніх обмежень є корисним, хоча він і може обмежити правову практику щодо захисту у межах юрисдикції меншин. По-третє, правовий плюралізм, відноситься до соціального факту співіснування різних корпусів норм у межах одного соціального простору, а тому питання, що стосуються визнання, самі по собі не здаються достатніми, щоб стати тригером для запровадження мультикультурної багатозаконності, адже будь-яка захищена форма багатоманітності повинна бути підкріплена низкою конкуруючих нормативних цілей, таких як повага до прав особистості, соціальна згуртованість та солідарність за межами культури. І той факт, що

багато культурних претензій можуть бути враховані у вже існуючих нормативних актах, свідчить про бажання уникнути непотрібних юридичних складностей, що пов'язані з проблемами вибору права, оскільки існуюча правова система вже надає суб'єктам можливість вирішувати широкий спектр питань шляхом запровадження особливих прав.

Література:

1. Михайлич О. В. Аналіз теоретичних підходів дослідження мультикультуралізму у соціології. Мультикультуралізм як соціально-правове явище: виклики глобалізованого світу / за ред. А. М. Подоляки. К.: ТОВ "Арт-технологія", 2015. 205 с. С. 55–65. Режим доступу: <https://irbis-nbuv.gov.ua>
2. Практична філософія перед викликами сучасності: [зб.наук.ст.] редкол. О.М. Бандурка; МВС України, Харк.нац. ун-т внутр.справ. Харків:ХНУВС, 2011. 286 с. Режим доступу: <http://dspace.univd.edu.ua>
3. Висоцька Н. О. Концепція мультикультуралізму і питання естетики. Питання літературознавства, 2009. Вип. 77. С. 110-121. Режим доступу: <https://www.nbuv.gov.ua>
4. Twining W. Comparative Law and Legal Theory: The Country and Western Tradition. I. Edge (edited), Comparative Law in Global Perspective, 2000. 1st Edition. p. 21.
5. Kymlicka W. Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Oxford University Press, 1995. 280p. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/>
6. Беліцер Наталія. Багатокультурність і становлення сучасного демократичного суспільства. Інститут Кеннана. Київський проект 27 Семінар – Київ, 28 лютого 2003 р. С.21-27. Режим доступу: <https://www.wilsoncenter.org>
7. Гордієнко А.В. Концепція мультикультуралізму в сучасному науковому дискурсі. Наукові праці (Чорноморського державного університету імені Петра Могили). Сер.: Політологія, 2012. Т.178, Вип.166. С. 17-20. Режим доступу: <https://www.irbis-nbuv.gov.ua>

УДК 342.725.1

<https://orcid.org/0000-0003-0762-2294>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-26-33>**Глинчук Ольга Іванівна,***викладач української мови та літератури
ДНЗ «Тернопільський професійний коледж
з військовою та фізичною підготовкою»**м.Збараж, Україна*<https://orcid.org/0000-0001-8534-1880>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-26-33>**Бендера Ірина Леонідівна,***зав.лабораторії кафедри цивільного права,
Юридичного факультету**Інституту управління, технологій та права**Державного університету інфраструктури та технологій,**Київ, Україна*

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЩОДО ПОРУШЕННЯ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ДЕРЖАВНУ МОВУ

Анотація. Українська мова є визначальним чинником і головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформувалася і протягом багатьох століть безперервно проживає на власній етнічній території, становить переважну більшість населення країни і дала офіційну назву державі, а також є базовим системотвірним складником української громадянської нації.

Ключові слова: державна українська мова, ділова українська мова, відповідальність, суб'єкти правовідносин, законопроект, закон України, українізація, суспільство, мовне питання, сертифікат, володіння українською мовою, мова та незалежність.

Annotation. The Ukrainian language reflects the identity of the multimillion Ukrainian people as a way of communication and intellectual expression of personality. It is basis of its spirituality and historical memory.

The restored independent Ukraine inherited a distorted language situation as a result of the assimilation of Ukrainians. In the past, the linguistic and cultural identity of Ukrainians was destroyed under the slogans of struggle against "Little Russian separatism" and "Ukrainian bourgeois nationalism". Natural desire to preserve the Ukrainian language was considered as a manifestation of state independence.

The current situation with the Ukrainian language is a result of the widespread use of coercion. This method was aimed for imposing restrictions on usage of the Ukrainian language in order to gradually displace it from all spheres of public life.

The Ukrainian state language is the only one (unified) on the whole territory of Ukraine, it necessarily extends to all branches of state power, local self-government, as well as other public spheres life.

According to the current legislation, all enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership and entrepreneurs must use the Ukrainian language. Businesses are also required by law to provide consumers with information about their products, works or services in the state language. Information on price tags, instructions, technical characteristics, markings, tickets, menus, etc. must be provided in the state language. In addition, e-commerce entities registered in Ukraine will now be required to ensure that all information specified by law, including the subject of the electronic contract, is provided in the state language.

According to the current legislation, every citizen of Ukraine is obliged to speak the Ukrainian language. The opportunity to study the state language is provided through all educational institutions and free courses.

When appointed to a senior management position, civil servants are required to confirm their level of Ukrainian language proficiency.

Let's take care of the purity of the Ukrainian language! Use it in everyday life, as well as at all levels of state power. Students of foreign countries study our melodic language with pleasure, sing our Ukrainian folk songs, read poetry of our famous writers.

Many business language books appeared in independent Ukraine. They became a suitable addition to the official business topics, enriched the business language with modern terms, samples of new documents.

In an independent state, the Ukrainian language is the state language. It confidently integrated to the daily communication of the great, wise and proud Ukrainian people. This is a great linguistic victory.

Keywords: state Ukrainian language, business Ukrainian language, responsibility, subjects of legal relations, Bill (draft law), law of Ukraine, Ukrainization, society, language issue, certificate, knowledge of Ukrainian language, language and independence.

Постановка проблеми. Українська мова як засіб спілкування та інтелектуального виявлення особистості відображає самобутність багатомільйонного українського народу і є основою його духовності та історичної пам'яті [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Незалежна Україна успадкувала деформовану мовну ситуацію, що склалася внаслідок асиміляції українців. У минулому під гаслами боротьби з "малоросійським сепаратизмом" та "українським буржуазним націоналізмом" знищувалася мовно-культурна ідентичність українців. Їх природне бажання зберегти українську мову розглядалося як прояв прагнення до державної незалежності.

Питання щодо конституційності Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» на сучасному етапі досліджують науковці: доктор філологічних наук Павло Гриценко, доктор філологічних наук, професор Богдан Ажнюк, письменник Андрій Курков,

український книговидавець Віталій Карпанов, американський дослідник української мови Курт Вулгайзер.

Ситуація з мовою, що склалася в Україні, значною мірою є наслідком широкого застосування прямого і прихованого примусу, спрямованого на запровадження обмежень щодо використання української мови з метою її поступового витіснення з усіх сфер суспільного життя. За даними першого Всеукраїнського перепису населення 2001 року, українці становлять 77,8 відсотка населення України, тоді як українську мову визнає рідною лише 67,5 відсотка, а черговий *Всеукраїнський перепис населення* має відбуватися у 2023 році. Відповідно до рішення Уряду. У багатьох регіонах України в міській комунікації, масовій культурі, інформаційному просторі лише починає домінувати українська мова.

Виклад основного матеріалу.

Керуючись Конституцією України Ст. 10 Державною мовою в Україні є українська мова [2].

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Опираючись на Концепцію державної мовної політики, мовна політика посідає чільне місце в системі державних пріоритетів, оскільки її стратегічним завданням є забезпечення неухильного додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин та задоволення мовних потреб громадян України [3].

Незважаючи на задекларованість державного статусу української мови, аналіз мовної ситуації в державі свідчить про наявність політичних спекуляцій щодо її використання, що суперечить інтересам національної безпеки України, ставить під загрозу її суверенітет. Для усунення такої загрози необхідно розширити сферу застосування української мови, стимулювати формування і захист національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору. Держава повинна забезпечити безумовне виконання конституційної норми про всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Держава опікується також задоволенням мовних потреб українців, які проживають за межами держави, шляхом надання відповідної допомоги центрам української культури, громадським організаціям та культурно-освітнім закладам за кордоном [3].

16 липня 2019 року набув чинності Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII (далі — Закон №2704), який визначає українську мову як єдину державну мову в Україні та покладає на державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і застосування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Згідно закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» яким обумовлено, що мовою суб'єктів правовідносин в Україні є державна мова. Тому інформація, наприклад, про товари та послуги на території України має надаватися у першу чергу українською.

Крім того, тепер суб'єктам електронної комерції, які зареєстровані в Україні, слід забезпечити надання усієї інформації, визначеної законом, зокрема і щодо предмету електронного договору, державною мовою.

Аналізуючи впровадження вищезазначеного закону слід відмітити, що передбачено, підтвердження рівня володіння державною мовою, набуття громадянства, а також, демонстрація та поширення фільмів, проведення концертів та розважальних шоу, зокрема і на телебаченні, має відбуватися державною мовою.

Крім того, туристичне та екскурсійне обслуговування також має бути українською мовою, але туристичне обслуговування іноземців та осіб без громадянства може здійснюватися мовою міжнародного спілкування.

В першу чергу, українська державна мова єдина на всій території України, розповсюджується обов'язково на всі гілки державної влади, місцеве самоврядування, а також в інших публічних в ладні структури, сферах суспільного життя.

Закон визначає перелік осіб, які зобов'язані складати іспит і отримати державний сертифікат, як і тих, що можуть підтвердити рівень володіння державною мовою освітнім документом без необхідності іспиту.

Підготовку, організацію і проведення іспиту покладено на Національну комісію зі стандартів державної мови (НКСДМ) – центральний орган виконавчої влади зі спеціальними повноваженнями.

Іспитовий майданчик НКСДМ розташовані у 15 містах, зокрема у Києві, Полтаві, Вінниці, Чернігові, Житомирі, Черкасах, Луцьку, Івано-Франківську, Чернівцях, Кропивницькому, Миколаєві, Херсоні та Рубіжному, але у зв'язку збільшенням охочих скласти іспит, тому перелік майданчиків буде оновлено на сайті НКСДМ. Сертифікат для громадян України є безкоштовний, а відповідно до порядку проведення іспиту для не громадян України оплата за сертифікат до 500грн.

На іспит можна зареєструватися онлайн на спеціальній платформі НКСДМ, але складати потрібно обов'язково в уповноваженій установі. Дане тестування проходить 1) для складання іспиту на визнання рівня володіння державною мовою (для виконання службових обов'язків) за чотирма блоками: культура мови (тестування), читання (тестування), письмо (одне завдання відкритого типу), говоріння (два завдання відкритого типу); 2) зі складання іспиту для визнання рівня володіння державною мовою (для претендентів на отримання громадянства України): слухання (тестування), читання (тестування), письмо (два завдання відкритого типу), говоріння (три завдання відкритого типу).

З серпня цього року, оновлено процедуру іспиту для виконання службових обов'язків.

Національна комісія зі стандартів державної мови інформує претендентів про спрощення процедури складання іспиту на визначення рівня володіння державною мовою для виконання службових обов'язків, а саме:

- скорочено загальну тривалість іспиту із двох годин до 30 хвилин;
- змінено структуру іспитової роботи: чотири блоки іспиту трансформовані у два – письмову частину (29 тестових завдань) та усну (монолог);
- зменшено максимальну кількість балів за іспит для виконання службових обов'язків (з 162 до 63).

Скорочення часу іспитової сесії сприятиме збільшенню пропускну́ї спроможності центрів іспитування. Тепер значно більше претендентів на посади отримують можливість скласти іспит у найкоротші терміни [4].

Законом № 2704 передбачено і запроваджено посаду Уповноваженого із захисту державної мови, яким призначено - Кременія Тараса Дмитровича. З дня призначення Уповноваженого із захисту державної мови запрацювали положення про розгляд ним скарг, здійснення державного контролю за застосуванням державної мови, а також про порядок притягнення до цивільної відповідальності суб'єктів за порушення закону щодо застосування державної мови у правовідносинах. У прикінцевих та перехідних положеннях Закону № 2704 передбачено й адміністративну відповідальність за порушення закону щодо функціонування і застосування української мови як державної — шляхом внесення відповідних норм до Кодексу України про адміністративні правопорушення (*далі* — КУпАП) [5]. Так, порушення вимог Закону № 2704 під час засідань, заходів, зустрічей і робочого спілкування, в актах, діловодстві та документообігу в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим і органах місцевого самоврядування, на державних і комунальних підприємствах, в установах та організаціях, інших суб'єктах господарювання державної і комунальної форм власності, у судочинстві та діловодстві у судах України, в органах правопорядку, розвідувальних органах, державних органах спеціального призначення з правоохоронними функціями, на державному кордоні України, у процесі виборів та референдумів, у міжнародних договорах України. Якщо скарга вмотивована, то закладу оголосять попередження та вимогу усунути порушення протягом 30 днів.

До осіб, що порушили вимоги Закону № 2704 у сфері освіти, науки, культури, книговидання, у користувацьких інтерфейсах комп'ютерних програм та веб-сайтів, у сфері інформації для загального ознайомлення, публічних заходів, технічної і проектної документації, реклами, охорони здоров'я, спорту, телекомунікацій та поштового зв'язку, транспорту — можуть застосовуватися заходи адміністративного характеру.

Згідно чинного законодавства усі підприємства, установи та організації всіх форм власності та підприємці мають застосовувати українську мову. Також суб'єкти господарювання зобов'язані, відповідно до закону, надавати споживачам інформацію про свої товари, роботи чи послуги державною мовою. Державною мовою має подаватися інформація на цінниках, в інструкціях, технічних характеристиках, маркуванні, квитках, меню тощо. Крім того, тепер

суб'єкти електронної комерції, зареєстровані в Україні, будуть зобов'язані забезпечити надання усієї інформації, визначеної законом, зокрема і щодо предмету електронного договору, державною мовою.

Водночас інформація державною мовою про товари та послуги може дублюватися іншими мовами. Тому може здійснюватися обслуговування клієнта не державною мовою, якщо на цьому наполягає клієнт і знайти компроміс щодо мови комунікації.

Андрій Курков, письменник зауважує: «Треба подивитися, що буде відбуватися і як буде відбуватися. Тобто там, де ніхто не говорить досі українською мовою, мені важко собі уявити, щоб там раптом заговорили українською. Але хтось може – і заговорить. В цьому є такий собі драйв, челендж, щоб ще раз людям задуматися, в якій країні вони живуть, і які цінності у цієї країні, чим вона відрізняється від інших країн» [6].

Він допускає, що у великих містах можуть бути конфлікти: у Харкові, Дніпрі, Запоріжжі. Може доходити навіть до побутових конфліктів, скарг, і керівництво закладів змушене буде працювати з персоналом. Поступово навіть там, де зараз цього не відбувається, будуть говорити і звертатися українською мовою.

Представники різних сфер висловлюють різні сподівання. Так, президент асоціації «Об'єднання операторів ринку нафтопродуктів України» Леонід Косянчук - каже «Примусово нічого не буде. Безперечно, державною мовою може бути тільки українська, і було би дивно, якби це було не так. Але, зважаючи на те, що в Україні живе надзвичайно багато національностей, запроваджувати примусову українізацію – не правильно. Треба інакше, не батоном, а пряником. Треба популяризувати. Якщо дівчина, сидить на касі і скаже вам кілька слів іншою мовою, то треба її за це карати? Гадаю, це надумана проблема, яка є далеко не першочерговою. Є важливіші проблеми у державі. А у мовному питанні завжди можна порозумітися. Я не думаю, що люди, коли почують якусь не ту мову, почнуть викликати поліцію» [6].

На думку В'ячеслава Биковця, генерального директора Спілки підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України, заклади обслуговування вже українізували і обслуговування українською мовою зараз сприймається позитивно і приваблює клієнтів. «Я не бачу жодної проблеми із знанням, із застосуванням української мови в Українській державі. А щодо штрафів, то коли не доходить через голову, то має доходити через кишеню. Що стосується виробників – немає жодних проблем будь-який товар маркувати українською мовою. Це турбота про споживача, який не купуватиме товар маркований незрозумілою мовою. А щоб уникнути штрафів, варто вивчати українську мову, якщо персонал нею не володіє, але хоче працювати в Україні», - зауважує В'ячеслав Биковець [6].

25 січня 2021 року у Верховній Раді зареєструвано законопроект №4638, що передбачає скасування відповідальності за порушення права на послуги українською мовою.

9 лютого 2021 року зареєструвано проект закону №4638-2, що передбачають скасування чи відтермінування 57 статті Закону України "Про

забезпечення функціонування української мови як державної». Цей документ відстрочує притягнення до відповідальності до липня 2022 року.

Після цього активісти проводили акції в багатьох містах України (Київ, Харків, Одеса, Вінниця, Миколаїв, Львів, Ковель та інші) з викликами і плакатами «Кожне слово українською – цеглинка у фундаменті держави», «НЕМАЄ МОВИ – НЕМАЄ ДЕРЖАВИ», «Руки геть від української мови», «Українська мова – ДНК нації».

Сьогодні, на багатьох форумах, випливають не поодинокі випадки, коли ти влаштуєшся на роботу, із за спілкування українською мовою тебе не беруть на роботу. Ці керівники закладів порушують Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та норми статті 23 Цивільного кодексу України, що свідчить про приниження честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [6]. Тому відповідно до ст. 23 Цивільного кодексу України особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб.

Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості відповідно до статей 22 та 23 Цивільного кодексу України [7].

Дана проблематика, на сьогодні, набуває все більшої актуальності. Тому з огляду конституційних прав, особа не тільки здійснює свої права, а й має право на їх захист, що уособлюється не тільки в усуненні порушень, а й у відшкодуванні матеріальної та моральної шкоди.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження надихає на створення різних цікавих проєктів, такі як «МОВОЗНАЙ», для того щоб перевірити своє володіння українською мовою, збагатити свій словниковий запас, поліпшити тексти статей в українській «Вікіпедії», щоб грамотної української мови стало більше.

Згідно чинного законодавства, кожен громадянин України зобов'язаний володіти українською мовою, йому забезпечується опанування державної мови через усі заклади освіти та безкоштовні курси, які організуються.

Під час призначення на вищу керівну посаду, державні службовці зобов'язані підтвердити рівень володіння державною українською мовою.

Піклуймося про чистоту української мови! Про її використання не лише в повсякденному житті, а й на рівні державної влади. Нашу мелодійну мову вивчають із задоволенням студенти іноземних країн, співають наші українські народні пісні, читають поезії наших відомих письменників.

Література:

1. Про забезпечення функціонування української мови як державної. Закон України № 2704-VIII від 25 квітня 2019 р.

- URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 02.08.2021).
2. Конституція України. Стаття 10:
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.07.2021).
3. Про Концепцію державної мовної політики. Указ президента N 161/2010 від 15 лютого 2010 року URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text> (дата звернення: 29.07.2021).
4. Національна комісія зі стандартів державної мови. Оновлено процедуру іспиту для виконання службових обов'язків URL:<https://mova.gov.ua/news/proceduru-ispitu-dlya-vikonannya-sluzhbovih-obovuazkiv-zmineno> (дата звернення: 28.08.2021).
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 29.07.2021).
6. URL:<https://www.radiosvoboda.org/a/zakon-pro-movu-v-2021-rotsi-i-sfera-obsluhovuvannya-shtrafy-za-porushennya-vzhe-khochut-skasuvaty/31046968.html> (дата звернення: 09.08.2021).
7. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 14.08.2021).

УДК 347.63

<https://orcid.org/0000-0002-7674-8651>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-34-44>*Дзюбенко Олена Леонідівна,**кандидат юридичних наук, доцент**доцент кафедри цивільного права**Юридичного факультету**Інституту управління, технологій та права**Державного університету інфраструктури та технологій,**м. Київ, Україна*

ДОГОВІР ПРО СУРОГАТНЕ МАТЕРИНСТВО: ПРАВОВА ПРИРОДА, СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ТА ІСТОТНІ УМОВИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правової природи договору про сурогатне материнство, через призму співставлення ознак, які приманні договорам про надання послуг та договору про сурогатне материнство. В статті аналізується суб'єктний склад договору про сурогатне материнство та визначаються його істотні умови.

Ключові слова: договір про сурогатне материнство, замовники договору про сурогатне материнство, подружжя, самотня жінка, самотній чоловік, сурогатна матір, предмет договору про сурогатне материнство, ціна договору про сурогатне материнство, послуга.

Annotation. The publication explores the legal nature and essential terms of the Surrogacy Agreement. It is revealed that the Agreement is bilateral and concluded between the spouses, who provide their genetic material for a conception of the embryo, which will be transferred to the body of a surrogate mother by means of the use of assisted reproductive technologies and, accordingly, the surrogate mother.

Through the prism of comparing the features that are related to the service agreements and the Surrogacy Agreement, it is proved that the Surrogacy Agreement by its legal nature refers to the service agreements and generates the emergence of civil relations between the customers (spouses) and the contractor of the Surrogacy Agreement (by surrogate mother).

The article looks into subject composition of the surrogacy agreement. Concluding that the customers of the surrogacy motherhood may be spouses (husband and wife), as well as a single woman or a single man. At the same time, the executor being a party to the surrogate motherhood agreement is surrogate mother, to whom, in addition to the legislative requirements (full age, legal capacity, having her own healthy child, absence of medical contradictions, and lack of direct genetic connection with the child), there are the following requirements to be put forward: absence of mental illness, absence of bad habits (smoking, alcohol abuse, drug consumptions, computer and gambling addiction), and excessive weight.

It has been found out that the srrogacy agreement is concluded exclusively between the clients and the surrogate mother. It makes impossible to consider the medical institution to be an independent party to the agreement. At the same time, the latter is stated to provide services for the embryos/cryo-embryos preparation, the

embryo's transfer procedure to the surrogate mother uterus, as well as unused embryos cryopreservation. These services constitute the subject of a separate service agreement concluded between the customers of the mentioned services and the medical institution.

It was found that the essential conditions of the surrogacy agreement are the subject of the Agreement and, in the case of its payment, the price. The subject of the Surrogacy Agreement should be considered services for the transfer to the body of the surrogate mother of the human embryo conceived by the spouses as a result of the use of assisted reproductive technologies; bearing; birth and transfer of the child to the couple.

The price of a Surrogacy Agreement should, in turn, be set out in an estimate that must be agreed between the Parties and be part of the Agreement. The estimate should specify the size, term and order of payment for each service and expenses that will and may be incurred in connection with the carrying and birth of a child by a surrogate mother. At the same time, it is proved that the price consists of the following three parts: first, the amount that is paid to the surrogate mother for each service rendered by them (embryo transfer, monthly payments, remuneration after the birth and transfer of the child). Secondly, the payments of the actual costs of the surrogate mother (food, rent, transfer, clothing for pregnant women and the purchase of the necessary things in the hospital). Thirdly, payment of force majeure circumstances that may occur during the birth or birth of a child (stay in the hospital during hospital treatment in a hospital, the birth of two or more children and death of a surrogate mother during childbirth).

Keywords: Surrogacy Agreement, surrogacy agreement customers, spouse, single woman, single man, surrogate mother, subject of Surrogacy Agreement, price of Surrogacy Agreement, service.

Постановка проблеми. Високий рівень безплідності серед українців породжує великий попит на послуги сурогатного материнства. Разом з тим, ринок послуг сурогатного материнства в Україні користується великим попитом і серед іноземців, що пояснюється, з однієї сторони, невисокою вартістю вказаних послуг в порівнянні з іншими країнами, в яких легалізоване сурогатне материнство, а з іншої – досить великою кількістю країн, в яких скористатися послугами сурогатної матері неможливо через пряму заборону законодавства. Водночас, національним законодавством досі не врегульований порядок укладання договору про сурогатне материнство, не визначені його істотні умови, не передбачені права та обов'язки сторін договору, а також не встановлена відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору. Так, відсутність правового регулювання інституту сурогатного материнства та плюралізм позицій науковців щодо розуміння ними правової природи, суб'єктного складу та істотних умов договору про сурогатне материнство, актуалізує необхідність його подальшого дослідження.

Формулювання завдання дослідження. Дослідити та визначити правову природу, істотні умови та суб'єктний склад договору про сурогатне материнство

Виклад основного матеріалу. Договір про сурогатне материнство не передбачений як Цивільним кодексом України, так і іншими нормативно-правовими актами. В цивілістичній літературі, у зв'язку з цим, існують різні позиції науковців щодо розуміння ними правової природи досліджуваного договору. Так, І.Я. Верес вважає, що договір про сурогатне материнство слід віднести до сімейно-правових договорів і закріпити в Сімейному кодексі України. При цьому, автор наголошує, що до договору про сурогатне материнство слід застосовувати норми Цивільного кодексу України, якщо відсутні відповідні норми у Сімейному кодексі України і це не суперечить суті відносин [1, с. 28]. Ю.Ю. Таланов, в свою чергу, вважає, що під договором сурогатного материнства слід розуміти договір, згідно з яким сурогатна мати (виконавець) після імплантації або трансплантації в її організм (без використання її біологічного матеріалу) ембріона подружжя, яке надало свій генетичний матеріал (замовники), зобов'язується виносити, народити і передати дитину замовникам, а замовники зобов'язуються сплатити виконавцеві фактичні витрати, пов'язані з виконанням договору і винагороду, якщо інше не встановлено договором [2, с. 367]. Така дефініція договору про сурогатне материнство свідчить про приналежність його до цивільно-правових договорів.

Вирішуючи питання про правову природу договору про сурогатне материнство, спершу необхідно з'ясувати, дефініцію поняття «сурогатне материнство». Слушною є позиція А.В. Ватраса, який вважає, що із правової точки зору під сурогатним материнством слід розуміти запліднення жінки шляхом імплантації ембріона з використанням генетичного матеріалу подружжя з метою виношування і народження дитини, яка в подальшому буде визнана такою, що походить від подружжя, як правило, на комерційній основі на підставі відповідного договору між подружжям та сурогатною матір'ю [3, с. 72]. Водночас, у ч. 2 ст. 123 СК України вказано, що донорами ембріона людини, який переноситься в організм іншої жінки, є виключно подружжя (чоловік та жінка) [4], чим законодавець виключає можливість використання біологічного матеріалу сурогатної матері. Таким чином, предметом нашого дослідження є договір про сурогатне материнство, який укладається між подружжям, яке надає свій генетичний матеріал для зачаття ембріона, який буде перенесений в організм сурогатної матері за допомогою застосування допоміжних репродуктивних технологій та, відповідно, сурогатною матір'ю.

Досліджуючи правову природу договору про сурогатне материнство, варто звернути увагу на ряд факторів. По-перше, ч. 2 ст. 123 СК України чітко встановлює суб'єктний склад договору про сурогатне материнство, а саме: подружжя (чоловік та жінка) та сурогатна мати. При цьому, сімейні відносини виникають між виключним колом учасників сімейних правовідносин, перелік яких закріплений в статті 2 СК України, а термін «сурогатна матір» у вказаній статті відсутній, що, безпосередньо, виключає приналежність договору про сурогатне материнство до сімейно-правових договорів.

По-друге, частина 2 статті 123 СК України «Визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій» міститься у Главі 12 СК України «Визначення походження дитини» [4], а отже вказана норма безпосередньо свідчить лише про те, що народження

дитини сурогатною матір'ю, зачатою подружжям в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій є однією із підстав походження дитини від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою.

По-третє, предметом договору про сурогатне материнство є послуга, яка полягає, відповідно до ч. 2 ст. 123 СК України, у перенесенні в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій [4]. Звісно, метою досліджуваного договору є народження дитини сурогатною матір'ю з подальшим переданням народженої дитини подружжю. А тому, важливо акцентувати увагу на тому, що послуга, яка є предметом договору про сурогатне материнство не обмежується виключно «перенесенням в організм іншої жінки ембріона людини», а й також охоплює послуги по виношуванню, народженню та переданню дитини подружжю, яке є замовниками даної послуги та яке надало свій генетичний матеріал. При цьому, вказані послуги договору про сурогатне материнство, споживаються в процесі вчинення певної дії (перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій; передання дитини подружжю) або здійснення певної діяльності (виношування та народження дитини), а отже, відповідно до ч. 1 ст. 901 ЦК України, складають предмет договору про сурогатне материнство. Такий аналіз свідчить про приналежність договору про сурогатне материнство до договорів про надання послуг, істотною умовою яких є предмет, що передбачає відповідні послуги [5, с. 147].

По-четверте, відповідно до ч. 1 ст. 902 ЦК України, виконавець договору про надання послуг повинен надати послугу особисто [6]. Разом з цим, лише та жінка, яку обере подружжя по визначеним та погодженим між собою критеріям, з врахуванням вимог, передбачених ст. 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я [7] та п. 6.4. Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні [8], може бути сурогатною матір'ю, а отже і виконавцем договору про сурогатне материнство.

По-п'яте, відповідно до ст. 909 ЦК України, замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором [6], що вказує на те, що договори про надання послуг можуть бути як оплатними так і безоплатними. Відповідно до ч. 5 ст. 626 ЦК України, договір є відплатним, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із суті договору [6]. Виходячи із особливостей договору про сурогатне материнство, можна стверджувати, що, зазвичай, він є оплатним, проте оплатність договору залежить, передусім, від відносин, у яких перебувають замовники та виконавець послуги. Виконавцем послуги може бути родичка (мати, сестра, тітка, тощо) чи близька подруга дружини або чоловіка, а отже договір, в такому випадку, може бути безоплатним за згодою сторін. Так, в Харкові у 1995 році вперше була реалізована програма сурогатного материнства в Україні, а сурогатною матір'ю стала жінка, яка виносила дитину своєї доньки, в якій була вроджена патологія матки [9, с. 168].

Проведений аналіз свідчить про приналежність договору про сурогатне материнство до договорів про надання послуг, а тому сторони договору

зобов'язані дотримуватися вимог, передбачених Главою 63 ЦК України «Послуги. Загальні положення».

Відповідно до ст. 901 ЦК України, сторонами договору про надання послуг, а отже і договору про сурогатне материнство, є замовник та виконавець послуги [6]. У ч. 2 ст. 123 СК України зазначено, що у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя [4]. Таким чином, виходячи із вказаної норми, можна констатувати, що сторонами договору про сурогатне материнство є подружжя, тобто замовники послуги сурогатного материнства та сурогатне матір, яка є виконавцем послуги.

Аналізуючи суб'єктний склад договору про сурогатне материнство, окрему увагу слід приділити тим особам, які можуть бути замовниками договору про сурогатне материнство.

Замовниками послуг сурогатного материнства, відповідно до ч. 2 ст. 123 СК України, є подружжя (чоловік та жінка). Відповідно до ч. 1 ст. 21 СК України, шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. При цьому, у ч. 2 ст. 21 СК України зазначено, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя [4].

Керуючись вказаними нормами, можна стверджувати, що жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю не є подружжям, а отже на вказаних осіб не поширюється норма ч. 2 ст. 123 СК України, у зв'язку з чим виключається їх можливість укласти договір про сурогатне материнство.

Проте, у вказаній позиції є противники. Так, В.А. Ватрас вважає, що стороною договору (замовниками договору) договору про сурогатне материнство можуть бути особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, але при умові, що вони спільно проживають, ведуть спільне господарство та зобов'язуються зареєструвати шлюб після народження дитини сурогатною матір'ю [3, с. 74]. Водночас, ч. 3 ст. 7 проекту Закону України «Про допоміжне материнство» встановлює перелік осіб, які можуть бути замовниками програми «Допоміжного материнства»: 1) подружжя, в родині яких жінка, яка не може мати дітей за медичними показниками; 2) жінка та чоловік, що не перебувають у шлюбі; 3) самотня жінка або самотній чоловік [10].

На нашу думку, чоловік та жінка, які не перебувають у шлюбі між собою, при бажанні бути замовниками послуг сурогатного материнства, зобов'язані зареєструвати шлюб до укладання договору про сурогатне материнство, підтверджуючи, насамперед, серйозність намірів бути батьками дитини, яка буде народжена сурогатною матір'ю, в результаті перенесення в її організм ембріона людини, зачатого подружжям в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. Крім того, лише реєстрація шлюбу, відповідно до ч. 2 ст. 21 СК України, є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, зокрема: права на материнство (ч. 1 ст. 49 СК України) та, відповідно, право на батьківство (ч. 1 ст. 50 СК України) [4]. Таким чином, носіями вказаних немайнових прав можуть бути чоловік та дружина, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. Проведений аналіз норм Сімейного

кодексу України дає можливість констатувати, що замовниками послуг сурогатного материнства слід вважати саме подружжя.

Актуальним в контексті дослідження осіб, які можуть бути замовниками договору про сурогатне материнство є питання щодо можливості самотньої жінки та самотнього чоловіка скористатися послугами сурогатної матері. Так, проведений аналіз норм Сімейного кодексу України дає підстави виключити можливість укладати договір про сурогатне материнство самотньою жінкою та самотнім чоловіком. З цього приводу, слушною є позиція О.В. Розгон, яка зазначає, що «це дискримінує репродуктивні права самотніх жінок і пар, які в шлюбі не живуть» [11, с. 110]. Водночас, у п. 4 Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок встановлено, що держава забезпечує ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [12]. Вказана норма дає підстави констатувати про рівність жінок, які перебувають у шлюбі та самотніх жінок, які у шлюбі не перебувають та не проживають з чоловіком однією сім'єю. На наш погляд, якщо самотня жінка через стан свого фізичного здоров'я не може самостійно зачати, виносити або народити дитину, вона не може бути позбавлена можливості скористатися послугами сурогатної матері. Таке положення має застосовуватись і до самотніх чоловік, які через стан свого фізичного здоров'я не можуть мати дітей, не перебувають у шлюбі та не проживають з жінкою однією сім'єю, з подальшою реєстрацією з нею шлюбу. Ми переконані в тому, що ліквідація дискримінації має реалізовуватись не тільки у знищенні нерівності між чоловіками та жінками в різних сферах соціального життя, а між тими, хто перебуває у шлюбі та є самотніми. Актуальним, при цьому, залишається питання донорства біологічного матеріалу. Так, сьогодні є можливість звернутися до спеціалізованих клінік, які здійснюють послуги по кріоконсервації сперми донорів та, відповідно, біологічного матеріалу, отриманого з яєчка або його придатка. Важливо, що наявність генетичного зв'язку дитини із сурогатною матір'ю також виключається.

В даному контексті, на нашу думку, важливого значення набувають виключно підстави, через які подружжя та самотній чоловік або самотня жінка не можуть бути замовниками послуги сурогатного материнства. Так, дуже вдало, на наш погляд, такий перелік встановлено у ч. 4 ст. 7 проекту Закону України «Про допоміжне материнство». До таких осіб належать: позбавлені материнства (батьківства), якщо ці права не були поновлені; інтереси яких суперечать інтересам дитини; обмежені у дієздатності; визнані недієздатними; які перебувають на обліку або лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; які зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами; які перебувають за межею бідності; які страждають на хвороби, перелік яких затверджений центральним органом виконавчої влади у галузі охорони здоров'я [10].

На підставі проведеного аналізу, вважаємо, що замовниками договору про сурогатне материнство можуть бути подружжя (чоловік та дружина), а також одинока жінка або одинокий чоловік, але за умови відсутності підстав, закріплених в ч. 4 ст. 7 проекту Закону України «Про допоміжне материнство».

Виконавцем договору про сурогатне материнство, безсумнівно, є сурогатна матір. Так, у ст. 1 проекту Закону України «Про допоміжне

материнство», допоміжна матір (сурогатна) визначається як жінка, що народила дитину для інших осіб після імплантації в її організм (без використання її біологічного матеріалу) ембріону (ембріонів) Замовників (Замовника) [10]. Національне законодавство встановлює вимоги, яким має відповідати жінка, яка бажає бути сурогатною матір'ю. Так, відповідно до ст. 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я, сурогатною матір'ю може бути жінка, яка досягла 18-річного віку та має медичні показання [7]. Водночас, відповідно до п. 6.4. Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, сурогатною матір'ю може бути повнолітня дієздатна жінка за умови наявності у неї власної здорової дитини, добровільної письмової оформленої заяви сурогатної матері, а також за відсутності медичних протипоказань [8]. Крім того, однією з умов для проведення сурогатного (замінного) материнства, зазначених у п. 6.1. Порядку, є відсутність безпосереднього генетичного зв'язку сурогатної матері з дитиною. Генетичний зв'язок з дитиною повинно (повинен) мати подружжя (або один з майбутніх батьків), в інтересах якого здійснюється сурогатне материнство. Водночас, дозволяється виношування вагітності близькими родичами майбутніх батьків, до яких законодавець відносить мати, сестру, двоюрідну сестру тощо [8]. Варто зазначити, що відсутність генетичного зв'язку між сурогатною матір'ю та народженою нею дитиною є вимогою не тільки законодавства України. Так, в США судовий спір виник між Shannon Forsyth та Ануа Bowens щодо приналежності дитини жінці, яка її народила чи тій, яка має з дитиною генетичний зв'язок. У своєму рішенні суд штату Мічиган США встановив, що «parent as a person with a biological connection to the child», тобто матір'ю є особа, яка має з дитиною генетичний зв'язок [13].

Аналізуючи вищезазначені норми, можна констатувати, що граничний вік жінки, яка бажає бути сурогатною матір'ю законодавством не встановлений, а отже може залежати виключно від бажання замовників (замовника). На нашу думку, окрім вимог, які вже передбачені чинним законодавством до сурогатних матерів, варто на законодавчому рівні закріпити також такі вимоги до жінок, які мають намір бути сурогатною матір'ю: відсутність психічних захворювань, відсутність шкідливих звичок (паління, зловживання спиртними напоями, вживання наркотичних засобів, захоплення комп'ютерними та азартними іграми), надмірна вага. Такі вимоги пояснюються, насамперед, тим, що, незважаючи на відсутність генетичного зв'язку між сурогатною матір'ю та дитиною, плід протягом усього часу вагітності буде розвиватися в організмі сурогатної матері і саме через неї до плоду будуть поступати кисень та поживні речовини, а тому варто збільшити вимоги до сурогатної матері, оскільки наявність шкідливих звичок, надмірної ваги може призвести до аномалії плода [14, с. 102].

В науці цивільного права існує позиція, відповідно до якої до суб'єктного складу правовідносин сурогатного материнства належить лікувальний заклад, який слід розуміти не як сукупність фізичних осіб (лікар-хірург, анестезіолог, хірургічна сестра, асистент лікаря), а як юридичну особу, яка має відповідну ліцензію на надання такого роду послуг [3, с. 75]. На наш погляд, договір про сурогатне материнство укладеться виключно між замовниками та сурогатною матір'ю. Разом з тим, з метою підготовки ембріонів, кріоембріонів, проведення

процедури з перенесення ембріона в матку сурогатної матері, а також кріоконсервації невикористаних ембріонів самостійний договір укладається між замовниками вказаних послуг та лікувальним закладом. Обидва договори, на нашу думку, належать до договорів про надання послуг, проте істотні умови, суб'єктний склад та, відповідно, зміст договорів мають суттєві відмінності [14, с. 102].

Істотні умови договору про сурогатне материнство. Окремого аналізу в контексті досліджуваної теми потребують істотні умови договору про сурогатне материнство. Відповідно до ч. 1 ст. 638 ЦК України, договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди [6]. На нашу думку, істотними умовами договору про сурогатне материнство мають бути предмет та, в разі оплатності договору, його ціна.

В науковій літературі відсутня єдина позиція щодо розуміння предмета договору про сурогатне материнство. Так, на думку Н.А. Аблятіпової, предметом договору виступає обов'язок жінки виносити, народити і передати дитину подружжю, яке надає генетичний матеріал [9, с. 170]. Аналогічної позиції дотримується і Р.А. Майданик [15, с. 23]. Позиція науковців є слушною, проте, на нашу думку, не в повній мірі відображає специфіку предмета договору про сурогатне материнство, оскільки з однієї сторони, виношування дитини, її народження та передача в подальшому замовникам договору неможливі без запліднення сурогатної матері, а з іншого – предметом договорів про надання послуг є, безперечно, послуги, а тому і предметом договору про сурогатне материнство є саме «послуги», які не можна ототожнювати з поняттями «відносини» та «обов'язок».

На підставі проведеного аналізу, вважаємо, що предметом договору про сурогатне материнство є послуги по перенесенню в організм сурогатної матері ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) або одинокою жінкою, одиноким чоловіком із використанням біологічного матеріалу донора в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій; виношуванню; народженню дитини та передачі дитини замовникам (замовнику).

Ціна договору про сурогатне материнство. Відповідно до ч. 1 ст. 632 ЦК України, ціна встановлюється за домовленістю сторін [6]. На думку А. Головащук, яка розрізняє некомерційне та комерційне сурогатне материнство, ціну комерційного сурогатного материнства мають складати обов'язкові поточні витрати, що можуть виникнути під час програми сурогатного материнства та грошова компенсація сурогатній матері, розмір якої визначається за домовленістю сторін [16, с. 68].

Через відсутність законодавчого закріплення механізму розрахунку за досліджуваним договором, на ринку послуг сурогатного материнства існують різні варіанти оплати послуг сурогатної матері. Так, наприклад, спеціалізовані клініки встановлюють власний порядок цін. Зокрема, центр сурогатного материнства «Артеміда» обіцяє сурогатній матері гонорар у сумі близько 22000 євро, а графік і розмір виплат прописуються в контракті і завіряються

нотаріально. При цьому, сурогатна матір додатково отримує гроші на одяг для вагітних, оренду житла на останніх місяцях перед пологами, страховку, компенсацію витрат на трансфер, оплату няні для її рідної дитини [17]. Міжнародне агентство репродуктивних технологій «Мілітта», в свою чергу, здійснює оплату праці сурогатної матері у три етапи: переніс ембріона (300 дол. США), щомісячні виплати у сумі 350 дол. США та винагорода у розмірі 15000-21000 дол. США [18]. Аналізуючи порядок розрахунків із сурогатною матір'ю, можна констатувати, що ціна договору включає ціну за фактично надані послуги сурогатної матері, що складають предмет договору про сурогатне материнство та ціну на фактичні витрати, які сурогатна мати здійснює під час виношування дитини (проживання, харчування, одяг, транспортні затрати, тощо).

На наш погляд, ціна договору про сурогатне материнство має складатися з трьох частин: по-перше, сума, яка виплачується сурогатній матері замовниками за кожну надану нею послугу (переніс ембріона, щомісячні виплати, винагорода після народження дитини та передачі її подружжю). По-друге, оплата сурогатній матері фактичних витрат для забезпечення їй комфортного виношування дитини та її народження (харчування сурогатної матері, оплата оренди житла, трансфер, гроші на одяг для вагітних, придбання необхідних речей в пологовий будинок, тощо). По-третє, оплата форсмажорних обставин, які можуть виникнути під час виношування або народження дитини, зокрема: народження двох і більше дітей, пологи шляхом кесаревого розтину, смерть сурогатної матері під час пологів (в такій ситуації в договорі може бути встановлена сума компенсації, яка буде виплачена близьким родичам жінки, яка є виконавцем договору), тощо. Звісно, встановити всі обставини, які можуть виникнути при виношуванні та народженні дитини неможливо, проте узгодження більшості з них мінімізує спори, що можуть виникнути у майбутньому.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз правової природи, суб'єктного складу та істотних умов договору про сурогатне материнство свідчить про його складність, ризикованість та суперечливість. Доведено, що договір про сурогатне материнство належить до договорів про надання послуг. Водночас, зроблено висновок, що сторонами договору про сурогатне материнство є замовники (подружжя; самотня жінка або самотній чоловік) та сурогатна матір, до якої, окрім встановлених законодавством вимог (досягнення повноліття, дієздатність, наявності власної здорової дитини, відсутності медичних протипоказань, відсутність безпосереднього генетичного зв'язку з дитиною), також повинні бути висунуті такі: відсутність психічних захворювань, відсутність шкідливих звичок (паління, зловживання спиртними напоями, вживання наркотичних засобів, захоплення комп'ютерними та азартними іграми), надмірна вага. З'ясовано, що лікувальний заклад не є стороною договору про сурогатне материнство. Разом з тим, зазначено що між замовниками послуг сурогатного материнства та лікувальним закладом укладається самостійний договір про надання послуг, предметом якого є послуги по підготовці ембріонів, кріоембріонів, проведенню процедури з перенесення ембріона в матку сурогатної матері, а також кріоконсервації невикористаних ембріонів.

Встановлено, що істотними умовами договору є предмет та, в разі його оплатності, ціна. Предметом договору є послуги по перенесенню в організм сурогатної матері ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) або одинокою жінкою, одиноким чоловіком із використанням біологічного матеріалу донора в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій; виношуванню; народженню дитини та передачі дитини замовникам (замовнику). Водночас, ціна договору має бути визначена в кошторисі, який повинен бути обумовлений та узгоджений між подружжям та сурогатною матір'ю та бути частиною договору. При цьому, ціна має складатися з трьох частин: оплата сурогатній матері за надані нею послуги; оплата потреб сурогатної матері під час вагітності та пологів, що викликані належним виконанням договору; оплата форсмажорних обставин, які можуть виникнути під час виношування або народження дитини.

Література:

1. Верес І. Я. Проблеми правового регулювання сурогатного материнства. Адвокат: Наука і практика. 2013. № 3 (150). С. 27–31.
2. Таланов Ю.Ю. Актуальні проблеми сурогатного материнства в законодавстві України. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2012. № 1. С. 360-368.
3. Ватрас В.А. Суб'єктний склад правовідносин щодо імплантації ембріона дитини жінці із генетичного матеріалу подружжя. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління і права. 2002. № 4. С. 72-75.
4. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21. Ст. 135.
5. Дзюбенко О.Л. Правова природа та істотні умови договору про сурогатне материнство. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2020. № 1 (7). С. 141-152.
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19.
8. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 9 вересня 2013 р. № 787 / Міністерство охорони здоров'я України. Офіційний вісник України. 2013. № 82, Ст. 3064.
9. Аблятіпова Н.А. Проблеми сурогатного материнства в Україні. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 51. С. 167-173.
10. Про допоміжне материнство: Проект Закону України від 17 червня 2011 р. № 8703 / Верховна Рада України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6PR00A.html (дата звернення: 28.05.2021).
11. Розгон О.В. Замовники як сторона договору про сурогатне материнство. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». 2016. Вип. 21. С. 109-112.

12. Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок, затв. Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1999 р. № 475-XIV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1999 р. № 17. Ст. 129.
13. In the circuit court for the county of St. Clair family division. Shannon Forsyth (Plaintiff) v Anya Bowens (Defendant). File No. 07-000057-DC, 2007. URL: <http://www.wscrc.us/opinions/Forsyth%20v%20Bowen.pdf> (дата звернення 28.05.2021).
14. Дзюбенко О.Л. Сторони договору про сурогатне материнство. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2020. № 2 (8). С. 94–105.
15. Майданик Р.А. Репродуктивні права. Сурогатне материнство. Київ, 2013. 48 с.
16. Головащук. А. Деякі аспекти договору сурогатного материнства. Visegrad Journal on Human Rights. 2017. № 2/2. С. 66-71.
17. Сайт центру сурогатного материнства «Артеміда». URL: <https://artemida.ua/vyplaty/> (дата звернення 28.05.2021).
18. Сайт міжнародного агентства репродуктивних технологій «Милитта». URL: <http://militta.com.ua/surmom/> (дата звернення 28.05.2021).

УДК 349.6

<https://orcid.org/0000-0001-5125-4279>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-45-51>

Ковтун Олена Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального та
адміністративного права
Академії адвокатури України,
м. Київ, Україна

ДОВКІЛЛЄВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: БУТИ ЧИ НЕ БУТИ?

Анотація. В статті аналізується здійснення довкілцевої реформи в Україні. Досліджено і проаналізовано законопроекти: «Про державний екологічний контроль» (№3091), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу» (№2351); «Про запобігання, зменшення та контроль забруднення, що виникає внаслідок промислової діяльності». (№4167); «Про території Смарагдової мережі». (№4461). Наголошується на важливості здійснення комплексної довкілцевої реформи в Україні, важливою складовою якої є приведення національного законодавства у відповідність з Угодою про асоціацію Україна-ЄС.

Ключові слова: довкілцева реформа; екологічний контроль; промислове забруднення; жорстоке поводження з тваринами; збереження біологічного різноманіття; Смарагдова мереж; Угода про асоціацію Україна-ЄС.

Annotation. The article analyzes the implementation of environmental reform in Ukraine. The bills were studied and analyzed: "On State Environmental Control" (№3091), "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Implementation of Provisions of Certain International Agreements and Directives of the European Union in the Field of Fauna and Flora Protection" (№2351); "On the prevention, reduction and control of pollution arising from industrial activities." (№4167); "On the territory of the Emerald Network". (№4461). The importance of comprehensive environmental reform in Ukraine, an important component of which is to bring national legislation in line with the EU-Ukraine Association Agreement, is emphasized. On July 15, 2021, 251 deputies of the Verkhovna Rada of Ukraine voted for an important institutional environmental reform, supporting in the first reading the bill №3091 "On State Environmental Control", which provides for a comprehensive regulation of legal relations between the state and all controlled entities on environmental protection legislation, introduction of modern mechanisms of control and responsibility, which will help increase the level of compliance with environmental legislation. The bill provides for a systematic reform of state environmental control. The Parliament of Ukraine also supported Bill 352351 "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Implementation of

Provisions of Certain International Agreements and Directives of the European Union in the Field of Fauna and Flora Protection”, which implements European animal management standards in Ukraine. The document protects animals from abuse, exploitation, cruelty and death, aligning national legislation with a number of EU directives related to the European Convention for the Protection of Animals, which Ukraine ratified in 2013. Another important component of environmental reform is the fight against industrial pollution. The draft law №4167 "On prevention, reduction and control of pollution arising from industrial activities" is aimed at this. It aims to incorporate into national law the provisions of Directive 2010/75 / EU on industrial emissions. On July 15, 2021, the voting for the bill №4167 was disrupted for the third time. On the way to European integration, this is a big step backwards for Ukraine, as this bill is an important tool for protecting the human right to a safe environment for life and health. Unfortunately, the parliament did not support the bill №4461 "On the territory of the Emerald Network". The document is sent for revision. Thus, recent events show that Ukraine is making "one way forward and two way back" on the path of environmental reform. But everyone understands that only the implementation of comprehensive environmental reform in Ukraine will ensure the human right to a safe environment for life and health, the progress of our state on the basis of sustainable development and integration into the EU.

Keywords: environmental reform; environmental control; industrial pollution; animal cruelty; conservation of biological diversity; Emerald network; Ukraine-EU Association agreement.

Вступ. Україна і світ сьогодні потерпають від екологічних катаклізмів. Зміна клімату, нестача питної води, накопичення великої кількості відходів, забруднення атмосферного повітря, зникнення багатьох видів тваринного та рослинного світу – ось далеко не повний перелік глобальних екологічних проблем. І їхнє вирішення неможливе без проведення системної довікільцевої реформи, як складової екологічної політики (на національному, регіональному та глобальному рівнях), що базується на засадах сталого розвитку.

На жаль, Україна сьогодні серед лідерів у рейтингах смертності, гальмується виконання екологічної складової Угоди про асоціацію Україна-ЄС, незадовільним є приєднання нашої держави до Європейського зеленого курсу. В «Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року», затверджених Законом України від 28 лютого 2019 року №2697-VIII, зазначається, що процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України життєво термінових заходів [1]. Отже, на часі довікільцева реформа, важливі складові якої проаналізовано у цій статті.

Ступінь розробленості проблеми. Проблематика реформування екологічного законодавства є предметом дослідження вітчизняних вчених: В. І. Андрейцева, Д. В. Бусуйок, М. Я. Ващишин, А. П. Гетьмана, П. О. Гвоздика, М. А. Дейнеги, В. М. Єрмоленка, Р.С. Кіріна, М. В. Краснової, Ю. А. Краснової, Н. Р. Кобецької, В. В. Костицького, П. Ф. Кулинич, Т. В. Лісової, В. І. Лозо, Н. Р. Малишевої, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, Ю. С. Петлюка, А. К. Соколової, О. О.

Статівки, Н. І. Титової, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги та ін.

Метою цієї статті є дослідження змісту, значення та перспектив довікільцевої реформи в Україні.

Виклад основного матеріалу. В Україні сьогодні триває багато реформ (земельна, медична, пенсійна, адміністративна тощо). Вагоме місце та значення у цьому переліку належить довікільцевій (екологічній) реформі, від здійснення якої залежить реалізація права людини на безпечне для життя та здоров'я довкілля й інших екологічних прав.

Реформа (франц. *réforme*, лат. *reformatio* – перетворюю) – перетворення, зміна, перевлаштування якої-небудь сторони суспільного життя (порядків, інститутів, установ), що не знищує основ існуючої соціальної структури. З формальної точки зору, під реформою. мається на увазі нововведення будь-якого вмісту. Довікільцева реформа передбачає таке перетворення суспільного життя, за якого мінімізується ймовірність заподіяння шкоди довкіллю.

Довікільцева реформа – це комплекс заходів (правових, соціально-економічних, технічних, організаційних тощо), направлених на перебудову екологічних відносин на засадах сталого розвитку.

Принципи сталого розвитку, що є базисом національної екологічної політики, були вперше представлені Всесвітньою комісією з питань навколишнього середовища і розвитку під головуванням Гро Харлем Брундтланд в Доповіді 42-й сесії Генеральної асамблеї ООН в 1987 р. [2] і згодом розвинуті на численних світових форумах, зокрема: на конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992), Всесвітньому саміті зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002) та багатьох інших. Базовою ідеєю концепції сталого розвитку виступає інтеграція трьох компонентів – економічного зростання, соціального розвитку та охорони довкілля. Всі три компоненти мають бути врівноважені, заперечується пріоритетність жодного з них у підходах до регулювання та прийняття управлінських чи господарських рішень на всіх рівнях [3, с. 235]. Але у випадку, коли економічні інтереси шкодять екологічним інтересам, пріоритет має надаватися екологічній складовій.

Від вдалого вирішення екологічних проблем на всіх рівнях залежить подальше існування людства. Але поки Україна не використала шанс щодо комплексної реалізації довікільцевої реформи. Так, зокрема, на розгляді Верховної Ради у липні 2021 року перебувало декілька важливих «екологічних» законопроектів. Зокрема, йдеться про законопроекти №3091, 2351, 4167, 4461.

15 липня 2021 року 251 депутат Верховної Ради України проголосував за важливу інституційну довікільцеву реформу, підтримавши у першому читанні законопроект №3091 «Про державний екологічний контроль», що передбачає комплексне врегулювання правовідносин, які виникають між державою та усіма підконтрольними суб'єктами з питань дотримання природоохоронного законодавства, запровадження сучасних механізмів контролю та відповідальності, що сприятиме підвищенню рівня дотримання природоохоронного законодавства. Законопроект №3091 наділяє орган державного екологічного контролю належним обсягом повноважень і усуває багато правових колізій, що існують у чинному законодавстві. Закладаються

законодавчі основи для проведення патрулювань, рейдів та оперативного реагування на порушення екологічного законодавства. Розширюється відповідальність суб'єктів господарювання. Передбачено цифровізацію заходів державного екологічного контролю, функціонування відкритої інформаційної системи, суттєве підвищення оплати праці інспекторів тощо. Отже, документом передбачено системну реформу державного екологічного контролю, що сприятиме ефективному вирішенню екологічних проблем.

Верховна Рада України також підтримала законопроект №2351 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу», який впроваджує в Україні європейські стандарти поводження з тваринами. Документ захищає тварин від знущань, експлуатації, жорстокості та смерті, узгоджуючи національне законодавство знизкою директив ЄС, що пов'язані із Європейською конвенцією про захист тварин, яку Україна ратифікувала у 2013 році. Зокрема, законопроект забороняє: евтаназію як метод регулювання чисельності безпритульних тварин; контрабанду диких тварин; фотопослуги з дикими тваринами; пропаганду жосткого поводження з тваринами; бити, вбивати, тругити і калічити безпритульних тварин; жebraкувати з тваринами; утримувати великих тварин в закладах громадського харчування та інших непристосованих для цього місцях; замурування тварин у підвальних приміщеннях; залишати тварин в салоні автомобіля за температури вищій за +20С та нижчій за -5С. Посилено кримінальну та адміністративну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, заходи щодо боротьби з бракон'єрством, повноваження місцевих рад щодо захисту тварин від жорстокого поводження. Удосконалено правила поводження з тваринами у сільському господарстві, скотарстві та при отриманні продукції тваринного походження. Введено: адміністративну відповідальність за жорстоке або безвідповідальне поводження з тваринами з 16 років; кримінальну відповідальність за жорстоке або безвідповідальне поводження з тваринами з 14 років; можливість тимчасового вилучення тварин (у разі жорстокого поводження з тваринами) поліцією до розгляду справи у суді; конфіскацію тварин у випадках жорстокого поводження; позбавлення права особи, яка вчинила жостке поводження з твариною, утримувати тварин протягом 5 років; обов'язок проведення експертизи для встановлення причини смерті тварини.

Іще одна важлива складова довіклілової реформи – боротьба із промисловим забрудненням. На це спрямований законопроект №4167 «Про запобігання, зменшення та контроль забруднення, що виникає внаслідок промислової діяльності». Законопроект було зареєстровано у парламенті у вересні 2020 року. Він ставить за мету включення до національного законодавства положень Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди. Документ був визнаний Президентом України як пріоритетний. В. Зеленський на форумі «Україна 30. Екологія» зазначив, що знає про лобістів від олігархів, які блокують реформу в сфері промислового забруднення. 15 липня 2021 року втретє було зірвано голосування за законопроект №4167. На шляху до євроінтеграції – це великий крок назад для України, оскільки цей законопроект є важливим інструментом захисту права людини на безпечне для життя та

здоров'я довкілля. Документ передбачає реформування екологічного законодавства щодо протидії промислового забрудненню, а саме: 1) впровадження найбільшими промисловими забруднювачами найкращих доступних технологій та методів управління (НДТМ), які є оптимальними у співвідношенні їхньої вартості та екологічної ефективності; 2) запровадження інтегрованого довкільного дозволу – документу дозвільного характеру, який видається дозвільним органом з метою запобігання та зменшення забруднення, що виникає в результаті промислової діяльності, та який надає право експлуатувати установки, а саме вчиняти дії з провадження на них видів діяльності, визначених цим законом, на умовах, встановлених у ньому, та який отримують оператори установок до початку їх експлуатації Інтегрований довкільний дозвіл має замінити три дозволу, на підставі яких підприємства працюють зараз; 3) створення реєстру промислових підприємств, які мають отримувати такі дозволи та процедуру і реалістичний графік їхнього отримання та переходу на НДТМ для діючих (до 13 років) та нових установок; 4) моніторинг на трубі 24/7, коли дані про викиди в атмосферне повітря стануть доступними для всіх в режимі реального часу; 5) послідовну модернізацію підприємств відповідно до найкращих доступних технологій та методів управління, які є єдиними для всієї Європи. За підрахунками фахівців, це дозволить зменшити викиди забруднюючих речовин на 25% порівняно з 2015 роком. Але, на жаль, народні депутати не підтримали такий важливий для України законопроект. Без модернізації промисловості неможливе здійснення довкілцевої реформи в Україні.

На жаль, парламент не підтримав і законопроект №4461 «Про території Смарагдової мережі». Хоча за результатами голосування документ і не набрав необхідної кількості голосів для прийняття у першому читанні, однак 237 голосами направлений на доопрацювання.

Найбільш гостро сьогодні постали (як у планетарному, так і в національному контексті) проблеми збереження біологічного та ландшафтного різноманіття; формування, збереження мережі особливо охоронюваних природних територій (територій та об'єктів природно-заповідного фонду, екологічної мережі, інших територій особливої охорони за національним, європейським і міжнародним правом). Україна, займаючи менше 6% площі Європи, володіє близько 35% її біологічного різноманіття. Водночас у результаті господарської діяльності та знищення середовища існування флори і фауни кількість видів тварин і рослин на нашій території стрімко зменшується [1].

Слід зазначити, що певні нові чинники, що спонукають природоохоронне право України до подальшого розвитку, пов'язані з євроінтеграцією України. Відомо, що 27 червня 2014 року була підписана, а 1 вересня 2017 року набула чинності в повному обсязі Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони (Угода про асоціацію Україна-ЄС) [4]. Одним із основних аспектів виконання Україною Угоди є наближення законодавства України до права ЄС у низці правових сфер. Стосовно природоохоронного законодавства узгодження здійснюється відповідно до Глави 6 «Навколишнє середовище» Розділу V «Економічне та галузеве

співробітництво» (ст. 360-366) і Додатку ХХХ до відповідної Глави. Причому «охорона природи, зокрема збереження і захист біологічного та ландшафтного різноманіття (екомережі)» статтею 361 Угоди виділяється серед 13 головних напрямів екологічного співробітництва Україна-ЄС.

В числі правових актів ЄС, з якими Україна має узгодити свою систему права, Додаток ХХХ до Угоди називає Директиву 79/409/ЄЕС щодо збереження диких птахів, після поправки – Директива 2009/147/ЕС про охорону диких птахів (скорочено – Пташина директива) та Директиву № 92/43/ЄС про збереження природного середовища існування, дикої флори та фауни зі змінами й доповненнями, внесеними Директивами №№ 97/62/ЄС, 2006/105/ЄС та Регламентом (ЄС) № 1882/2003 (скорочено – Оселищна директива). Ці дві директиви обумовлюють створення європейської мережі NATURA-2000. Для країн, які не належать до Євросоюзу, території спеціального збереження та середовища існування рідкісних і зникаючих видів формують Смарагдову мережу Європи (Emerald), яка є аналогом програми Natura 2000. Об'єкти в межах Смарагдової мережі разом із територіями НАТУРА-2000 становлять ядро Загальноєвропейської екологічної мережі (Pan-European Ecological Network (PEEN) [5]. Смарагдова мережа (мережа Емеральд) – це природоохоронна мережа територій особливого природоохоронного інтересу (Areas of Special Conservation Interest, ASCI), що формується в межах території Європи згідно із Конвенцією про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (м. Берн, 1979), до якої Україна приєдналась у 1996 році. На думку деяких фахівців у царині екологічного права, Смарагдова мережа є доповненням до екомережі та засобом забезпечення довготривалого виживання найцінніших європейських видів і природних середовищ їхнього існування. Вона доповнює мережу ЄС «Натура 2000» і відіграє роль підготовки держав-кандидатів на членство в ЄС до інтеграції в мережу ЄС «Натура 2000» [6].

На виконання природоохоронних зобов'язань за Угодою про асоціацію Україна-ЄС було розроблено законопроект №4461 «Про території Смарагдової мережі».

Погалиною національного природоохоронного законодавства є те, що поняттями «Смарагдова мережа» і навіть «екологічна мережа» до цього часу не оперує базовий національний екологічний Закон «Про охорону навколишнього природного середовища». Пропонуємо внести відповідні зміни, виклавши у новій редакції ч. 2 ст. 60 цього Закону [2, с. 237-238].

Висновки. Отже, мусимо констатувати, що в Україні гальмується здійснення довікільєвої реформи. Підтвердженням цьому є той факт, що 15 липня 2021 року втретє було зірвано голосування за законопроект №4167 «Про запобігання, зменшення та контроль забруднення, що виникає внаслідок промислової діяльності», який ставить за мету включення до національного законодавства положень Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди. Документ був визнаний Президентом України як пріоритетний.

Не підтримав парламент і законопроект №4461 «Про території Смарагдової мережі». Документ направлений на доопрацювання. Це також є зачим кроком назад нашої держави на шляху євроінтеграції. Смарагдова мережа є важливим інструментом збереження біорізноманіття.

Є сподівання на здійснення інституційної довкіллевої реформи в Україні, оскільки депутати підтримали у першому читанні законопроект №3091 «Про державний екологічний контроль», що передбачає комплексне врегулювання правовідносин, які виникають між державою та усіма підконтрольними суб'єктами з питань дотримання природоохоронного законодавства.

Безперечно, великою перемогою на шляху здійснення довкіллевої реформи в Україні є підтримка законопроекту №2351 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу», який впроваджує в Україні європейські стандарти поводження з тваринами.

Отже, останні події демонструють, що на шляху здійснення довкіллевої реформи Україна робить «один шлях уперед і два назад». Але кожен розуміє, що лише здійснення комплексної довкіллевої реформи в Україні забезпечить право людини на безпечне для життя та здоров'я довкілля, поступ нашої держави на засадах сталого розвитку та інтеграцію до ЄС.

Література:

1. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Закон України від 28 лютого 2019 року №2697-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. №16. Ст. 70.
2. Наше общее будущее. UN doc. A/42/427. URL: <https://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>.
3. Малишева Н. Р., Ковтун О.М. Природоохоронне право України у контексті глобалізаційних викликів. Часопис Київського університету права. 2021. №1. С.234-239.
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони. – URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
5. Інфолист Смарагдова мережа та НАТУРА 2000: запитання та відповіді. URL : http://clone-assets.wwfdev.org/downloads/factsheet_wwf_natura_2000_and_emerald_network.pdf.
6. Правовий режим природно-заповідного фонду України: історія формування, юридичні аспекти та закордонний досвід (посібник). / за заг. ред. О. Кравченко. Львів: Видавництво «Компанія «Манускрипт». 2017. 92 с.

Арестова Людмила Валеріївна,
аспірант Юридичного факультету
Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Анотація. В статті пропонуються шляхи розвитку та удосконалення правового регулювання відносин у сфері адміністративного судочинства. Наводяться докази, що для розвитку правовідносин у сфері адміністративного судочинства необхідно надати більше прав для невідних суб'єктів і покласти більше обов'язків на органи публічної адміністрації. Аргументується необхідність враховувати в законотворчій діяльності науково-обґрунтовані пропозиції щодо внесення змін до норм КАС України.

Визначено, що необґрунтованим є розширення юрисдикції адміністративних судів за рахунок спорів за зверненням суб'єктів владних повноважень і пов'язаних з покаранням невідних суб'єктів шляхом застосування до них негативних наслідків – заходів адміністративного примусу (в тому числі адміністративно-господарських санкцій). Адміністративні суди покликані перевіряти процес реалізації владних повноважень органами виконавчої влади та місцевого самоврядування на відповідність правам і свободам невідних суб'єктів публічно-правових відносин (згідно принципу верховенства права). Розгляд будь-яких інших спорів (орган публічної адміністрації проти особи) свідчить про захист інтересів держави та її органів, що не відповідає самій ідеї адміністративної юстиції та перешкоджає переведенню адміністративного судочинства в ранг правосудного. Вирішення вказаної проблеми, на наш погляд, вбачається у таких напрямках.

Відзначено, що для розвитку правовідносин у сфері адміністративного судочинства необхідно надати більше прав для невідних суб'єктів і покласти більше обов'язків на органи публічної адміністрації. Також законодавцю обов'язково необхідно враховувати науково-обґрунтовані пропозиції щодо внесення змін до норм КАС України. Крім того, на розвиток правовідносин у сфері адміністративного судочинства, на наш погляд, безумовно позитивно вплине прийняття Адміністративно-процедурного кодексу, що встановить чіткі критерії законності рішень суб'єктів владних повноважень, а отже і критерії вини (протиправності поведінки) таких суб'єктів щодо порушення прав, свобод та законних інтересів невідних суб'єктів у сфері публічно-правових відносин. Адже, критерії законності встановлені у ст.2 КАС України є принципами адміністративної процедури і встановити протиправність поведінки владного суб'єкта на таких загальних засадах досить складно.

Ключові слова: адміністративна реформа, адміністративне судочинство, правова норма.

***Annotation.** In the statistic, there will be a lot of development and more sophisticated legal regulation in the sphere of administrative judiciary. It is necessary to prove that for the development of legal matters in the sphere of administrative judiciary, it is necessary to give more rights for non-owned subordinates and for more obligations on the organization of the public administration. Arguments for the need for vrahovuvati in the lawmaking activity of science-based propositions for the introduction of changes to the norms of the CAS of Ukraine.*

It has been established that the administrative courts have expanded the jurisdiction of administrative courts for the disputes over the atrocities of subordinates of the government for the reason that they are not in control of the government. Administrative judges poklikani to reconsider the process of realizing vidnostivnyh vikonavchivchi vikonivchiy power and mitssevivni vidnivnivni onividnivnivivni the rights and freedoms not owned sub'ctiv publicly-legal principles of justice. A look at any disputes (the organ of public administration against an individual) is indicative of the originator of interests of the state and of the authorities, but not the very idea of administrative judicial justice and translation The decision of the above-mentioned problem, in our opinion, is to be found in such straits.

Obviously, for the development of legal matters in the sphere of administrative judiciary, it is necessary to give more rights for non-owned subordinates and for more obligations on the organization of the public administration. It is also necessary for the legislator to make sure that the science-based propositions are introduced to the norms of the CAS of Ukraine. In addition, on the development of legal decisions in the sphere of administrative judiciary, in our opinion, it is insanely positive in line with the adoption of the Administrative and procedural code, so that clear criteria for the lawfulness infringement of rights, freedoms and legal interests of non-possessive sub'ects in the sphere of public legal affairs. Adzhe, the criteria of legality established at Art.2 of the CAS of Ukraine є by the principles of administrative procedure, and to establish the counterproductive behavior of the owner's sub'ekt on such ambush ambushes, it is easy to finish.

Keywords: administrative justice, administrative reform, legal regulation, legal norm.

Актуальність теми. Згідно Концепції адміністративної реформи в Україні ключове значення серед заходів реформування мають такі: здійснення внутрішнього та судового контролю за діяльністю органів виконавчої влади та їх посадових осіб, насамперед, з позиції забезпечення поваги до особи та справедливості; відповідальність органів виконавчої влади, їх посадових осіб за свої рішення, дії чи бездіяльність перед громадянами, права яких були порушені. Спірні правовідносини, що віднесені до компетенції адміністративних судів, пов'язані з розглядом претензії фізичних і юридичних осіб до органів публічної адміністрації та вимогою щодо поновлення порушених прав невідного суб'єкта у зв'язку з неправомірністю дій (рішень) владного суб'єкта.

Ступінь розробленості теми. Важливу роль у дослідженні актуальних проблем становлення та розвитку адміністративного судочинства відіграють праці таких вчених як В. Авер'янов, Н. Армаш, Д. Беззубов, В. Бевзенко, Ю. Битяк, А. Боннеер, Л. Бринцева, С. Головатий, І. Голосніченко, Т. Гуржій, А. Єлістратов, І. Коліушко, А. Колодій, Т. Коломонець, А. Комзюк, М. Козюбра, О. Кузьменко, Р. Куйбіда, Е. Демський, О. Пасенюк, Ю. Педько, В. Перепелюк, Н. Писаренко, А. Руденко, Н. Саліщева, А. Селіванов, М. Смокович, Ю. Старілов, В. Стефанюк, В. Сьоміна, О. Тищенко, Н. Хаманева, О. Харитонова, Д. Чечот та інші. Проте, на сьогодні спостерігається недостатня теоретична розробка питань природи правовідносин, що складаються у сфері адміністративного судочинства.

Мета дослідження – визначити оптимальні шляхи розвитку та удосконалення правового регулювання відносин у сфері адміністративного судочинства.

Результати дослідження. Правозахисна спрямованість юрисдикційної діяльності адміністративного суду вказує на те, що предметом публічно-правового спору (адміністративної справи) виступають діяння (рішення, дії, бездіяльність) владного суб'єкта. Діяння ж (дії, бездіяльність) громадян та юридичних осіб, що порушують правопорядок або створюють перешкоди для реалізації рішень суб'єктів владних повноважень та носять склад адміністративного правопорушення (згідно КпАП України), тягнуть за собою притягнення до адміністративної відповідальності і розглядаються у межах каральної адміністративної юрисдикції (загальними судами або органами виконавчої влади).

У зв'язку з цим вважаємо необґрунтованим розширення юрисдикції адміністративних судів за рахунок спорів за зверненням суб'єктів владних повноважень і пов'язаних з покаранням невлadних суб'єктів шляхом застосування до них негативних наслідків – заходів адміністративного примусу (в тому числі адміністративно-господарських санкцій). Адміністративні суди покликані перевіряти процес реалізації владних повноважень органами виконавчої влади та місцевого самоврядування на відповідність правам і свободам невлadних суб'єктів публічно-правових відносин (згідно принципу верховенства права). Розгляд будь-яких інших спорів (орган публічної адміністрації проти особи) свідчить про захист інтересів держави та її органів, що не відповідає самій ідеї адміністративної юстиції та перешкоджає переведенню адміністративного судочинства в ранг правосудного. Вирішення вказаної проблеми, на наш погляд, вбачається у таких напрямках.

Наразі ч.4ст.50 КАС України [1] визначила перелік випадків, коли невлadний суб'єкт може бути відповідачем за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень, а також передбачила, що інші такі випадки можуть бути встановлені законом. Проте законів, які передбачають підстави звернення органу публічної адміністрації з позовом до приватної особи, виявилось надто багато, які до того ж нерідко протирічать один одному (колізії у законодавстві).

Більшість таких справ пов'язані із відсутністю в органу публічної адміністрації повноважень із примусової реалізації прийнятого ним рішення (індивідуального правового акту), а отже таке рішення не може бути звернене до

виконання інакше як за рішенням суду. Тому суб'єкт владних повноважень змушений звертатися до суду, навіть у випадках, коли особа не заперечує своєї провини, в тому числі і застосування щодо неї адміністративних стягнень (наприклад, справи про припинення юридичної особи).

Завдання адміністративного судочинства щодо захисту прав і свобод виключно невідладних суб'єктів, на наш погляд, передбачає необхідність зменшення числа підстав для звернення органу публічної адміністрації з позовом до адміністративного суду проти невідладного суб'єкта. Перспектива розвитку правовідносин у сфері адміністративного судочинства забезпечується, на наш погляд, таким.

Наданням суб'єкту владних повноважень права приймати рішення щодо застосування адміністративно-господарських санкцій та адміністративних стягнень, коли таке рішення підлягає обов'язковому виконанню, якщо воно не було оскаржене і скасоване. Тобто орган публічної адміністрації слід наділити повноваженнями із примусової реалізації (після сплину строку на оскарження) прийнятих ним рішень, що виключить необхідність звернення зазначеного суб'єкта до адміністративного суду з позовом проти приватної особи. Варто погодитись з Д.О. Беззубовим, що гарантією захисту прав та інтересів невідладних суб'єктів від свавілля органів публічної адміністрації є їх право оскаржити зазначене рішення в адміністративному суді. [2, с. 15]

Проблемою, що перешкоджає розвитку правовідносин у сфері адміністративного судочинства, є справи щодо оскарження приватною особою рішень суб'єктів владних повноважень, з якими пов'язується виникнення чи припинення права власності у невідладного суб'єкта. На наш погляд, якщо орган публічної адміністрації у правовідносинах з невідладним суб'єктом реалізує публічно-владні повноваження (наприклад, вирішення питань щодо розпорядження державною і комунальною власністю, питань щодо державної реєстрації права на приватну власність), які носять публічно-правовий характер, то спори, які з них виникають, є предметом розгляду в адміністративному суді за позовом невідладного суб'єкта.

Якщо ж владний суб'єкт у правовідносинах з приватною особою не реалізує публічно-владні повноваження, а здійснює, наприклад, господарську діяльність, то спори, що виникають з таких відносин за своєю природою є приватно-правовими (господарськими або цивільними), і мають розглядатися в порядку господарського чи цивільного судочинства. У випадку таких конфліктних ситуацій суб'єкт владних повноважень має звертатися до суду (загального чи господарського) з позовом проти невідладного суб'єкта з метою захисту своїх інтересів.

Аналізуючи норми законодавства України про адміністративне судочинство з приводу визнання рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправним, доходимо таких висновків:

1. Поняття «протиправне», «незаконне», «неправомірне» є словами синонімами і позначають одне і те саме явище – невідповідність діяння суб'єкта владних повноважень нормам законодавства, тобто вчинене з порушенням норм матеріального або процесуального права.

2. Визнання діяння «незаконним» застосовується здебільшого до рішення, а «протиправним» – до дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень. У випадку протиправних рішень застосовується такий спосіб захисту порушених прав як поворот виконання рішення із зазначенням способу його здійснення. У випадку протиправних дій (бездіяльності) застосовується такий спосіб захисту порушених прав як зобов'язання суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії чи утриматися від них.

3. Поняття «незаконний» і «такий, що не відповідає правовому акту вищої юридичної сили», у нормах КАС України, на наш погляд, співвідносяться як загальне (невідповідність закону) та окреме (не відповідність підзаконному акту). Відмінності у процедурі застосування того чи іншого визначення у КАС не подаються. Зазначено лише те, що якщо оскаржуваний нормативно-правовий акт порушує закон чи не відповідає іншому правовому акту, то він визнається нечинним.

4. До визнаного протиправним оскаржуваного акту можуть застосовуватися такі наслідки як визнання його нечинним або скасування ст. 162 КАС України), проте коли застосовується той чи інший наслідок у КАС чітко не передбачено. Хоча застосування того чи іншого наслідку безпосередньо впливає на ефективність захисту порушених прав.

Відповідно до ст. 171 та абзацу 2 п.2 ч.5 ст. 171-1 КАС України нормативно-правовий акт може бути визнаний незаконним і як наслідок – нечинним, проте зі змісту вказаних статей не зрозуміло з якого моменту акт визнається нечинним: з моменту його прийняття або з моменту набрання законної сили постановою суду.

Інше розмежування стосовно визнання акту нечинним або його скасування у КАС не подається. Доходимо логічного висновку, що критерієм застосування до оскаржуваного акту певного наслідку є вид акту: якщо акт нормативно-правовий, то він визнається нечинним, якщо акт індивідуально-правовий, то він скасовується.

Виникає питання: чому для захисту прав та інтересів особи законодавець керується видом акту, а не ступенем порушення (обмеження) прав та наслідками, які викликані цим порушенням.

Крім того, суттєвим недоліком є те, що у нормах КАС України не передбачені наслідки скасування акту або визнання його нечинним (момент втрати юридичної сили та спосіб усунення негативних наслідків, що ним спричинені).

Як зазначає Н.О. Армаш відмінності у процедурі і наслідках визнання протиправного акту нечинним або його скасуванні, мають ґрунтуватися не на виді акту та суб'єкті його видання, а в залежності від правовідносин, що виникли в результаті застосування такого акту, ступеню порушення (обмеження) прав та інтересів осіб, а також на відмінностях у порядку усунення наслідків від порушень завданих таким актом [3, с. 239].

Отже, на наш погляд, скасування оскаржуваного акту передбачає його анулювання (визнання таким, що не мав юридичної сили), тобто припинення його дії з моменту видання, а отже – відновлення порушених прав і попереднього стану, що існував до прийняття акту. Визнання спірного акту

нечинним передбачає відміну його дії з моменту набрання рішенням суду законної сили або з моменту, вказаному у рішенні.

Ми також вважаємо, що можливість визнати саме нормативно-правовий акт лише нечинним, і відсутність можливості його скасування, призводить до зупинення його дії з моменту набуття законної сили рішенням суду, що на наш погляд є не зовсім коректним з таких міркувань. Дія нормативно-правового акту поширюється на невизначене коло осіб та необмежений час, отже на підставі незаконного нормативного акту могли виникнути правовідносини, в яких порушувалися чи обмежувалися права осіб, що не стали учасниками судового адміністративного процесу. І до поки зазначені суб'єкти не оспорять порушення своїх прав, спричинені застосуванням цього акту, вони не мають права на усунення наслідків таки порушень.

Крім того, визнання нечинним нормативного акту лише з моменту набрання законної сили рішенням суду, вказує на те, що цей акт є законним з моменту прийняття і до моменту винесення рішення суду і незаконним після прийняття рішення суду.

Отже, на наш погляд, до незаконних нормативно-правових актів (що оскаржені в адміністративному суді) має застосовуватися така процедура як скасування, що тягне за собою припинення його дії з моменту видання і можливість відновлення порушених прав усіх невіддільних суб'єктів, до яких він був застосований, якщо це не погіршить їх становища, що існувало до моменту скасування акту.

Варто зазначити, що розвитку правовідносин у сфері адміністративного судочинства перешкоджають і інші змістовні недоліки виявлені нами при аналізі норм КАС України, які передбачають особливості розгляду окремих категорій адміністративних справ.

Так, ст.182 та ст.183 КАС України передбачають особливості розгляду публічно-правових спорів, що виникли з приводу реалізації права на мирні зібрання.

Проте, видається незрозумілим, що є предметом правовідносин передбачених ст.182 КАС України. Відповідно до цієї статті суд має можливість обмежити право невіддільного суб'єкта на мирні зібрання, замість захисту такого права. До того ж, згідно ч.5 ст.182 КАС України предметом спору у зазначеній категорії справ є дії невіддільного суб'єкта (збори, мітинги, походи, демонстрації), що можуть (курсив наш) створити небезпеку заворушень, загрозу здоров'ю населення або правам і свободам інших людей. Тобто, дії невіддільного суб'єкта, що оскаржуються, ще навіть не вчинені, проте владний суб'єкт вже заявляє про їх протиправність.

Крім того, рішення суду фактично не може бути оскаржене, оскільки ч.6ст.182 КАС України передбачене його негайне виконання.

Таким чином, у правовідносинах, що виникають у сфері адміністративного судочинства і врегульовані ст.182 КАС України ми простежуємо подвійне обмеження прав невіддільного суб'єкта: а) обмеження у реалізації права на мирні зібрання; б) обмеження у праві оскаржити рішення суду. Вихід із зазначеної ситуації, на нашу думку, вбачається у такому:

Обмежити право суб'єкта владних повноважень на звернення з позовом до адміністративного суду проти особи триденним строком після одержання повідомлення про проведення мітингів, зборів, тощо (внести зміни до ч. 1 ст. 182 КАС України). Зобов'язати суд розглядати такі справи негайно (внести зміни до ч.4ст.182 КАС України). Внести такі зміни до ч.6ст.128 КАС України, що нададуть можливість невідному суб'єкту фактично оскаржити рішення суду в апеляційному порядку, коли таке оскарження є доцільним, тобто може бути здійснене до проведення мітингу.

П.6 ч.1ст.256 КАС України, що передбачає негайне виконання постанови про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання, виключити.

Крім того, доцільно також внести зміни в адміністративне законодавство щодо уточнення на рівні закону порядку реалізації права громадян на проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій.

Альтернативна можливість захисту прав невідних суб'єктів у сфері публічно-правових відносин, на наш погляд, вбачається у такому. Виключити ст.182 КАС України і надати суб'єкту владних повноважень право приймати рішення про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання протягом 3 днів з моменту звернення невідного суб'єкта. Таке рішення вимагає обов'язкового виконання невідним суб'єктом, якщо не буде ним оскаржене до адміністративного суду і скасоване останнім. Тобто гарантією захисту прав та інтересів невідних суб'єктів від свавілля органів публічної адміністрації є їх право оскаржити зазначене рішення, звернувшись в адміністративний суд з позовом про усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання у порядку передбаченому ст.183 КАС України.

Крім того, на розвиток правовідносин у сфері адміністративного судочинства позитивно вплине, встановлення для адміністративного суду при розгляді справ імперативу щодо застосування рішень ЄСПЛ.

Зазначене сприятиме забезпеченню одноманітності судових рішень для аналогічних справ, типізації результатів судового адміністративного процесу, подоланню колізій у законодавстві та судовій практиці, ефективності захисту прав та свобод суб'єктів у сфері публічно-правових відносин, правосуддю, що здійснено згідно з принципом верховенства права.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, ми вбачаємо, що для розвитку правовідносин у сфері адміністративного судочинства необхідно надати більше прав для невідних суб'єктів і покласти більше обов'язків на органи публічної адміністрації. Також законодавцю обов'язково необхідно враховувати науково-обґрунтовані пропозиції щодо внесення змін до норм КАС України. Крім того, на розвиток правовідносин у сфері адміністративного судочинства, на наш погляд, безумовно позитивно вплине прийняття Адміністративно-процедурного кодексу, що встановить чіткі критерії законності рішень суб'єктів владних повноважень, а отже і критерії вини (протиправності поведінки) таких суб'єктів щодо порушення прав, свобод та законних інтересів невідних суб'єктів у сфері публічно-правових відносин. Адже, критерії законності встановлені у ст.2 КАС України є принципами адміністративної процедури і встановити протиправність поведінки владного суб'єкта на таких загальних засадах досить складно.

Література:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
2. Засади правового регулювання правовідносин у сфері адміністративного судочинства: навчальний посібник / Беззубов Д.О., Заросило В.О., Подоляка С.А та ін. К. МП «Леся», 2015. 120 с.
3. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар // Армаш Н.О., Бандурка О.М., Басов А.В. / За заг.ред Комзюка А.Т.-К. Прецедент, Істина. 823 с.

УДК 342.951:351.82

<https://orcid.org/0000-0001-8011-2296>

DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-60-67>

Парубець Катерина Андріївна,

аспірант Юридичного факультету

Інституту управління, технологій та права

Державного університету інфраструктури

та технологій,

м. Київ, Україна

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Метою статті є дослідження проблематики основних повноважень Президента України у сфері національної безпеки. Визначено, що чинна Конституція України зазначає повноваження Президента України у сфері забезпечення національної безпеки, але органи влади при Президентові України мають більше помічний характер, а їх повноваження недостатньо регламентовані. Сформульовано можливі перспективи вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: національна безпека, Президент України, РНБО, контроль, повноваження, агресія, забезпечення, Верховна Рада, права людини, законодавство.

Annotation. The author of the article notes that the expediency of the problem of national security of Ukraine is a historical phenomenon, namely the development of relations with states entails an increase in the number of military conflicts, natural and man-made disasters, human and material losses. In this regard, the author notes that the protection of national interests as the basis of national security of Ukraine should be considered through the prism of historical relations of states. Only in the process of interaction of states, social and national groups is the necessary level of protection of national interests from hidden threats and direct dangers determined and achieved. The article emphasizes the need to establish an effective strategy aimed at stopping the existing aggression and restoring the territorial integrity of Ukraine, within its internationally defined state border, in accordance with the principles of international law. Accordingly, the President of Ukraine, acting in conjunction with the government, must form a strong system of national security, based on the interconnected components of the security and defense sector, governmental and non-governmental institutions, organizations, civil society, and other entities with act as a whole and solve all the tasks assigned to the sphere of national security and defense. The author points out that some decrees of the President of Ukraine are already being appealed and will be appealed in courts. But if we take into account the unpredictability of Ukrainian courts, it will take years. The purpose of the article is to study the main powers of the President of Ukraine in the field of national security. It is determined that the current Constitution of Ukraine notes the powers of the President of Ukraine in the field of national security, but the authorities under the President of

Ukraine are more supportive, and their powers are insufficiently regulated. Possible prospects for improving the current legislation are formulated.

Keywords: national security, President of Ukraine, National Security and Defense Council, control, powers, aggression, security, Verkhovna Rada, human rights, legislation.

Проблематика: Прошло достатньо часу, аби в 2003 році почався процес здійснення демократичного цивільного контролю за військовою організацією і правоохоронними органами держави. Створення відповідного закону, говорить про створення нової системи контролю. Її суб'єктами виступають: Верховна Рада України та її Уповноважений з прав людини, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади і місцевого самоврядування, суди, прокуратура, громадяни України та громадські організації, засоби масової інформації. Створена система контролю була дещо оновлена у зв'язку з прийняттям 21 червня 2018 року Закону України «Про національну безпеку України», розділ III якого регламентує здійснення демократичного цивільного контролю. Тільки загальні підходи до правової регламентації не змінені.

Аналіз останніх досліджень. Також хочу сказати, що в науковій літературі відсутні комплексні дослідження такого контролю і його суб'єктного складу. Також відсутнє і критичне відношення до наділення окремих суб'єктів, а саме таким обсягом повноважень. На даний момент є безліч публікацій, присвячених правовому статусу Президента України, насамперед із точки зору конституційного права (праці Ю. Барабаша, Д. Белова, Ф. Бурчака, О. Даниляка, А. Кудряченка, В. Скрипнюка, О. Спіріна, В. Сухоноса, Ю. Тодики, А. Яковлева та багатьох інших). Деякі роботи, що стосуються обсягу повноважень Президента України та напрямів їх реалізації у сфері національної безпеки і оборони (роботи Ю. Михайлової, П. Рудика, В. Сазонова та ін.), частково торкаються контрольного складу повноважень. Наукові роздуми стосовно системи демократичного цивільного контролю в основному зосереджені на тій частині, що визначає засади участі громадськості у ньому.

Мета статті: здійснення наукового аналізу основних повноважень Президента України у сфері національної безпеки, визначення місця в системі демократичного цивільного контролю за військовою організацією, а також механізму реалізації таких повноважень.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII демократичний цивільний контроль визначається як «комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України» [1]. В основному вся суть цивільного контролю, основа якого виникла після Другої Світової війни як результат відповіді ліберальних

політичних інститутів на небезпеку невинуватого посилення суспільної ролі військової організації, полягає у встановленні механізмів впливу на воєнну організацію, побудовану за ієрархічним принципом для забезпечення її підзвітності і підконтрольності суспільству в особі обраних ним демократичних інститутів [2, р. 677-678; 3, р. 23; 4, р. 83].

Належність Президента України до суб'єктів демократичного цивільного контролю визначена із самого початку законодавчої регламентації цих відносин. Зокрема, ст. 6 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19.06.2003 до числа суб'єктів контролю був віднесений Президент України [4]. Доцільність зазначеного не викликала питань. Водночас, згідно з п. 17 ст. 106 Конституції України, Президент є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. Одночасно він «здійснює керівництво у сферах національної безпеки і оборони» та «призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань». Керівництво Збройними Силами України, згідно зі ст. 7 Закону України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 № 1934-XII, також здійснює Президент України [5]. Статус Президента як Верховного Головнокомандувача на пострадянському просторі як правило визначено конституційно. Так, наприклад, президент за Конституцією є верховним головнокомандувачем у Росії (ст. 87 Конституції Російської Федерації [6]), Республіці Казахстан (ст. 44 Конституції Республіки Казахстан [7]), Киргизькій республіці (ст. 64 Конституції Киргизької республіки [8]), Республіці Узбекистан (п. 20 ст. 93 Конституції Республіки Узбекистан [9]), Республіці Таджикистан (п. 20 ст. 69 Конституції Республіки Таджикистан [10]), Туркменістані (п. 4 ст. 71 Конституції Туркменістану [11]), Азербайджанській республіці (ст. 8 і 9 Конституції Азербайджанської республіки [12]), Грузії (ст. 69 Конституції Грузії). Він є головнокомандувачем Збройними Силами в Республіці Білорусь (п. 28 ст. 84 Конституції Республіки Білорусь [13]) та Молдові (ст. 87 Конституції Республіки Молдова [14]). Після конституційної реформи 2015 року Президент Вірменії не має визначеного статусу командувача Збройних Сил, хоча має повноваження щодо призначень на посади і присвоєння вищих військових звань. В інших країнах існують інакші підходи щодо статусу президента у відношенні до військової організації держави. Зокрема, ст. 134 Конституції Республіки Польща, визначає, що президент є верховним головнокомандувачем, також підкреслює можливість здійснення цієї функції в мирний час лише через міністра оборони [15]. У Французькій республіці Президент, який одночасно головує у Раді Міністрів, є головнокомандувачем Збройних Сил. Президент Естонії відповідно до п. 16 ст. 78 Конституції Естонії «очолює державну оборону Естонії» [16]. До повноважень Президента Литовської республіки належить лише присвоєння вищих військових звань, Президент Фінляндії здійснює повноваження у сфері оборони через міністра, федеральний президент Німеччини узагалі не має повноважень у сфері оборони.

Отже, обмежені, по суті, повноваження у цій сфері (за відсутності згадки про статус Верховного головнокомандувача або головнокомандувача) діють у країнах з парламентською та парламентсько-президентською формою правління. Натомість у країнах з президентською формою правління глава держави має

прямі повноваження найвищого керівництва у збройних силах у статусі Головнокомандувача (або аналогічному). Такий стан речей у цілому не змінюється і в надзвичайних умовах. У країнах, що тривалий час перебувають у відносинах фактичних військових дій наявність у президента функцій Верховного Головнокомандувача залежить від того, чи є ця держава парламентською або президентською республікою. Наприклад, у Республіці Корея, яка є президентською республікою, Президент має статус Верховного головнокомандувача згідно з ч. 1 ст. 74 Конституції Республіки Корея [17]. У Державі Ізраїль питання армії (збройних сил) визначено в окремому основному законі держави (частині фактичної Конституції), згідно з яким армія підпорядковується уряду; міністром, що керує армією від імені уряду, є міністр оборони, а вищою командною інстанцією армії є начальник генерального штабу [18]. Якщо ж повертатися до наших реалій, слід зазначити, що роль Президента України у здійсненні цивільного контролю виглядає дещо двоякою. З одного боку, він має бути наділений певним обсягом владних повноважень у сфері національної безпеки і оборони для реалізації конституційної функції Верховного Головнокомандувача. А з іншого – він має виступати суб'єктом здійснення цивільного контролю за Воєнною організацією. Але саме практичні складнощі зумовлені не термінологічними неузгодженнями законодавчих визначень, а механізмом реалізації владних повноважень через відповідні державні органи. Чинна Конституція України взагалі не визначає можливості існування при Президенті України спеціального державного органу (адміністрації, канцелярії тощо). Пунктом 28 частини 1 статті 106 Конституції України для здійснення повноважень Президента передбачено створення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб. Отже, перелічені у тексті Конституції України інституції мають лише допоміжний характер і мету – здійснення повноважень Президента України, не маючи (за змістом законодавчого припису) власних. Діяльність цих утворень була предметом уваги науковців [19,20]. Уточнюючи напрями реалізації повноважень Президента України щодо контролю, ст. 5 Закону України «Про національну безпеку України» визначає, що такий контроль здійснюється Президентом: безпосередньо, через Раду національної безпеки і оборони, чи через створювані ним у разі потреби консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби [1]. Серед зазначених форм реалізації не викликає складнощів (за винятком організаційних) безпосереднє здійснення контролю Президентом. Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом при Президенті України. Частина 2 статті 107 Конституції України визначає повноваження Ради з контролю діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. У літературі висловлено думку про те, що Рада національної безпеки і оборони України має структуру, до якої належить не тільки її персональний склад, а й Секретар та Апарат [21]. Водночас така позиція може враховуватись у науковій дискусії, хоча безпосередньо в тексті спеціального законодавчого акта – Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» – належність апарату до «структури» впливає лише з того факту, що стаття 8 розміщена у розділі III, який має назву «Склад і структура Ради національної безпеки і оборони України» [22]. Слід також

зазначати, що офіційного тлумачення цих правових норм на тепер немає, а у тексті ст. 107 Конституції України термін «структура» щодо Ради національної безпеки і оборони України не згадується. Таким чином, можливість здійснення контрольних повноважень Апаратом (а не безпосередньо Радою) законодавчо не визначена. Компетенція, яка передбачена ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони», стосується саме Ради, а не її Апарату. Уточнюючи напрями реалізації повноважень Президента України щодо контролю, ст. 5 Закону України «Про національну безпеку України» визначає, що такий контроль здійснюється Президентом: безпосередньо, через Раду національної безпеки і оборони, чи через створювані ним у разі потреби консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби [1]. Серед зазначених форм реалізації не викликає складнощів (за винятком організаційних) безпосереднє здійснення контролю Президентом. Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом при Президенті України. Частина 2 статті 107 Конституції України визначає повноваження Ради з контролю діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. У літературі висловлено думку про те, що Рада національної безпеки і оборони України має структуру, до якої належить не тільки її персональний склад, а й Секретар та Апарат [23]. Водночас така позиція може враховуватись у науковій дискусії, хоча безпосередньо в тексті спеціального законодавчого акта – Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» – належність апарату до «структури» впливає лише з того факту, що стаття 8 розміщена у розділі III, який має назву «Склад і структура Ради національної безпеки і оборони України» [22]. Слід також зазначати, що офіційного тлумачення цих правових норм на тепер немає, а у тексті ст. 107 Конституції України термін «структура» щодо Ради національної безпеки і оборони України не згадується. Таким чином, можливість здійснення контрольних повноважень Апаратом (а не безпосередньо Радою) законодавчо не визначена. Компетенція, яка передбачена ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони», стосується саме Ради, а не її Апарату. Водночас склалася певна практика стосовно діяльності органів здійснення контролю у сфері національної безпеки і оборони, що пов'язано з реалізацією безпосередніх повноважень Президента України. Так, ще 27 лютого 1995 року при Президенті України було створено Генеральну військову інспекцію. Указ Президента України від 27.02.1995 № 147/95 є юридично чинним сьогодні в редакції від 05.12.2009. Згідно з приписами абзацу 2 п. 1 зазначеного Указу ця інспекція є «окремим військовим органом, підпорядкованим Президенту України», що здійснює постійний контроль [24]. Формулювання «окремий військовий орган» на тепер не відповідає чинному законодавству у військовій сфері, але у будь-якому разі вважати цей орган суб'єктом цивільного контролю неможливо, оскільки він належить до військової організації, а основна її функція – здійснення постійного контролю в межах реалізації повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача. Надалі зазначена інспекція була ліквідована (а точніше реорганізована, увійшовши до складу інших підрозділів Офісу Президента України), але вже без контрольних повноважень. Окрім цього, 2015 року створено робочий орган Ради національної безпеки і оборони

України – Воєнний кабінет. Зазначений орган належить до системи робочих органів Ради національної безпеки і оборони, але в основному з координуючими, а не контрольними функціями [25]. З огляду на відсутність у відкритому доступі нормативно-правового акта, що регламентує повноваження Ставки Верховного Головнокомандувача [26], неможливо оцінити її повноваження щодо здійснення контролю. Це ж саме стосується й органу у сфері координації розвідки, що періодично утворюється при Президентові України. Управлінська практика, що склалась натепер у державі, передбачає й інші форми. Зокрема, постійний контроль за додержанням конституційних прав громадян і законодавства в оперативно-розшуковій діяльності, діяльності у сфері охорони державної таємниці органів і підрозділів Служби безпеки України, а також контроль за відповідністю Конституції і законам України виданих Службою безпеки України положень, наказів, розпоряджень, інструкцій, вказівок покладено на Уповноваженого Президента України з питань контролю за діяльністю Служби безпеки України [27]. Тобто у даному разі чітко визначено предмет та форми контролю. Але назвати його цивільним навряд чи можливо з огляду на приписи п. 6-1 Положення про повноваження Уповноваженого Президента України з питань контролю за діяльністю Служби безпеки України, яка встановлює, що на цю посаду, як правило, призначається військовослужбовець Служби безпеки України, що відряджається до Офісу Президента України [28].

Висновок: Оскільки за Конституцією України Президент України є Верховним Головнокомандувачем, і нині неможливо розділити зміст його повноважень зі здійснення контролю як допоміжної функції керівництва та як реалізації окремої форми демократичного цивільного контролю. Основна проблема зумовлена певними складнощами у визначенні конституційного статусу Президента України у системі влади, а також відсутністю конституційно-правової регламентації компетенції державного органу, що забезпечує реалізацію повноважень Президента України. За умов неповної правової регламентації повноважень існує різна практика реалізації функцій контролю Президента України. У сфері національної безпеки і оборони такий контроль здійснюється через Раду національної безпеки і оборони України та її спеціальні робочі органи, через спеціально визначений військовий орган та через діяльність спеціального уповноваженого. Водночас чинне законодавство містить досить численні прогалини та неузгодження щодо правового статусу та обсягу повноважень зазначених органів та осіб. Слід також зазначити, що вони (органи й особи) фактично позбавлені власних повноважень у цій сфері. 3. Вирішення зазначених законодавчих проблем можливе лише в результаті проведення конституційної реформи, що повинна бути спрямована на уточнення правового статусу Президента України в системі державної влади, обсягу його повноважень та визначення компетенції державного органу, створеного для забезпечення його діяльності. За таких умов досить складним питанням є визначення необхідності існування інституту Уповноваженого Президента України з питань контролю за діяльністю Служби безпеки України у тому вигляді, що є сьогодні.

Література:

1. ЗУ Про національну безпеку України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.
2. Huntington S. Civilian Control and the Constitution. The American Political Science Review. Vol. 50. № 3 (Sep., 1956). P. 676-699.
3. Petri J. Democratic Civilian Control of the Military. Croatian International Relations Review. 2001. Vol. 1(Jan.-June). P. 23-26.
4. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19.06.2003 № 975-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 46. Ст. 366
5. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. (Дата оновлення: 04.11.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.
6. Конституция Российской Федерации : принята всенародным голосованием 12.12.1993. Собрание законодательства Российской Федерации. 2014. № 31. Ст. 4398.
7. Конституция Республики Казахстан : принята на республиканском референдуме 30.08.1995 (Дата звернення: 10.03.2017). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029
8. Конституция Кыргызской республики : принята референдумом 27.06.2010 (Дата оновлення: 28.12.2016). URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202913>
9. Конституция Республики Узбекистан URL: <http://www.lex.uz/acts/35869>.
10. Конституция Республики Таджикистан: принята всенародным референдумом 06.11.1994 (Дата оновлення: 22.05.2016). URL: <http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/112>.
11. Конституция Туркменистана: принята Законом 18.05.1992 URL: <http://gundogar-mediawiki.tw1.ru/index.php>
12. Конституция Азербайджанской республики: 26.09.2016. URL: http://www.caa.gov.az/index.php?option=com_k2&view=item&id=93:-constitution-of-the-republic-of-azerbaijan&Itemid=173&lang=ru
13. Конституция Республики Беларусь. 15.03.1994. URL: <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnyye-dokumenty/konstitutsiya-respublikibelarus/>
14. Конституция Республики Молдова. URL: <http://www.presidente.md/rus/constitution>
15. Конституция Республики Польша от 02.04.1997. URL: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>
16. Конституция Эстонской Республики от 28.06.1992. URL: [https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru/seadused/конституция\(основной закон\)эстонской республики_13.08.pdf](https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru/seadused/конституция(основной закон)эстонской республики_13.08.pdf)
17. Constitution of the Republic of Korea. URL: <http://www.moleg.go.kr/english/korLawEng?pstSeq=54794>
18. Основной закон Государства Израиль «Армия» от 31.03.1976. URL: <http://knesset.gov.il/laws/ru/yesodru9.pdf>
19. Бодрова І.І. Система допоміжних органів при Президентіві України. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2012. Вип. 23. С. 94-105.

20. Коваль Н.В., Пухтинський М.О. Забезпечення впорядкування допоміжних структур при Президентіві України на законодавчому рівні. Вісник НАДУ при Президентіві України. Серія «Державне управління». 2017. № 4. С. 10-19.
21. Федоренко В.Л. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 12. С. 32-39.
22. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР (Дата оновлення: 11.01.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-ВР>
23. Положення про Апарат Ради національної безпеки і оборони України : затверджено Указом Президента України від 14.10.2005 № 1466/2005 (Дата оновлення: 25.10.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1446/2005#n29>
24. Про утворення Генеральної військової інспекції при Президентіві України : Указ Президента України від 27.02.1995 № 147/95 (Дата оновлення: 05.12.2009). URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/147/95>
25. Положення про Воєнний кабінет Ради національної безпеки і оборони України : затверджено Указом Президента України від 12.03.2015 № 139/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139/2015>
26. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 вересня 2017 року «Про Ставку Верховного Головнокомандувача» : Указ Президента України (Дата оновлення: 10.10.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/313/2017>
27. Про повноваження та гарантії здійснення постійного контролю за діяльністю Служби безпеки України : Указ Президента України від 18.05.2007 № 427/2007 (Дата звернення: 20.07.2010). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/427/2007>
28. Положення про повноваження Уповноваженого Президента України з питань контролю за діяльністю Служби безпеки України : затверджено Указом Президента України від 18.05.2007 № 427/2007 (Дата оновлення: 20.07.2010). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/427/2007>

УДК 342

<https://orcid.org/0000-0001-5063-4018>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-68-75>*Подолан Юлія Олександрівна,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри господарського та**транспортного права Юридичного факультету**Інституту управління та технологій**Державного університету інфраструктури та технологій,**м. Київ, Україна*

СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ» ЯК ЦІННІСНОГО ЕЛЕМЕНТУ В ПОБУДОВІ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті досліджується процес захисту прав та законних інтересів особи під час формування та реалізації в Україні державної політики у сфері національної безпеки, що є чи не найактуальнішою проблемою ефективного управління суспільством, що перебуває в процесі трансформації. Політична практика України показує, що теорії, стратегії, концепції та програми реалізації державної політики у сфері національної безпеки повинні об'єктивно інтегрувати всі компоненти політичної діяльності країни та базуватися на надійних теоретичних засадах та історичному досвіді. У наш час теорія національної безпеки перебуває у стадії активного становлення та динамічного розвитку. Щоб знайти надійну теоретичну базу для організації системи захисту прав та законних інтересів особи у сфері національної безпеки, необхідно розглянути основні принципи застосування ефективних політико-правових методів та інструментів безпекової політики держави, побудованих на основних принципах системності та комплексності і спрямованих на досягнення високого рівня національної безпеки. Відповідно до принципу комплексності політика національної безпеки на основі концепції національної безпеки України (основи національної політики) повинна забезпечувати координацію зовнішніх та внутрішніх складових економіки, суспільства, навколишнього середовища, науки та техніки.*

Автор приходить до висновку, що розвиток теорії та практики державного управління у сфері національної безпеки вимагає поглибленого незалежного вивчення процесів, що відбуваються в Україні, в контексті його глобалізаційного змісту. Складність політичних, соціальних та економічних питань національного будівництва вимагає ціннісної інтерпретації, тобто з'ясування та розгляду глобалізаційних цінностей, що впливають на рівень захисту прав людини у сфері національної безпеки. Мова передусім йде про глобалізаційні цінності, які визначають ціннісну систему національної безпеки. Якщо цю проблему не вирішити, неможливо буде гарантувати захист основних прав людини, а також буде неможливо науково збагатити систему стратегічних цілей соціального розвитку.

Ключові слова: права людини, права громадянина, інформаційні фактори, національна безпека, соціально-економічна безпека, захист, забезпечення, порогові значення

***Annotation.** The article examines the process of protection of the rights and legitimate interests of the individual during the formation and implementation of state policy in the field of national security in Ukraine, which is perhaps the most pressing problem of effective governance of society in transformation. Ukraine's political practice shows that theories, strategies, concepts and programs for the implementation of state policy in the field of national security must objectively integrate all components of the country's political activity and be based on sound theoretical principles and historical experience. Nowadays, the theory of national security is in the stage of active formation and dynamic development. To find a reliable theoretical basis for the organization of protection of the rights and legitimate interests of the individual in the field of national security, it is necessary to consider the basic principles of effective political and legal methods and instruments of state security policy, based on the principles. According to the principle of complexity, the national security policy based on the concept of national security of Ukraine (the basis of national policy) should ensure the coordination of external and internal components of the economy, society, environment, science and technology.*

The author concludes that the development of the theory and practice of public administration in the field of national security requires an in-depth independent study of the processes taking place in Ukraine in the context of its globalization content. The complexity of political, social and economic issues of nation-building requires a value interpretation, ie the identification and consideration of globalization values that affect the level of protection of human rights in the field of national security. We are talking primarily about globalization values, which determine the value system of national security. If this problem is not solved, it will be impossible to guarantee the protection of fundamental human rights, and it will be impossible to scientifically enrich the system of strategic goals of social development.

Keywords: human rights, civil rights, information factors, national security, socio-economic security, protection, provision, threshold values.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Коли мова йде про права людини як природні, невід'ємні властивості, маються на увазі ті права, які виражають життєво важливі потреби і інтереси, без забезпечення яких людина не може сформуватися як унікальна особистість, активний учасник, а не пасивний свідок історичного розвитку. Чим більше у людини прав, тим реальніша її свобода, тим більше можливостей вибору цілей і засобів їх здійснення.

Права людини - це прояв волі у всіх сферах життєдіяльності особистості. У зв'язку з цим слід згадати слова Е. Ходді (*Eric T. Hoddy (2021)*) про те, що «людина спочатку вільна, якщо вона людина». Свободу не можна ні з чого одержати, в ній можна лише спочатку перебувати. Свобода, писав він, належить людині як духовній особистості. [1]

Свободами людини називають ті сфери, сфери її діяльності, в які держава не повинна втручатися і в яких індивід може діяти на свій розсуд відповідно до своїх інтересів і цілей, не виходячи, зрозуміло, за встановлені законодавством межі. Якщо права людини визначають його конкретні дії (наприклад, право вільно пересуватися, вибирати місця перебування і проживання), то свободи закріплюють за індивідом можливість самостійного вибору варіантів своєї поведінки, не окреслюючи при цьому її конкретного результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Значна частина робіт, які відіграли важливу роль у створенні теоретико-методологічної бази даної проблематики, написана зарубіжними авторами. Серед найбільш відомих авторів особливо слід виділити Eric T. Hoddy, S. Porsdam Mann, Y. Donders, Pardavi, M., M. Szuleka, G. Gheorghie J. Bradley, M. F. Chou, M. Mann, G. Church, H. Porsdam. В їх роботах розкриваються фундаментальні основи дослідження національної безпеки, його різні аспекти, дається детальна характеристика пов'язаних з цим змін в різних сферах життя суспільства, а також обґрунтовуються можливі позитивні і негативні впливи реалізованої державної політики на сферу забезпечення прав людини і громадянина.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є аналіз конституційних основ забезпечення безпеки людини і громадянина в Україні, розкриття конституційного змісту національної безпеки та безпеки особистості через призму національного і міжнародного правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Сутністю національної безпеки сучасної України все більше стає не тільки і не стільки захист держави і її політичних інститутів, скільки в більшій мірі людини і суспільства. На перший план висувається проблема соціально-економічної безпеки в широкому сенсі цього слова, безпеки соціуму - особистості, окремих груп населення, суспільства в цілому, а також захисту прав людини і громадянина. Стан безпеки особистості - один з найважливіших критеріїв демократичності і цивілізованості сучасного суспільства. Людина одночасно є і часткою і основою будь-якого суспільства та держави. В основі соціальної політики демократичної держави лежить інтерес у розвитку кожного громадянина, його безпеки і добробуту, прав і свобод. Проблема створення громадянського суспільства пов'язана з безпекою особистості, з реальними можливостями здійснення її прав і свобод. [2] Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її права і свободи є найвищою цінністю. [3] Визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина - обов'язок держави. Саме людина становить основну мету і сенс діяльності держави. Особлива роль в політиці держави щодо забезпечення людини як найвищої цінності, повинна відводитися безпеці людини і громадянина та захисту їх прав і свобод.

Безпека людини і громадянина в Україні, є визначальним компонентом в єдиній системі безпеки держави. У Конституції України не закріплено право людини і громадянина на безпеку. Разом з тим, безпека особистості відноситься

до найважливіших конституційно-правових категорій. Основні права і свободи, на думку Смирнкової Е. Г. мають головну конституційну мету - гарантувати захист особистості у всіх сферах її життєдіяльності: приватному житті, особистій безпеці, участь в управлінні державними справами та ін. [4; с. 56]

Права і свободи покликані охороняти, забезпечувати і захищати людину і громадянина за допомогою наділення особи різними можливостями і засобами, в тому числі юридичними правами і обов'язками. Їх призначення полягає в тому, щоб захищати особистість у всіх її станах. Однією з ознак правової держави є стан безпеки особистості, заснований на конституційній формі, на правовому обмеженні свавілля державної влади. Безпека особистості відноситься до тих конституційних цінностей, які дозволяють інтегрувати суверенітет держави, самодостатній розвиток українського суспільства і людини як найвищу цінність. У конституційно-правовому законодавстві закріплена розстановка акцентів в списку пріоритетів об'єктів безпеки: особистість, суспільство, держава. Що зумовлює потребу законодавця в методологічному осмисленні сучасних основ безпеки людини, суспільства і держави, джерел та передумов її здійснення. В останні роки проводяться теоретико-прикладні дослідження, зокрема М. Пардаві (*Pardavi, M., M. Szuleka, G. Gheorghe (2020)*) складових частин категорії «національна безпека», таких як соціальна, політична, економічна, військова, техногенна, екологічна, інформаційна тощо. [6]

З'явилася велика кількість наукових розробок, спроб дослідження, як всього комплексу питань національної безпеки, так і різних її аспектів - особистість, суспільство, держава. [7; с.91] Зважаючи на відсутність закріплення в Конституції України поняття безпеки особистості, даний інститут не отримав бажаного і належного розвитку ні в нормах законодавства, ні в підзаконних нормативно – правових актах, внаслідок цього, відсутній чіткий, адекватний понятійно-категоріальний апарат. Крім того, в даний час пріоритетними стають завдання посилення ролі держави як гаранта безпеки особистості, боротьби зі злочинністю, антитерористичною діяльністю. І, нарешті, проблема безпеки людини знаходиться в центрі уваги міжнародної політики, міжнародно-правових документів. З методологічної точки зору в даний момент, як видається, важливо в першу чергу розібратися з взаємодією таких ключових понять, як безпека, національна ідентичність, глобалізація і конкурентоспроможність, національні інтереси.

Становлення політики національної безпеки України в першу чергу пов'язано з пошуком нею своєї національної ідентичності і, відповідно, визначенням національної стратегії розвитку, а також з досить суперечливими процесами глобалізації.

П'ять з них безпосередньо впливають на національну та міжнародну безпеку: демократизація, економізація та інформатизація, культурна стандартизація і ціннісна універсалізація. Ці процеси неминуче наштовхуються на національну ідентичність як на перешкоду своєму природному розвитку. Втрата національної ідентичності веде, як показує світова практика, до втрати не тільки національних ціннісних орієнтирів, але і значної частини національного суверенітету держави, і становить пряму загрозу для національної безпеки. Це, в свою чергу, означає відмову від власних національних інтересів, нездатність цих

держав до самостійної як внутрішньої, так і зовнішньої політики. І навпаки, чітке самовизначення, тверда опора на національну ідентичність, відкриває можливість проводити свій власний внутрішньо- і зовнішньополітичний курс в міжнародній політиці, заснований на глибоко усвідомлених і чітко сформульованих національних інтересах.

В умовах всеосяжної кризи національної ідентичності кожна держава, навіть з числа тих, які добровільно і свідомо передають значну частину свого національного суверенітету більш потужним державам і міждержавним об'єднанням, робить все можливе для її подолання. Оскільки ідентичність є важливим структурним компонентом конкурентоспроможності національних держав, то вона сама втягується у вир всесвітньої конкуренції. Йде «битва ідентичностей» [8]. В боротьбі за національну безпеку виграють ті держави, чия ідентичність має велику історичну, культурну, етнічну та політичну глибину і силу. Держави, слабкі в цьому відношенні, змушені лише спостерігати, як їх національні ідентичності неминуче розчиняються в процесах глобалізації.

З іншого боку, чинити опір процесам глобалізації не тільки неможливо, але і контрпродуктивно, слід використовувати ті можливості, які вона надає для розширення прав людини і громадянина. Демократизація сучасного світу владно диктує необхідність переходу до загальних принципів як у внутрішній, так і в зовнішній політиці національної безпеки, необоротно змінювати ієрархію основних прав і свобод людини. На перше місце в цій ієрархії об'єктивно виходять права особи, на друге – громадянського суспільства, відтісняючи державу на третє місце і роблячи її в першу чергу інструментом захисту інтересів особистості і суспільства. Будь-яка країна, що претендує на визначальну роль в світовій безпековій політиці, сьогодні змушена строго дотримуватися цієї ієрархії. Демократизація зовнішнього середовища, що йде нехай непослідовно і суперечливо, нікому не дає можливості безкарно зневажати демократичні норми і процедури, ігнорувати права та законні інтереси людини. Жодна держава сучасного світу не може собі дозволити одну політику всередині своїх кордонів і принципово іншу - за її межами. З іншого боку, якщо не враховується зовнішня ситуація, то які б не бралися зусилля по формуванню національної стратегії розвитку, вони змінюються всесвітніми глобальними потоками і процесами у фінансовій, виробничій, соціальній, економічній, політичній сферах. Глобалізація, таким чином, стирає межі між зовнішньою і внутрішньою політикою. Власне вже тільки цією обставиною права і свободи людини на початку XXI століття серйозно обмежуються, потрапляючи в залежність від демократичних механізмів та інститутів, які до того ж також мають тенденцію до глобалізації.

Економізація, неухильно веде до формування єдиного світового економічного простору, робить нежиттєздатними моделі національної безпеки і національного розвитку, засновані на соціальній ізоляції, а інтеграцію в цей глобальний простір - єдино можливим способом ефективного захисту прав і свобод людини. Відмовитися від інтеграції - означає відмовитися від повноцінного розвитку. Але саме розвиток є ключовою передумовою забезпечення національної безпеки. Жодне суспільство не може бути конкурентоспроможним, не ставши частиною світового економічного простору.

Цей фактор крім усього іншого визначає пріоритетність геоекономічних механізмів забезпечення національної безпеки в порівнянні з геополітичними та геостратегічними, оскільки саме геоекономіка стає пріоритетом світового розвитку. Однак така інтеграція, на думку Дж. Хакера (*Hacker J. (2013)*) в ряді випадків веде до розмивання національної ідентичності, порушення основних прав і свобод людини і громадянина.[9]

Інформатизація, що формує єдиний світовий інформаційний простір, створюючи глобальне мережеве суспільство, відкриває громадянам охоплених нею країн доступ до всіх матеріальних і духовних благ, примножує інтелектуальний ресурс, а отже і всі інші ресурси, сприяючи сталому розвитку, досягненню благополуччя і безпеки особистості і суспільства. З іншого боку, інформаційні технології не є абсолютним благом: вони створюють нові можливості для контролю і маніпуляції масовою свідомістю у внутрішній політиці і нові ефективні засоби впливу на національні спільноти з боку найбільш технічно оснащених в цьому відношенні держав в рамках міждержавного протиборства, а, отже, створюють і нові загрози національній безпеці. Крім того, глобальні інформаційні потоки об'єктивно ведуть до порушення прав і свобод людини в сфері інформаційної безпеки. Як справедливо підкреслює відомий соціолог В. Марґінен (*Märginean, (2001)*), «як система соціально значущих орієнтирів «ідентифікації» себе ідентичність постійно знаходиться в процесі становлення і переосмислення своїх характеристик. Але в інформаційному суспільстві, в світі багаторівневої взаємозалежності соціальних суб'єктів і індивідів самі референтні орієнтири стають все більш невизначеними, розмитими і мінливими. Вони схильні до впливу стрімко зростаючих потоків інформації і самі формують простір інформації та комунікації».[10]

Культурна стандартизація, будучи певною мірою наслідком інформаційної відкритості, підриває колись замкнуті культурні ідентичності. За допомогою надсучасних інформаційних технологій, опиратися яким неможливо, глобалізація зламає бар'єри між різними культурами. При цьому виживають лише ті культури, які виявляються здатними до адаптації до стрімко мінливого світу, сприйняття нових досягнень світової цивілізації, при цьому, не втрачаючи своєї самобутності. Яскравий приклад такої адаптації - японська культура. Втім, протилежних прикладів набагато більше: це і іспанська, і турецька і мексиканська, і аргентинська, і багато інших культур, які не витримали зіткнення з натиском культурної уніфікації, породженої глобалізацією. Масова культура глобалізації в цих випадках виявилася сильнішою культурних ядер національної ідентичності, які в умовах глобалізації збереглися лише як культури фольклорні: іспанська корида, турецька іслам, мексиканська кухня, аргентинське танго. У всіх цих випадках глобалізація обмежує культурні права людини, зробивши громадян цих країн «громадянами світу».[12]

Нарешті, глобалізація наполягає на універсалізації ціннісних орієнтирів. За допомогою тих же масових інформаційних технологій (в першу чергу телебачення та Інтернету) вона наочно демонструє переваги західної моделі розвитку і, відповідно, західних цінностей: індивідуальна свобода, права людини, демократичні механізми, ринкова економіка, правова держава, громадянське суспільство, яке контролює цю державу. Як би там не було, але

саме ті країни, які відповідають цим цінностям, домоглися успіху, а ті, які їм не слідували, виявилися неуспішними. Як зазначає Д. Шарп (*Dustin N. Sharp (2021)*) Це, однак, означає, що багато цінностей, яким традиційно йшли, наприклад, Китай, Індія, Японія, а саме колективізм, державний патерналізм, авторитарні механізми управління, державний дирижізм в економічному житті в умовах глобалізації, як мінімум, поставлені під сумнів. [14] З іншого боку, поки залишається далеко не ясним, чи будуть традиційні західні цінності «працювати» в умовах швидко наступаючої постеконічної епохи. Цілком можливо, що в цю епоху будуть більш затребувані цінності не західного типу. Так що Індії та Китаю, можливо, не слід остаточно і безповоротно відмовлятися від своїх традиційних цінностей, які ще, можливо, стануть в нагоді не тільки їм, але і всьому людству.

Процеси глобалізації, з одного боку, розвивають класичний національний суверенітет, а з іншого, - сприяють піднесенню національної самовідомості малих народів, підтримуючи тенденцію до збільшення числа суб'єктів міжнародних відносин. [15] Принцип самовизначення аж до відокремлення, який застосовується до національних меншин багатонаціональних держав, веде до зростання кількості неієдатних державних утворень. Одночасно загострюється криза національної ідентичності вже усталених держав, в тому числі таких, як Німеччина, Франція, США. Все це серйозно впливає на проблеми забезпечення як національної, так і міжнародної безпеки.

Таким чином, наслідки глобалізації для захисту прав і свобод людини, а також для забезпечення національної та міжнародної безпеки вельми суперечливі. Вона створює як нові, небачені раніше можливості для розвитку і процвітання різних країн, так і нові, вкрай небезпечні виклики і загрози для України, що знаходиться в стадії соціально-економічної трансформації, і одночасно зберігає з об'єктивних причин спадкоємність своїх не тільки регіональних, але і глобальних інтересів, всі ці положення є особливо важливими і актуальними.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що розвиток теорії та практики державного управління у сфері національної безпеки вимагає поглибленого незалежного вивчення процесів, що відбуваються в Україні, в контексті їх глобалізаційного змісту. Складність політичних, соціальних та економічних питань національного будівництва вимагає ціннісної інтерпретації, тобто з'ясування та розгляду глобалізаційних цінностей, що впливають на рівень захисту прав людини у сфері національної безпеки. Мова передусім йде про глобалізаційні цінності, які визначають ціннісну систему національної безпеки. Якщо цю проблему не вирішити, неможливо буде гарантувати захист основних прав людини, а також буде вкрай важко науково збагатити систему стратегічних цілей соціального розвитку. На жаль, як уже зазначалося, можна сказати, що Україна не має систематичних національних цінностей, і її ставлення до необхідності вирішення цієї проблеми є неприпустимо поверхневим. Тому національні цінності часто намагаються вивести з аналізу основних положень Конституції України, планових документів правлячої партії та інтегрують їх зі стратегічними пріоритетами державної політики.

Література:

1. Eric T. Hoddy (2021) Peasants' rights and agrarian violence in transitional settings: From transitional justice to transformative agrarian justice, *Journal of Human Rights*, 20:1, 91-109, DOI: 10.1080/14754835.2020.1850242
2. Kate Hunt (2021) Social movements and human rights language in abortion debates, *Journal of Human Rights*, 20:1, 72-90, DOI: 10.1080/14754835.2020.1850240
3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Смирнова Е. Г. Система підрозділів ОВС та їх повноваження щодо забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Е. Г. Смирнова // Наше право. - 2013. - № 12. - С. 58-64.
5. Тимошенко О. В. Система економічної безпеки національної економіки та комплексний механізм її забезпечення [Електронний ресурс] / О. В. Тимошенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. - 2016. - Вип. 18. - С. 56-61.
6. Pardavi, M., M. Szuleka, G. Gheorghe, 'New decade, old challenges: Civic Space in Hungary, Poland and Romania', Report of Hungarian Helsinki Committee, Helsinki Foundation for Human Rights in Poland and APADOR-CH, March 2020.
7. Аляккін Р. В. Правове забезпечення національної інформаційної безпеки [Електронний ресурс] / Р. В. Аляккін, М. П. Федорін // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. - 2013. - № 4. - С. 91-96.
8. Buzan. (2000). *People, States and Fear*. *People, States & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Ed. Cartier, Chişinău, Central Bank of Latvia annual report of 2013 [http://www.lb.lt/lithuanian_economic_review_may_2014]
9. Hacker J. (2013). *Economic Security Index* available at:http://www.economicsecurityindex.org/?p=esi_implications
10. Mărginean, (2001). Analiza comparativă a finanțării politicilor sociale din România, alte țări în tranziție și țările UE, în „Calitatea vieții”, *Revistă de politici sociale*, anul XII, nr.1-4, p.214
11. Define the human right to science by Jessica M. Wyndham, Margaret Weigers Vitullo. *Science* 30 NOV 2018 : 975
12. Vosyliūtė, L., 'How could strategic litigation prevent policing of humanitarianism?', *ReSOMA Policy Options Brief*, December 2019, available at http://www.resoma.eu/sites/resoma/resoma/files/policy_brief/pdf/POB%20Strategic%20Litigation.pdf.
13. Wöffen, T., *European Associations: The Political Debate and Basic Legal Questions*, *We are Europe*, Version: October 2018, available at <https://we-are-europe.org/wp>
14. Dustin N. Sharp (2021) Prickles and goo: Human rights and spirituality, *Journal of Human Rights*, 20:1, 36-51, DOI: 10.1080/14754835.2020.1856647
15. S. Porsdam Mann, Y. Donders, C. Mitchell, V. J. Bradley, M. (2018) oF. Chou, M. Mann, G. Church, H. Porsdam *Opinion: Advocating for science progress as a human right* *Proceedings of the National Academy of Sciences* Oct 2018, 115 (43) 10820-10823; DOI: 10.1073/pnas.1816320115

УДК 343.3 /7

<https://orcid.org/0000-0002-8180-0960>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-76-83>**Киренко Сергій Георгійович,**

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри кримінального права

Юридичного факультету

Інституту управління, технологій та права

Державного університету інфраструктури та технологій

м. Київ, Україна

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті розглядаються питання вдосконалення кримінально-правової термінології. Автор звертає увагу на наявність некоректних термінів та прогалів у ряді статей Кримінального кодексу України, що ускладнюють адекватну кримінально-правову оцінку вчинених суспільно небезпечних діянь, та пропонує шляхи вирішення проблем термінологічного характеру, які існують у кримінальному законодавстві України.*

Ключові слова: термін, диспозиція, коректність, кримінально-правова оцінка.

***Annotation.** The article considers the issues of improving criminal law terminology. The author draws attention to the existence of incorrect terms and gaps in a number of articles of the Criminal Code of Ukraine, which complicate adequate criminal law assessment of socially dangerous acts, and suggests ways to solve terminological problems that exist in the criminal legislation of Ukraine. In particular, it is proposed to replace in the dispositions and sanctions of the Criminal Code of Ukraine the term "non-taxable minimum income", which does not correspond to modern realities, with the terms "the amount of social tax benefits" (to determine the amount of damage) and "penalty unit".*

The author points out the incorrect use in Articles 134 and 154 of the Criminal Code of Ukraine of a separate indication of the lack of voluntary consent of the victim in coercion to the actions specified in the law, as coercion in itself means the absence of such consent. It is proposed to supplement the disposition of Part 1 of Art. 144 of the Criminal code of Ukraine by the instruction to other, along with blood, biological liquid (semen, etc.). The author also proposes a new version of Art. 145 of the Criminal Code of Ukraine, which will provide for criminal liability for intentional disclosure of medical secrets not only for a special entity, as now, but also for any other person. In the articles 189, 343, 345, 346, 348, 349, 377, 379, 398, 400 of the Criminal Code of Ukraine propose to replace the term "close relatives" with "close persons", which will expand the scope of these articles to cases where the activities not only close relatives, but also friends, brides, etc. suffer from the authorized persons indicated in them. The author proposes a new version of Part 2 of Art. 263 of

the Criminal code of Ukraine in which there is no incorrect list of various subjects belonging to the cold weapon, and it is simply specified on illegality of actions with it.

Proposed a new version of the disposition of Part 2 of Art. 298 of the Criminal code of Ukraine in which the term "illegal" is not used as superfluous in this case and it is specified to harm even one object of cultural heritage. Disposition of Part 3 of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine in the proposed wording provides for criminal liability for destruction, destruction or damage of two or more objects of cultural heritage or monument (monuments) of national importance.

Keywords: term, disposition, correctness, criminal-legal assessment.

Постановка проблеми. Боротьба зі злочинністю вимагає наявності в державі адекватної кримінально-правової бази, яка враховує специфічні особливості передбачених у Кримінальному кодексі (далі – КК) суспільно небезпечних діянь. Це, у свою чергу, потребує належного кримінально-правового термінологічного апарату, за допомогою якого можна чітко та однозначно визначати ознаки конкретних складів кримінальних правопорушень. Проте, доводиться констатувати, що у КК України існує цілий ряд проблем термінологічного характеру, які стосуються некоректного визначення окремих кримінальних правопорушень, відсутності чітких та однозначних термінів у кримінально-правових нормах, що, у свою чергу, може призвести до неможливості відповідної кримінально-правової оцінки цілого ряду суспільно небезпечних діянь. В.О. Навроцький з цього приводу зазначав: «Багато рішень щодо кваліфікації скоєного мають неоднозначні оцінки, що тягне за собою скарги зацікавлених осіб, зміну відповідних процесуальних рішень і т. ін.» [1, с. 3]. Не можна не погодитися з позицією З.А. Тростюк: «Кримінально-правовий термін має бути однозначним. Одному кримінально-правовому поняттю повинен присвоюватися один кримінально-правовий термін і, навпаки, різні поняття та категорії повинні позначатися відмінними кримінально-правовими термінами» [2, с. 16]. На необхідність критичного аналізу категоріального апарату кримінального права справедливо вказує і В.В. Кузнецов [3, с. 64].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання коректності визначення передбачених кримінальним законодавством суспільно небезпечних діянь, їх адекватної кваліфікації знайшли відображення у роботах М.І. Бажанова, О.Ф. Бантишева, Ю.В. Бауліна, І.В. Діордиці, О.О. Дудорова, В.В. Кузнецова, Ю.В. Луценка, В.А. Ліпкана, О.К. Маріна, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, А.В. Савченка, З.А. Тростюк, М.І. Хавронюка та ін. дослідників, однак в багатьох випадках вони залишаються невирішеними (не в останню чергу через внесення до кримінального законодавства не завжди коректних змін, що створює нові проблеми термінологічного характеру) а, отже, потребують подальшого дослідження.

Метою дослідження є розробка рекомендацій по вдосконаленню чинного кримінального законодавства з точки зору більш коректного викладення ознак конкретних складів кримінальних правопорушень, що дозволить адекватно кваліфікувати діяння, передбачені Кримінальним кодексом України. Для

досягнення цієї мети були поставлені наступні завдання: проаналізувати окремі норми КК України на предмет коректності кримінально-правової термінології та визначити можливі варіанти вирішення питань термінологічного характеру в кримінальному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз окремих статей Кримінального кодексу України дозволяє визначити наявність наступних проблем. Так, у чинному кримінальному законодавстві широко застосовується термін «неоподатковуваний мінімум доходів громадян», який, згідно з п. 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України, має різний зміст у диспозиції та санкції кримінально-правової норми: у диспозиції (тобто в частині кваліфікації кримінального правопорушення) він встановлюється виходячи з розміру податкової соціальної пільги (зокрема, у 2021 році ця сума становить 1135 грн.), а в санкції неоподатковуваний мінімум доходів громадян становить 17 гривень. Такий стан речей неприпустимий, оскільки, по-перше, один правовий термін повинен відповідати одному поняттю (а не двом, як зараз), і, по-друге, термін «неоподатковуваний мінімум доходів громадян» вже втратив свою актуальність і є своєрідним законодавчим «анахронізмом», який перейшов до чинного законодавства з попередньої системи оподаткування, а, отже, потребує заміни. Доцільніше замінити цей термін в диспозиціях кримінально-правових норм (тобто у частині кваліфікації кримінальних правопорушень) на термін «розмір податкової соціальної пільги», а в санкціях – на «штрафну одиницю», яка становитиме, як і зараз, 17 грн. (одночасно зафіксувавши ці зміни щодо норм кримінального законодавства і у Податковому кодексі України).

Диспозиція ч. 2 ст. 134 КК України передбачає кримінальну відповідальність за примушування до абортів без добровільної згоди потерпілої особи, а диспозиція ч. 4 цієї статті – за примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи. З приводу цього слід зазначити, що в принципі неможливе примушування за наявності добровільної згоди іншої особи на певні дії, оскільки сам факт примушування вже свідчить про відсутність такої згоди, а тому використання у диспозиції статті словосполучення «без добровільної згоди потерпілої особи» є зайвим (це теж саме, що «масло масляне», «вогка вода» і т.п.) – достатньо вказати на примушування особи відповідно до абортів чи стерилізації. Схожа ситуація спостерігається і у ст. 154 КК України, де в диспозиції ч. 1 мова йде про примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою, а в диспозиції ч. 2 – про примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна. Оскільки примушування саме по собі означає відсутність добровільної згоди з боку потерпілої особи, то додатково вказувати на цю обставину у диспозиції статті не потрібно. О.О. Дудоров, зокрема, зазначає: «Під примушуванням слід розуміти протиправний психічний вплив на свідомість потерпілої особи, спрямований на приведення її у стан, за якого вона внутрішньо готова підкоритись вимогам суб'єкта примушування. В результаті потерпіла особа обмежується у можливості діяти за своєю волею (остання при цьому повністю не придушується), будучи

вимушеною обрати той варіант поведінки, який суперечить її бажанням» [4, с. 484]. З цього приводу слід зазначити, що примушування взагалі може мати як відкритий характер, коли потерпіла особа усвідомлює, що відбувається протиправний вплив на неї (наприклад, у випадках застосування щодо неї фізичного насильства, погрози заподіяння різноманітної шкоди), так і прихований характер, коли особа не усвідомлює наявності впливу на себе і вважає, що вона сама вирішує як діяти (мова йде про так зване «психічне маніпулювання», коли діють не лише на свідомість, а й на підсвідомість людини). На такі моменти негативного впливу на психіку людини автор вже звертав увагу у попередніх публікаціях [5]. Примушування, по суті, є намаганням управління поведінкою людини і можна погодитися з В.П. Шейновим, який відмічав: «Спроби керувати людиною, групою людей та іншими людськими спільнотами нерідко натрапляють на опір останніх. У цьому випадку перед ініціатором управляючого впливу є два шляхи: 1) намагались змусити виконати дію, яка їм нав'язується, тобто подолати опір (відкрите управління); 2) замаскувати управляючий вплив так, щоб він не викликав заперечень адресата (приховане управління)... Приховане управління – це такий управляючий вплив ініціатора, при якому потрібне йому рішення приймається адресатом впливу самостійно, без видимого примусу з боку ініціатора... Приховане управління адресатом проти його волі, яке приносить ініціатору односторонні переваги, називається маніпуляцією. Таким чином, маніпулювання – це окремий випадок прихованого управління, який характеризується егоїстичними, шкідливими цілями маніпулятора, що завдає шкоду (матеріальну чи психологічну) своїй жертві» [6, с. 9-10]. Враховуючи вищевказане, примушування можна визначити як насильницький вплив на особу з метою спонукання її до бажаного для винного варіанта поведінки. У випадках, передбачених статтями 134 і 154 КК України, примушування має відкритий характер - тобто потерпіла особа усвідомлює, що від неї вимагають. Таким чином, диспозицію ч. 2 ст. 134 КК можна викласти у наступній редакції: «Примушування особи до абортів». Диспозиція ч. 4 ст. 134 КК України може бути викладена наступним чином: «Примушування особи до стерилізації». У свою чергу, диспозицію ч. 1 ст. 154 КК України краще викласти у наступній редакції: «Примушування особи до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою». Диспозиція ч. 2 ст. 154 КК України може бути викладена у такій редакції: «Примушування особи до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна».

Диспозиція ч. 1 ст. 144 КК України передбачає кримінальну відповідальність за насильницьке або шляхом обману вилучення крові у людини з метою використання її як донора. Дійсно, донорство крові є найбільш поширеним видом донорства, але ж не можна не звертати увагу на випадки, коли людину використовують, наприклад, як донора сперми чи іншої біологічної рідини, використовуючи при цьому насильство, обман або перебування її у безпорадному стані. Виходячи з чинної редакції ст. 144 КК України, адекватної кримінально-правової оцінки таким діям ми дати не

можемо, що, безумовно, є неправильним. Усунути цю законодавчу прогалину можна виклавши диспозицію ч. 1 ст. 144 КК України наступним чином: «Насильницьке або шляхом обману вилучення крові чи іншої біологічної рідини у людини з метою використання її як донора».

Окремо слід звернути увагу на ст. 145 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне розголошення лікарської таємниці особою, якій вона стала відомою у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки. Виникає питання: а як бути у випадках, якщо лікарська таємниця щодо людини випадково стала відома особі, яка не має ознак спеціального суб'єкта, зазначеного у статті (наприклад, інший хворий, знайомий лікаря та ін.) і вона умисно розголосила її, що призвело до самогубства цієї людини чи серйозного загострення її хвороби внаслідок переживань, до розлучення, звільнення з роботи, погіршення стосунків з оточуючими і т.п.? За наявності підстав, звичайно, можна поставити питання про притягнення такої особи до кримінальної відповідальності, наприклад, за доведення до самогубства, але якщо наслідки розголошення лікарської таємниці не були такими жахливими, то дати належну кримінально-правову оцінку таким діям, виходячи з чинного кримінального законодавства майже неможливо. Виходом з цієї ситуації може бути зміна ст. 145 КК України, нова редакція якої буде враховувати вищевказані моменти. Статтю можна викласти у двох частинах. Диспозиція ч. 1 статті може бути викладена наступним чином: «Умисне розголошення лікарської таємниці, що спричинило тяжкі наслідки». У свою чергу, диспозиція ч. 2 ст. 145 КК України може мати такий вигляд: «Те саме діяння, вчинене особою, якій лікарська таємниця стала відомою у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків».

Заслуговує на увагу визначення вимагання у ст. 189 КК України, де окрім потерпілого вказується на близьких родичів при вчиненні об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення. Коло близьких родичів визначено законодавством. А як бути, якщо в особи вимагають передати майно, право на майно або вчинити дії майнового характеру, погрожуючи заподіяти шкоду не її близькому родичу, а, наприклад, другові чи нареченій? Виходячи з диспозиції ч. 1 ст. 189 КК України, складу вимагання тоді немає, але навряд чи це правильно. Відтак, краще застосовувати термін «близькі особи», який більше враховує всі нюанси подібних дій. Схожа ситуація спостерігається і в деяких інших статтях КК України. Так, диспозиція ч. 1 ст. 343 КК України передбачає кримінальну відповідальність за вплив у будь-якій формі на працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, а також близького родича державного виконавця або приватного виконавця з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків, здійсненню судово-експертної діяльності або добитися прийняття незаконного рішення. Така редакція диспозиції статті викликає зауваження. По-перше, незрозуміло, чому законодавець вказує на близького родича лише державного виконавця або приватного виконавця, обходячи стороною, наприклад, близьких родичів працівників правоохоронних органів або судових

експертів, на яких також може здійснюватися вплив (умовляння, шантажування, погроза відмовити у наданні законних благ і т.п.) з вказаною у законі метою. По-друге, як вже зазначалося, навряд чи доцільно обмежувати коло адресатів впливу лише близькими родичами, адже впливати можуть і на інших близьких уповноваженим суб'єктам осіб. Отже, більш вдалою редакцією диспозиції ч. 1 ст. 343 може бути наступна: «Вплив у будь-якій формі на працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, а також на близьку йому особу з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків, здійсненню судово-експертної діяльності або добитися прийняття незаконного рішення». Потрібно зазначити, що ще цілий ряд статей КК України, зокрема: ст. 345 («Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу»), ст. 346 («Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча»), ст. 348 («Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця»), ст. 349 («Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника»), ст. 377 («Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного»), ст. 379 («Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя»), ст. 398 («Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи») ст. 400 («Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги») також містять у своїх диспозиціях окрему вказівку лише на близьких родичів відповідних осіб, що унеможлиблює надання адекватної кримінально-правової оцінки у випадках, коли від відповідних дій постраждають інші близькі таким людям особи. Відтак, доцільніше замінити у диспозиціях вказаних статей термін «близькі родичі» на «близькі особи».

Необхідно звернути увагу на диспозицію ч. 2 ст. 263 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу. Виникає закономірне питання: хіба в Україні взагалі існує дозвіл, наприклад, на носіння фінського ножа чи кастету? Перед нами знову некоректне визначення кримінального правопорушення, адже на певні предмети такий дозвіл взагалі не передбачений чинним законодавством, а тому краще просто вказати на холодну зброю без зайвого та в ряді випадків некоректного перерахування предметів, що належать до неї. Наприклад, диспозицію ч. 2 ст. 263 КК України можна викласти наступним чином: «Незаконне носіння, виготовлення, ремонт або збут холодної зброї».

Прикладом некоректного визначення кримінального правопорушення може слугувати і диспозиція ч. 2 ст. 298 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин. Використання у диспозиції статті терміну «незаконне» щодо знищення, руйнування або пошкодження відповідних предметів є абсурдним, оскільки тоді виходить, що законодавець припускає можливість і законного знищення, руйнування або

пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин. Проте, якщо певний предмет має статус об'єкта культурної спадщини, то тим самим державою визнається його цінність, а, отже, він підлягає спеціальній охороні відповідно до чинного законодавства. Таким чином, законне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин неможливе в принципі – такі дії є виключно незаконними, а тому словосполучення «незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» є настільки ж нелогічним і некоректним з кримінально-правової точки зору, як і, наприклад, «незаконне вбивство», «незаконне звалтування» чи «незаконна крадіжка». Тобто, термін «незаконне» тут є просто зайвим і його краще вилучити з диспозиції ч. 2 ст. 298 КК України. Також слід зазначити, що не зовсім зрозуміло, чому законодавець застосовує у диспозиції ч. 2 ст. 298 КК України поняття множини («об'єкти»), оскільки знищення і одного об'єкта культурної спадщини спричиняє величезну шкоду державі. З приводу цього виникає питання: а чи можна вважати правомірним застосування ч. 2 ст. 298 КК України у випадку, якщо був умисно знищений лише один об'єкт культурної спадщини? Виходячи з діючої редакції статті - навряд чи, оскільки в ній мова йде саме про «об'єкти» (а не «об'єкт»). Як справедливо зазначав у свій час М.І. Бажанов: «Кваліфікація злочину повинна бути чіткою та повною – відображати те діяння, яке скоєне: повинна бути надана у відповідності із законом... При кваліфікації не можна тлумачити кримінальний закон поширено, якщо це не йде на користь обвинуваченого» [7, с. 28]. Отже, потрібно передбачити кримінальну відповідальність за вказані дії й щодо одного об'єкта культурної спадщини. Виходячи з вищевказаного, більш вдалою буде наступна редакція диспозиції ч. 2 ст. 298 КК України: «Умисне знищення, руйнування або пошкодження об'єкта культурної спадщини чи його частини». У свою чергу, враховуючи запропоновані зміни до ч. 2 ст. 298 КК України, диспозицію ч. 3 цієї статті краще викласти у такій редакції: «Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо двох чи більше об'єктів культурної спадщини або щодо пам'ятки (пам'яток) національного значення».

Висновки. Таким чином, з метою вдосконалення чинного кримінального законодавства України, необхідно: вилучити з кримінально-правових норм термін «неоподатковуваний мінімум доходів громадян», замінивши його в частині кваліфікації кримінальних правопорушень на термін «розмір податкової соціальної пільги» (який встановлюється відповідно до закону), а у санкції – на «штрафну одиницю» (17 грн.); диспозицію ч. 2 ст. 134 КК викласти у наступній редакції: «Примушування особи до абортів»; диспозицію ч. 4 ст. 134 КК України викласти наступним чином: «Примушування особи до стерилізації»; диспозицію ч. 1 ст. 154 КК України викласти у наступній редакції: «Примушування особи до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою»; диспозицію ч. 2 ст. 154 КК України викласти у такій редакції: «Примушування особи до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна»; диспозицію ч. 1 ст. 144 КК України викласти наступним чином: «Насильницьке або шляхом обману вилучення крові чи іншої біологічної рідини у людини з метою використання її як донора»; статтю 145 КК України

викласти у двох частинах, де диспозиція ч. 1 статті може мати такий вигляд: «Умисне розголошення лікарської таємниці, що спричинило тяжкі наслідки», а диспозиція ч. 2 цієї статті може бути викладена наступним чином: «Те саме діяння, вчинене собою, якій лікарська таємниця стала відомою у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків»; у статтях 189, 345, 346, 348, 349, 377, 379, 398, 400 КК України замінити термін «близькі родичі» на «близькі особи»; диспозицію ч. 1 ст. 343 КК України викласти у наступній редакції: «Вплив у будь-якій формі на працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, а також на близьку йому особу з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків, здійсненню судово-експертної діяльності або добитися прийняття незаконного рішення»; диспозицію ч.2 ст. 263 КК України викласти у наступній редакції: «Незаконне носіння, виготовлення, ремонт або збут холодної зброї»; диспозицію ч. 2 ст. 298 КК України викласти у наступній редакції: «Умисне знищення, руйнування або пошкодження об'єкта культурної спадщини чи його частини»; диспозицію ч. 3 ст. 298 КК України викласти у такій редакції: «Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо двох чи більше об'єктів культурної спадщини або щодо пам'ятки (пам'яток) національного значення».

Вказані заходи, на нашу думку, дозволять покращити термінологічний апарат діючого кримінального законодавства України, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності боротьби з посяганнями на об'єкти кримінально-правової охорони.

Література:

1. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В.О. Навроцький. К.: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
2. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України / З.А. Тростюк. К.: Атіка, 2003. 144 с.
3. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / В.В. Кузнецов. К.: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. 908 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
5. Киренко С. Проблеми кримінально-правової боротьби з посяганнями на психіку людини /С. Киренко // Юридичний журнал. 2012. № 11(125). С. 64-69.
6. Шейнов В.П. Пиар «белый» и «черный»: Технология скрытого управления людьми / В.П. Шейнов. М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2005. 672 с.
7. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть / М.И. Бажанов. Днепропетровск : «Пороги», 1992. 166 с.

UDC 343.13

<https://orcid.org/0000-0003-3423-8896>

DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-84-96>

Кофанов Андрій Віталійович,
кандидат юридичних наук, доктор філософії, доцент,
професор кафедри криміналістичного забезпечення та
судових експертиз, Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-1842-1810>

DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-84-96>

Кобілянський Олег Леонідович,
кандидат юридичних наук, доцент, доктор філософії,
професор кафедри кримінального права
Юридичного факультету
Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури та технологій

<https://orcid.org/0000-0002-0919-7570>

DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-84-96>

Кофанова Олена Сергіївна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри криміналістичного забезпечення та
судових експертиз, Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ,

<https://orcid.org/0000-0002-6002-0463>

DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-84-96>

Ергард Наталія Миколаївна,
кандидат медичних наук, доцент, доктор філософії
доцент кафедри судової медицини та
медичного права Національного медичного
університету імені О.О. Богомольця, юрист,
м. Київ, Україна

КРИМІНАЛІСТИЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗБИРАННЯ, НАКОПИЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ БІОМЕТРИЧНИХ ДАНИХ НА ПРИКЛАДІ ІНДИВІДУАЛІЗУЮЧОЇ ІНФОРМАЦІЇ БІОЛОГІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Анотація. У статті анонсовано деякі криміналістично-правові рекомендації щодо найбільш допустимих і ефективних прийомів і засобів збирання та законного накопичення біометричних даних (біологічних зразків людини, слідів людини біологічного походження людини) з метою забезпечення їх придатності для подальшого дослідження та кримінальної реєстрації.

Розкриті можливості використання цифрових технологій під час збирання, обробки й аналізу геномної інформації людини (відповідно до правової регламентації) у підрозділах Експертної служби МВС України.

Ключові слова: біометричні дані, біологічні зразки, сліди людини біологічного походження, дослідження, судова експертиза, криміналістичні обліки, кримінальна реєстрація.

Annotation. *The article announces some forensic and legal recommendations on the most acceptable and effective methods and means of collecting and legal accumulation of biometric data (biological samples of humans, traces of humans of biological origin) in order to ensure their suitability for further investigation and criminal registration.*

Possibilities of using digital technologies during the collection, processing and analysis of human genomic information (in accordance with legal regulations) in the divisions of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are revealed.

Forensic aspects of the collection and accumulation of traces of biological origin are, first of all, to determine the recommendations on the most acceptable and effective methods and means of finding traces of biological origin, their fixation and removal to ensure their suitability for further investigation and criminal registration. Thus, the main requirements for the collection of biological traces of a person in criminal proceedings are: the identification of objects on which traces of biological origin are presumed takes into account the mechanism of committing a specific criminal offense, in particular, special attention is paid to places of physical contact. items at the scene.

Automated accounting of human genetic traits operates at the central and regional levels and is conducted respectively in the State Research Forensic Center and the Territorial Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Accounting for human genetic traits consists of operational search collections, which are formed from DNA profiles: persons suspected or accused of committing crimes taken into custody, convicted in the case of their voluntary consent; biological traces seized during the inspection of the scene, including the facts of missing persons, other investigative actions and operational and investigative measures; unidentified corpses.

Keywords: biometric information, biological samples, traces of a person of biological origin, research, forensic examination, forensic records, criminal registration.

Постановка проблеми: Рівень розвитку біометричних технологій вже сьогодні достатньо високий, вони відповідають багатьом вимогам, що дозволяють використовувати їх у діяльності правоохоронних органів. Проте, цей процес гальмується комплексом проблем технічного, правового, методичного та організаційного характеру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Біометричні технології та їх використання у кримінальному провадженні є об'єктом дослідження наукових

праць таких знаних учених та практиків як В.В. Білоус, К.В. Дубонос, В.В. Журавель, Л.Т. Котляренко, О.С. Мельник, А.О. Мороз, І.В. Олешко, Ю.В. Осадча, І.В. Падєй, О.В. Рибальський, В.І. Соловійов, В.В. Топчій, Р.Ю. Царьов, В.А. Швець.

Проте проблеми використання баз біометричних даних, під час розслідування кримінальних правопорушень не були комплексно досліджені. Більшість сформульованих науковцями положень, хоча й є принципово важливими, стосуються загальних положень функціонування баз даних і їх використання у досудовому розслідуванні та судово-експертній діяльності. Питання застосування біометричних технологій у кримінальному провадженні висвітлено поверхнево, без зазначення тактико-технічних особливостей їх використання під час досудового розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Відповідно рівень розробленості вказаної наукової проблеми є недостатнім.

Формулювання мети. Основною метою наукової статті є: здійснення комплексного дослідження використання баз біометричних даних, під час розслідування злочинів, допустимих і ефективних прийомів і засобів збирання та законного накопичення біометричних даних з метою забезпечення їх придатності для подальшого дослідження та кримінальної реєстрації.

Виклад основного матеріалу. Фізичні особи мають багато загальних ознак, характерних для виду. У той же час кожен індивідуум відрізняється за багатьма ознаками, навіть від близьких родичів. Це видно з морфологічних ознаках – кольору очей, волосся, зросту і т.п. Унікальні папілярні узорі на пальцях у кожної людини винятково свої [1].

Вагомі розходження фіксуються за біохімічними ознаками – групою крові, антигенним складом. Специфічність людини, її індивідуальність, визначається генотипом, тобто специфічною послідовністю ДНК.

Значну частину генома людини складають послідовності, утворені тандемними повторами. Вони позначаються як конкретні ділянки молекули ДНК, що знаходяться на певній хромосомі й називаються високополіморфними мінісателітними локусами. Кожний локус досліджуваної ділянки молекули ДНК (локус ДНК) має свій набір алелів і з певною частотою зустрічаються у різних людей. Набір алелів (алельний поліморфізм варіабельної кількості тандемних повторів) ефективно використовується для ідентифікації людини, оскільки набір повторюваних послідовностей певної довжини є унікальним для кожного індивідуума. Виявлені в геномі людини гіперваріабельні мінісателітні та мікросателітні ділянки дозволило розробити метод ДНК-аналізу, який дозволяє проводити ідентифікацію людини. Локуси тандемних повторів поділяють на дві групи: мінісателітні та мікросателітні. Даний поділ пов'язаний із особливостями практичного використання цих локусів, тому є умовним.

Алельний поліморфізм мікро- і мінісателітів, у першу чергу, ґрунтується на розходженнях у кількості тандемних повторів, що утримуються у різних алелях, тобто на поліморфізмі «довжини», ніж «послідовності». Кількість тандемних повторів у конкретному алелі може змінюватися від одного до декількох десятків. Зазвичай у популяції виявляється певний спектр алелів, що

відрізняються одна від іншої за кількістю повторюваних одиниць, а в кожній особі є по дві алелі кожного поліморфного локусу рівної (гомозиготний генотип) або різної (гетерозиготний генотип) довжини.

Мінісателітні, або VNTR-локуси (Variable Number Tandem Repeat) – локус із перемінною кількістю тандемних повторів із довжиною повтору сім і більше пар нуклеотидів. Більшість VNTR-локусів має високий поліморфізм і відповідно високі індивідуалізуючі властивості. Проте, у випадку дослідження деградованої (зруйнованої) ДНК, що доволі часто зустрічається в експертній практиці, цим локусам властиві два істотні недоліки. По-перше, у зв'язку із високою імовірністю деградації алелів, пов'язаної з їх відносно великим розміром, може взагалі виявитися неможливим встановити алельну характеристику ДНК. По-друге, через значне розходження у довжині алелів існує імовірність виявити тільки одну низькомолекулярну алель і дати помилковий висновок про гомозиготність ДНК, що насправді є гетерозиготною, в якій високомолекулярна алель зазнавала більшої деградації. Ці недоліки обмежують використання VNTR-локусів в криміналістиці.

Мікросателітні, або STR-локуси (Short Tandem Repeat) – локус із короткими тандемними повторами із довжиною повтору від двох до шести пар нуклеотидів. STR-локуси, що практично позбавлені недоліків, властиві мінісателітним локусам. Інтервал довжини алелей складає від 100 до 300 послідовностей нуклеотидів (п.н.), що значно збільшує можливість їх зберігання у деградованій ДНК і гарантує виявлення всіх алелей у гетерозиготних зразках.

STR-локуси мають менший поліморфізм, у порівнянні з VNTR-локусами, проте ця вада легко долається за рахунок можливості проведення аналізу одразу декількох локусів у рамках одного циклу дослідження. Окрім того, дана можливість дозволяє скоротити строки дослідження і підвищити їх чутливість (виходячи з тієї самої кількості ДНК, встановити не один, а одразу декілька генетичних ознак). Все це сприяє широкому використанню STR-локусів у криміналістичному ДНК-аналізі й зумовлює створення на їхній основі баз даних ДНК.

Таким чином, алельний поліморфізм міні- і мікросателітів може бути ефективно використаний для ідентифікації людини, оскільки генотип по декількох поліморфних локусах є унікальним для кожної людини (крім монозиготних близнюків). До об'єктів біологічного походження, що вилучаються як речові докази з місця події, належать кров, сперма, слина, піт, волосся, піхвові виділення, сеча, кал, органи та тканини людського організму, кістки та їх фрагменти. Джерелом слідів біологічного походження є тіло людини, її органи. За конкретних умов саме вони, й особливо кров, несуть інформацію про механізми та обставини вчинення злочину. Форма слідів крові відображає характер поранень, вказує на деякі дії суб'єкта злочину, вид застосованої зброї тощо. Огляд місця події при пошуку слідів біологічного походження, наприклад, слідів, схожих на кров, повинен мати цілеспрямований характер залежно від типу злочину. Вивчення форми слідів крові дозволяє змодельовати механізм вчинення злочину. Таке дослідження проводять при огляді місця події. Воно дозволяє встановити місце розташування та пози

потерпілого й злочинця у момент нанесення ушкоджень, траєкторію пересування пораненого, особливі ознаки злочинця, вид знаряддя злочину тощо [2].

Біологічні сліди людини доречно шукати на знаряддях злочину, недопалках, посуді, предметах, що належать потерпілому, а також на предметах, втрачених злочинцем під час боротьби. Необхідно брати до уваги, що сліди біологічного походження можуть залишатися на предметах не тільки внаслідок боротьби з потерпілим, але й в момент пошкодження та зламу перешкод (приміщень, де знайшли потерпілого або було вчинено злочин) [3]. Також не можна виключати версію про самопоранення злочинця (використання у вбивстві ножа без обмежувача, бритви тощо). Пошук слідів крові у такому випадку варто зосередити на предметах, якими він міг скористатись (наприклад, не маючи можливості вимити закривавлені руки, обер їх занавісками, рушниками, ганчірками тощо). Важливо оглянути усі ймовірні шляхи проникнення злочинця до приміщення та виходу з нього (вхідні двері, вікна, коридор, а також інші об'єкти, до яких міг доторкатись злочинець). Не можна обмежуватись виявленням слідів тільки одного виду, наприклад, крові, необхідно шукати сліди різноманітних об'єктів, сукупність яких дозволяє відновити повну картину події, що відбулась. Якщо виявлено багато слідів, необхідно фіксувати та вилучати їх усі, оскільки тільки в сукупності слідів відображено комплекс ознак, що дозволяє отримати повне уявлення про об'єкт, що залишив слід, а в деяких випадках і вирішити питання про механізм слідоутворення. У виявленні слідів необхідно вирішити питання про їх причинний зв'язок із подією злочину. Важливим тут є передбачити заходи, спрямовані на визначення механізму утворення виявлених слідів (у згвалтуванні – кров, сперма, волосся тощо). Дії щодо виявлення слідів повинні бути дуже обережними, щоб не пошкодити не тільки сліди, але й об'єкти-носії. Учасники огляду повинні пересуватись тільки за вже оглянутою слідчим територією. Важливо забезпечити такий порядок огляду, за якого б учасники не залишали власних слідів на місці події та на ділянках, що не оглядалися. До того ж необхідно дотримуватись правил роботи зі слідами на місці події: мати гумові рукавички, брати об'єкти за ребра, волосся потрібно вилучати пінцетом з м'якими браншами та ін.

Межі огляду місцевості залежать від конкретної обстановки. Місце події повинно бути охоплено оглядом так, щоб можна було зафіксувати та дослідити невелику ділянку території, але в межах, що реально дають можливість виявити сліди та речові докази. Варто зазначити, що ускладнення у виявленні слідів крові викликає той факт, що зазначені сліди під дією сонячних променів, вологи, температури, повітря, різних хімічних та інших речовин можуть змінюватися. В результаті сліди крові, що, як правило, мають червоний колір (у випадку свіжих плям), можуть набути коричневого, сірого, сірувато-чорного або зеленого кольору. В ході огляду місця події частина біологічних слідів людини може залишитися непомітною. Це здебільшого залежить від об'єкта, на якому знаходяться сліди (добре помітний слід крові може стати малопомітним, злившись із кольором поверхні предмета, зокрема тканини, на якій він розташований), кількості та давності їх утворення. Тому в огляді місця події необхідно враховувати низку об'єктивних та суб'єктивних чинників [4].

До об'єктивних чинників належать реальні характеристики збереженості слідів, можливості їх навмисного знищення (змивання або витирання), що не виключають ймовірності того, що частина слідів може залишатися непоміченою. Важливою особливістю у виявленні слідів біологічного походження людини є детальний огляд місць, де сліди важко помітити або видалити. Спеціаліст повинен знати, як саме, залежно від способу знищення, виглядають плями крові. Злочинець, знищуючи сліди крові, які потрапили на одяг, тіло та руки, часто залишає сліди крові на оточуючих предметах. Тому в огляді з метою виявлення слідів крові необхідно звертати увагу на всі плями і навіть на ті, що, здавалося б, нічого спільного з кров'ю не мають, вилучати й ті предмети, на яких наявність зазначених слідів лише припускається. Останнє особливо стосується мікрорічкових біологічних слідів людини. Необхідно враховувати і той факт, що значна кількість тяжких злочинів вчинюється особами, а також злочинними угрупованнями, які мають відповідну підготовку та відповідне технічне оснащення. Це дає їм змогу приховувати злочини, вести активну протидію правоохоронним органам у роботі з розкриття та розслідування злочинів [5].

Якість проведення різних видів слідчого огляду забезпечується зусиллями слідчого, залучених оперативних працівників та спеціалістів. Як свідчить практика, як спеціаліста до роботи слідчо-оперативної групи на місці події найчастіше залучається співробітник експертного підрозділу МВС України, який власними спеціальними знаннями та вміннями доповнює знання та вміння слідчого. Необхідно наголосити, що в огляді місця події за фактами тяжких злочинів проти особи слідчим доцільно залучати експерта, який володіє знаннями не тільки в галузі криміналістичної техніки та тактики, але й знаннями судової медицини для пошуку ймовірних слідів крові (змитих, витертих або знищених іншим способом) та інших об'єктів біологічного походження [6].

До суб'єктивних чинників, що визначають перетворення об'єктивно існуючої можливості виявлення доказів у дійсності, належать знання спеціалістом загальних закономірностей виникнення біологічних слідів людини, ситуативних особливостей механізму виникнення біологічних слідів, а також прийомів і засобів щодо виявлення доказів та вміння застосовувати ці прийоми і засоби (особливості застосування полягають у комбінації використання попередніх проб для виявлення біологічних слідів людини і технічних засобів, різних способів освітлення, використання ультрафіолетових та інфрачервоних променів, луп, мікроскопів тощо) [7].

Водночас, завдання, отримане від слідчого, повинно входити до компетенції спеціаліста. Воно може бути конкретним (наприклад, провести вилучення виявлених слідів біологічного походження) або загальним, що орієнтує лише за напрямом та метою застосування спеціальних знань (таким може бути завдання щодо участі експерта-біолога як спеціаліста в огляді місця події). Загальне завдання в подальшому може конкретизуватись залежно від обставин справи. Формулювання завдання не виключає, а навпаки, передбачає ініціативу спеціаліста в наданні допомоги слідчому. Але ініціатива повинна розвиватись в межах загального завдання та під контролем слідчого [8].

Таким чином, пошук слідів біологічного походження людини ґрунтується

на загальних принципах пошукової діяльності та таких передумовах, а саме: наявності відповідного комплексу спеціальних знань спеціаліста, що здійснює зазначену діяльність, та ефективності використання криміналістичної та спеціальної техніки [1, 9].

Це пояснюється тим, що сліди біологічного походження є вагомими речовими доказами не тільки в кримінальних провадженнях про вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, розбійні напади, зґвалтування, але й за грабежами й іншими злочинами, які пов'язані з участю в них людини [10, с. 13]. Тому з метою виявлення всіх слідів біологічного походження в ході проведення слідчих (розшукових) дій перед слідчим і залученим до проведення цієї дії спеціалістом стоїть завдання, яке полягає в: аналізі механізму вчиненого кримінального правопорушення, наявної обстановки території та об'єктів, які підлягають огляду; визначенні схеми проведення пошукових дій, спрямованих на виявлення, фіксацію та вилучення біологічних слідів [10, с. 14; 3, с. 5].

Криміналістичні аспекти збирання та накопичення слідів біологічного походження полягають, насамперед, у визначенні рекомендацій відносно найбільш допустимих і ефективних прийомів і засобів пошуку слідів біологічного походження, їх фіксації та вилучення з метою забезпечення їх придатності для подальшого дослідження та кримінальної реєстрації. Так, основними вимогами до збирання у кримінальному провадженні біологічних слідів людини є: визначення об'єктів, на яких імовірно залишилися сліди біологічного походження, відбувається з урахуванням механізму вчинення конкретного кримінального правопорушення, зокрема, особлива увага приділяється місцям, де мав бути фізичний контакт особи з предметами на місці події. Разом із тим, необхідно враховувати, які дії міг вживати злочинець не тільки для проникнення та відходу з місця вчинення протиправного діяння, реалізації злочинного задуму, а й для знищення чи пошкодження залишених ним слідів. Як приклад, злочинець може змивати сліди крові у ванній кімнаті, через що під час огляду останньої необхідно шукати не тільки сліди крові в кімнаті, а й відкрити сифони під ванною та умивальником [10, с. 8-21, 33, 51; 3, с. 5, 12-17, 26; 11, с. 37; 12; 13; 14, с. 151]; перед початком пошуку та вилучення біологічних слідів людини необхідно застосовувати всі заходи щодо захисту останніх від забруднення власним біологічним матеріалом [10, с. 8-21, 33, 51; 3, с. 5, 12-17, 26; 11, с. 37; 12; 13; 14, с. 151]; фіксація слідів біологічного походження здійснюється декількома способами: опис у протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії; фотографування; відеозапис; зображення на схематичному плані. При цьому фото- і відеозйомка місця події проводиться за правилами судової фотографії (орієнтовна, оглядова, вузлова, детальна), що дозволяє не тільки відобразити їх розташування, а й їх конфігурацію, структурні та колірні ознаки. Детальна фотозйомка об'єктів із наданими їм номерами проводиться масштабним способом. Усі об'єкти фіксуються в протоколі шляхом грамотного та повного їх опису. При цьому вказуються: точна локалізація з прив'язкою до нерухомих орієнтирів, частина предмета, на якій знаходилися сліди, з використанням схем для відображення положення предмета та зазначенням відстаней від ліній, точок; найменування сліду; стан об'єктів; їх

взаємне розташування; форма сліду в порівнянні з геометричними фігурами; загальний розмір сліду, який визначається за двома перпендикулярними лініями; розмір окремих деталей; колір відповідно до шкали кольорів; характер країв (чіткі або нечіткі, рівні чи нерівні, зазублені); ступінь просочування предметів слідом; наявність на предметах засохлих скоринок; інших характеристик, які дозволяють індивідуалізувати об'єкти [10, с. 8-21, 33, 51; 3, с. 5, 12-17, 26; 11, с. 37; 12; 13; 14, с. 151]; під час вилучення та пакування слідів біологічного походження необхідно суворо дотримуватися заходів, що гарантують збереження слідів у тому вигляді, в якому вони були виявлені. Перевага надається вилученню сліду разом із об'єктом-носієм; одяг зі слідами біологічного походження підозрюваної чи потерпілої особи упаковують в окремі упаковки, загортають слідами всередину і перекладають листами чистого білого паперу, щоб уникнути контакту та перенесення слідів різного походження [10, с. 8-21, 33, 51; 3, с. 5, 12-17, 26; 11, с. 37; 12; 13; 14, с. 151]; при вилученні об'єкта біологічного походження завжди необхідно мати контроль предмета-носія (його частину без слідів біологічного походження: зіскоб або змив), необхідний для проведення лабораторного дослідження [10, с. 8-21, 33, 51; 3, с. 5, 12-17, 26; 11, с. 37; 12; 13; 14, с. 151]; загальною вимогою до зберігання вилучених біологічних слідів людини є забезпечення їх знаходження на певній відстані від опалювальних приладів, прямих сонячних променів, вологості, а також відсутність доступу до них сторонніх осіб [10, с. 8-21, 33, 51; 3, с. 5, 12-17, 26; 11, с. 37; 12; 13; 14, с. 151].

Таким чином, як указує О.В. Матарикіна, біологічна чистота витратних і пакувальних матеріалів, інструментів і розчинів, за допомогою яких проводиться вилучення слідів, а також суворе дотримання спеціальних вимог і правил учасниками слідчих (розшукових) дій (при роботі зі слідами) є тими чинниками, які суттєво впливають на збереження сліду в тому вигляді, в якому він був виявлений, і виключають можливість його забруднення сторонньою ДНК [14, с. 147].

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень сліди біологічного походження можуть не тільки збиратися під час проведення слідчих (розшукових) дій, а й накопичуватися під час отримання зразків.

Зокрема, зразки крові беруться в присутності слідчого судово-медичним експертом лабораторії чи іншим лікарем у процедурному відділенні поліклініки. В останньому випадку про взяття крові складається протокол, який підписує лікар, медсестра, слідчий і особа, в якій взята кров. Кров беруть із пальця чи вени ліктьового згину в кількості 2-3 мл. Якщо строк транспортування крові в лабораторію не перевищує 1-2 доби (у негарячу пору року), то її надсилають у рідкому вигляді в чистому флаконі з-під пеніциліну, щільно закривають поліетиленовою чи гумовою пробкою. На флакон наклеюється етикетка з зазначенням дати взяття крові і прізвища особи, у якій вона взята. При більш тривалому терміні транспортування кров спочатку висушують на тарілці, попередньо виливши її на чисту марлю, складену в чотири шари (пляма має бути розміром 5-6 см²). Висушування проводять при кімнатній температурі. Після висихання крові марлю кладуть у конверт із зазначенням на ньому дати взяття

крові й прізвища особи, у якої вона взята. У другий конверт кладуть чисту марлю від того ж шматка для контролю. Зразок крові з трупа береться під час розтину з порожнини серця чи великих судин (це робить лише судово-медичний експерт у морзі під час першого розтину). Щоб уникнути загнивання, зразки крові зберігають у холодильнику й доставляють у найкоротші строки в лабораторію на дослідження (рідкий зразок – не пізніше ніж через 2-3 доби) [10, с. 39; 3, с. 28-29].

Одним із найбільш розповсюджених способів накопичення таких біометричних даних як слідів біологічного походження є відбирання зразків букального епітелію, тобто клітин епітелію ротової порожнини. Отримання таких зразків відбувається в приміщенні Експертної служби МВС України в присутності фахівця експертного підрозділу самостійно особами, ДНК-профіль яких підлягає встановленню на підставі постанови про відбирання зразків. Перед відбиранням зразків букального епітелію особі потрібно здійснити такі дії: за годину до відбирання зразків утриматися від паління, прийому їжі та прийому будь-яких напоїв; перед самим відбиранням зразків декілька разів прополоскати ротову порожнину чистою водою, не використовуючи при цьому зубну пасту або інші засоби гігієни для порожнини рота; якщо дитина не може самостійно прополоскати ротову порожнину, їй дають попити води. Якщо вона не п'є воду, відбір зразків у дитини здійснюється не раніше, ніж через дві години після годування груддю або через одну годину після годування дитячими сумішами. Особа, в якій відбираються зразки, а у дітей один із батьків, поміщає щіточку або стерильну ватну паличку в ротову порожнину і проводить нею щонайменше 10 разів по внутрішній поверхнях правої та лівої щоки. Після відбирання зразків складається відповідний акт, куди можуть вноситися зауваження щодо порядку чи процедури відбирання зразків [15].

*Суб'єкти та порядок використання обліку
генетичних ознак людини Експертної служби МВС України*

Автоматизований облік генетичних ознак людини функціонує на центральному та обласних рівнях та ведеться відповідно в ДНДЕКЦ та територіальних (Вінницькому, Запорізькому, Івано-Франківському, Київському, Львівському, Миколаївському, Харківському) НДЕКЦ МВС України. Облік генетичних ознак людини складається з оперативно-пошукових колекцій, які формуються з ДНК-профілів: осіб, які підозрюються або звинувачуються у вчиненні злочинів, узятих під варту, засуджених у випадку їх добровільної згоди; біологічних слідів, вилучених при огляді місця події, у тому числі за фактами безвісного зникнення осіб, проведення інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; невпізнаних трупів. ДНК-профіль може бути вилучений з колекції за рішенням суду [16].

При цьому ДНК-профілі, які формують облік генетичних ознак людини, отримуються під час експертних досліджень у підрозділах Експертної служби МВС України (підрозділи біологічних досліджень та обліку ДНДЕКЦ та територіальних НДЕКЦ МВС України) та бюро судово-медичної експертизи. Зокрема, при ДНДЕКЦ МВС України функціонує лабораторія біологічних досліджень та обліку, в складі якої діють відділ біологічних досліджень та відділ

обліку генетичних ознак людини. Разом із тим, забезпечують діяльність указаних відділів відповідно такі сектори, які входять до їх структури: сектор молекулярно-генетичних досліджень, сектор ДНК-профілювання біологічних зразків, сектор адміністрування автоматизованої інформаційно-пошукової системи [17]. Зокрема, згідно зі статистичними даними в підрозділах Експертної служби МВС України працює 95 осіб, які мають кваліфікацію судового експерта зі спеціальності 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження», із них 78 осіб працюють на посадах, що передбачають виконання даного виду судових експертиз. При цьому 30 осіб з кваліфікацією судового експерта зі вказаної спеціальності працюють у ДНДЕКЦ, а 65 – у територіальних НДЕКЦ.

Згідно з Інструкцією з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС обліку підлягають ДНК-профілі, отримані за допомогою генетичних аналізаторів та визначені за рядом стандартних систем маркерів (STR-локусів), які є єдиними для експертних лабораторій відповідно до рекомендацій Європейської мережі науково-криміналістичних установ (ENFSI). Після встановлення ДНК-профілів упродовж триденного терміну заповнюються реєстраційна картка ДНК-профілю (біологічного сліду, вилученого під час огляду місця вчинення злочину або проведення інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; невпізанного трупа; біологічного сліду безвісно зниклої особи, зразка підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого), які направляються до колекцій [16, 23].

Що ж стосується безпосереднього використання такої бази біометричних даних підрозділів Експертної служби, як обліку генетичних ознак людини, то воно відбувається шляхом проведення перевірки ДНК-профілів за запитом правоохоронних органів та при призначенні молекулярно-генетичної експертизи, в ході проведення якої встановлюються генетичні ознаки людини в об'єктах біологічного походження. При цьому методи ДНК-аналізу при дослідженні об'єктів біологічного походження застосовують для встановлення статевої належності та ідентифікації особи. Завдяки цьому вирішується низка питань, що мають значення для розкриття злочинів. Так, установлення спорідненості (родинних зв'язків) дає можливість ідентифікувати безвісти зниклу людину чи останки нестановленого трупа. Установлення батьківства та материнства має значення в спірних питаннях і випадках викрадення та підміни дітей, дітовбивства, зґвалтування з наслідком вагітності. Установлення генетичних ознак без ідентифікації особи дає можливість зберегти ДНК-профіль, а за потреби й виділену ДНК, для подальшої ідентифікації або дослідження. Поміщення ДНК-профілів як ідентифікованих, так і неідентифікованих осіб до центрального обліку генетичних ознак людини дає можливість виявити зв'язки між різними злочинами [18].

Тобто перевірка за обліком генетичних ознак людини може відбуватися у двох формах – непроцесуальній і процесуальній. У першому випадку мова йде про перевірку за запитом правоохоронного органу, а в другому – у ході проведення відповідної судової експертизи (молекулярно-генетичної). Результати перевірки за обліком генетичних ознак людини за запитом правоохоронних органів мають, насамперед, інформаційно-орієнтовний

характер і дозволяють скорегувати подальший хід досудового розслідування, в тому числі в частині прийняття рішення про необхідність призначення молекулярно-генетичної експертизи. Результати ж перевірки за вказаним обліком, яка проводиться під час проведення судової експертизи, оформлюються у формі висновку експерта, який містить доказову інформацію та має силу доказу в ході здійснення кримінального провадження [19, 20].

З приводу особливостей порядку використання обліку генетичних ознак людини у ході проведення судової експертизи, то вони закріплені в положеннях Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС від 10.09.2009 № 390. Зокрема, у випадку проведення експертних досліджень експертами підрозділів біологічних досліджень та обліку територіальних науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України після отримання ДНК-профілів проводиться їх перевірка за обласними колекціями за територіальним принципом. При отриманні негативного результату під час перевірки заповнюються реєстраційні картки у двох примірниках, один з яких ставиться на облік в обласній колекції, а другий надсилається до ДНДЕКЦ МВС України для проведення перевірки та поставлення на облік у центральній колекції. У випадку ж проведення судової експертизи експертами ДНДЕКЦ МВС України після отримання під час проведення експертних досліджень ДНК-профілів проводиться їх перевірка за центральною колекцією. При отриманні під час перевірки негативного результату заповнюється реєстраційна картка, яка ставиться на облік у центральній колекції [16, 28].

Якщо ж установлення генетичних ознак людини відбувається в ході проведення судово-медичної експертизи експертами бюро судово-медичної експертизи, то останні після отримання ДНК-профілів заповнюють реєстраційні картки в одному примірнику, який надсилається за територіальним принципом до обласних колекцій науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів. При отриманні негативного результату під час перевірки виготовляється копія реєстраційної картки, яка ставиться на облік в обласній колекції, а оригінал направляється до ДНДЕКЦ МВС України для проведення перевірки та поставлення на облік у центральній колекції. У разі отримання експертами Державної установи Головного бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України після проведення експертних досліджень ДНК-профілів ними заповнюються реєстраційні картки в одному примірнику, який надсилається до ДНДЕКЦ МВС України для проведення перевірки та поставлення на облік у центральній колекції [16, 22].

Отже, використання баз біометричних даних підрозділів Експертної служби МВС України здійснюється за двома формами: 1) шляхом направлення запиту про проведення перевірки за криміналістичними обліками; 2) у разі направлення об'єктів для проведення експертного дослідження. Суб'єкти та порядок використання вказаних баз варіюється у залежності від виду криміналістичного обліку та форми його використання [21, 29].

Висновки. У статті анонсовано деякі криміналістично-правові рекомендації щодо найбільш допустимих і ефективних прийомів і засобів

збирання та законного накопичення біометричних даних (біологічних зразків людини, слідів людини біологічного походження людини) з метою забезпечення їх придатності для подальшого дослідження та кримінальної реєстрації. Розкриті можливості використання цифрових технологій під час збирання, обробки й аналізу геномної інформації людини (відповідно до правової регламентації) у підрозділах Експертної служби МВС України.

Література:

1. Участь спеціаліста-криміналіста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16325>
2. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03 листопада 2015 року № 1339. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.
3. Особливості збирання у досудовому провадженні біологічних слідів людини: метод. рек. / [Фурман Я.В., Юсупов В.В., Котляренко Л.Т., Дмитрук Р.С.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 44 с.
4. Котляренко Л.Т. Особливості огляду трупа: роль судово-медичного експерта і спеціаліста. Актуальні питання судово-експертного забезпечення кримінальних проваджень: збірник матер. круглого столу (10 квітня 2014 року). Київ, 2014. С. 130-132.
5. Перспективи законодавчого забезпечення генетичної ідентифікації військовослужбовців. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/18879>
6. Людина як носій ідентифікуючої біологічної інформації. URL: <http://ondise.minjust.gov.ua/vipusk-82020/>
7. Судово-експертна характеристика геному людини та його ідентифікаційних ознак. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/15327>
8. Human being as the bearer of identifying biological Information. URL: <http://digest.kndise.gov.ua/en/human-being-as-the-bearer-of-identifying-biological-information/>
9. Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження: методичні рекомендації / МВС, Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр; [авт.-упоряд.: С.І. Перлін, С.О. Шевцов, Н.М. Косміна]. Х.: ФОП Чальцев О.В., 2009. 100 с.
10. Волинець І.В., Петльовська С.І. Особливості виявлення, фіксації, вилучення та упакування мікрооб'єктів біологічного походження. Науковий огляд. 2019. № 7 (60). С. 26-44.
11. Клименко Н.І., Лінючев Г.В. Використання мікрооб'єктів при розслідуванні злочинів: методичний посібник / за заг. ред. І.П. Красюка. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2008. 74 с.
12. Алгоритм дій працівників Експертної служби МВС України та правоохоронних органів при вилученні слідів біологічного походження під час проведення огляду місця події: інформаційний лист. / [уклад. Г.С. Романьок]. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2018. 26 с.

13. Матарикіна О.В. Проблемні питання, що виникають у ході огляду місця події: виявлення й вилучення слідів біологічного походження. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2018. Випуск 18. С. 146-153.
14. Роз'яснення порядку дій громадян, родичі яких зникли в зоні АТО (ОСС) // Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України: офіційний сайт. URL: <https://ndekc.ck.ua/novini/188-rozjasnennya-poruyadku-dy-gromadyan-rodich-yakih-znikli-v-zon-ato.html>
15. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.09.2009 № 390, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 15.10.2009 за № 963/16979. Офіційний вісник України. 2009. №82. Стор. 72. Стаття 2794.
16. Справа «S. та Марпер проти Сполученого Королівства» [S. and Marper v. the United Kingdom] (заяви № 30562/04 та 30566/04): рішення Європейського суду з прав людини від 04.12.2008 // Рішення Європейського суду з прав людини щодо захисту персональних даних. Спільна програма Європейського Союзу та Ради Європи «Зміцнення інформаційного суспільства в Україні». Страсбург: Рада Європи. С. 23-60. URL: <https://rm.coe.int/168059920d> (дата звернення: 27.11.2019).
17. Експертна спеціальність 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження» // Експертна служба МВС України. Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр: офіційний сайт. URL: <https://ndekc.mvs.gov.ua/експертна-спеціальність-9-5-молекуляр/>
18. Дубонос К.В. Взаємодія при наповненні та використанні баз біометричних даних підрозділів експертної служби МВС України. Науковий вісник УжНУ. «Право». 2018. Вип. 50. Т. 4. С. 184-189.
19. Дубонос К.В. Значення баз біометричних даних підрозділів експертної служби МВС України в діяльності органів досудового розслідування. Актуальні питання вітчизняної юриспруденції. 2019. Том 2. С. 167-171.
20. Дубонос К.В. Нормативно-правове регулювання використання баз біометричних даних в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. «Юриспруденція». 2019. № 41. С. 99-102.
21. Дубонос К.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління базами біометричних даних державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром МВС України. Актуальні проблеми ОРД та використання спеціальної техніки: матеріали Круглого столу (Дніпро, 6 груд. 2018 р.). Дніпро: ДДУВС, 2018. С. 142-143.
22. Дубонос К.В. Історія становлення та розвитку реєстрації біометричних даних відомчими установами МВС України. Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). Кр. Ріг : КФ ДДУВС, 2019.С. 100-103.
23. Дубонос К.В. Щодо впровадження зарубіжного досвіду забезпечення накопичення та використання біометричних даних у кримінальному провадженні. Правова освіта: науковий погляд молодих вчених: матеріали науково-практичної конференції до Міжнародного дня освіти (м. Київ, 24 січня 2020 р.). Київ: ГО «Фундація науковців та освітян», 2020. С. 21-24.

УДК:343.983

<https://orcid.org/0000-0002-0892-1694>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-97-104>

*Михайлов Володимир Олександрович,
старший викладач кафедри правосуддя
Юридичного факультету*

*Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури та технологій,
м.Київ Україна*

ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ OSINT У КРИМІНАЛІСТИЦІ

***Анотація.** Дана робота окреслює певний ряд можливостей та проблем використання методів OSINT у криміналістиці. У статті наведений перелік програмного забезпечення для пошуку та аналізу інформації.*

***Ключові слова:** методи OSINT, відкриті дані, програмне забезпечення для пошуку та аналізу інформації, антикорупційна діяльність, правоохоронні органи, криміналістика, кримінальний процес, адміністративне законодавство.*

***Annotation.** Current world's trends tend to digitalize all activities and the internet has accumulated large amounts of information that can be used in solving and investigating of crimes.*

OSINT-a term that translates as Open - source intelligence-is a method of searching, collecting, selecting, and analyzing information of operational interest from open sources. The data obtained in this way is used by marketers, journalists, computer and internet security specialists, etc. existing OSINT tools can also be used by criminologists to investigate and solve crimes, collect information about the identity of the criminal, etc. But unfortunately, the use of these methods is not enshrined in law either in the Criminal Procedure legislation or in the law on operational search activities, although in practice these methods are used by some law enforcement officers. This paper outlines a number of opportunities and problems of using OSINT methods in criminalistics. The article provides a list of software for searching and analyzing information.

The Internet has accumulated a large amount of information that can be used in the investigation of crimes, the collection of information about the identity of the offender and the study of digital footprints. The above list of tools is not exhaustive, we did not disclose the topics of open state registers, which simplify the request for information, the possibility of using bots and Telegram, WhatsApp, Viber. The issue of the large number of databases that have emerged online as a result of information leaks from public and private organizations also remains open.

In our opinion, modern methods of search, collection and analysis of information should be constantly researched, updated, systematized and used in the investigation of crimes. It is also necessary to develop legislation to legalize these methods in criminal proceedings and operational and investigative activities. In addition, it is necessary to study these methods in forensics and in retraining and

advanced training courses for law enforcement officers. Or even organize units of specialists to help investigators and judges obtain and legalize information in the process.

Keyword: OSINT methods, open data, software for searching and analyzing information, anti-corruption activities, law enforcement, criminology, criminal procedure, administrative legislation.

Постановка проблеми. В сучасних умовах діджиталізації світу, у мережі інтернет накопичилось великі обсяги інформації, яку можна використовувати у розкритті та розслідуванні злочинів.

OSINT- термін який перекладається як Open-source intelligence, - це методи пошуку, збору, вибору та аналізу інформації яка являє оперативний інтерес з відкритих джерел. Отримані дані таким чином використовують маркетингологи, журналісти, фахівці з комп'ютерної та інтернет-безпеки та ін [1]. Існуючі OSINT-інструменти можуть використовувати і криміналісти для роботи по розслідуванню та розкриттю злочинів, збору інформації про особу злочинця та ін. Але на жаль використання даних методів не закріплено законодавчо ні в кримінально-процесуальному законодавстві ні в законі про оперативно-розшукову діяльність, хоча на практиці ці методи застосовують деякі правоохоронці, а науковці пропонують адаптацію правових норм під методи OSINT.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблеми щодо використання методів OSINT досліджувалися у працях таких вчених та науковців як С.В. Албул, В.В. Антонюк, В.В. Білоус, В.В. Бірюков, К.С. Ісмайлов, О.Ю. Іохов, І.І. Карташов, О.О. Кожушко, Д.В. Ланде, О.В. Манжай, О.В. Минько, В.Т. Оленченко, С.А. Постолов, В.Г. Путятин, Н.Ф. Ржевська, П.С. Романько. В.Д. Щербань та інші автори.

Формулювання завдання дослідження. Метою роботи є виявлення та окреслення проблем щодо можливостей використання методів OSINT у криміналістиці. Узагальнити перелік програмного забезпечення та методів для пошуку та аналізу інформації. Запропонувати шляхи вдосконалення чинного законодавства стосовно впровадження методів OSINT у правоохоронну діяльність.

Основні матеріали дослідження.

Для пошуку за відкритими даними розроблено безліч автоматизованих рішень. У статті зазначені найпопулярніші з них, починаючи від найбільш автоматизованих, закінчуючи ручним збором інформації зі спеціалізованих сервісів.

Програмне забезпечення для автоматичного збору інформації з відкритих джерел:

- Maltego - це інструмент аналітики з відкритим вихідним кодом і графічного аналізу посилань для збору і зв'язку інформації для дослідницьких завдань.

- SpiderFoot - це інструмент для професіоналів, які хочуть автоматизувати OSINT для аналізу загроз, виявлення активів, моніторингу поверхні атаки або оцінки безпеки.

- Creery - це інструмент геолокації з відкритим вихідним кодом. Він збирає інформацію про геолокації за допомогою різних платформ соціальних мереж і послуг хостингу зображень, які вже опубліковані десь ще [4].

Цей список не є вичерпним, однак це найпопулярніше програмне забезпечення для збору інформації.

Сервіси і фреймворки для пошуку інформації:

- OSINT Framework - орієнтований на збір інформації з безкоштовних інструментів або ресурсів, його мета - допомогти людям знайти безкоштовні ресурси OSINT. Деякі з включених сайтів можуть вимагати реєстрації або пропонувати більше даних за оплату, але залишається можливість отримати хоча б частину доступної інформації безкоштовно.

- Shodan.io - це пошукова система, яка збирає інформацію про вразливі пристрої, які підключені до мережі. Коли хакерам лінь зламувати системи відеоспостереження, модеми, холодильники, wi-fi роутери, праски, телевізори з мікрофоном або навіть чайники, вони просто заходять в Shodan і беруть доступ до домашніх пристроїв прямо з ресурсу.

Google Dorking - теж є інструментом для пошуку вразливих ресурсів і даних.

Правильне використання пошукової системи Google допоможе знайти величезну кількість інформації. Якщо відоме ім'я та прізвище, мобільний телефон особи, що представляє оперативний інтерес, необхідно при запиті помістити їх в лапки, інакше Google надасть перелік подібних популярних запитів, які не відповідають тому, що конкретно необхідно знайти.

Не слід обмежуватись одним Google: перевіряти данні про особу необхідно також в інших пошукових системах - Bing, DuckDuckGo. Можливо вони покажуть іншу інформацію.

Отже, якщо пошук по реальному імені нічого не дав або потрібна додаткова інформація, необхідно пробувати шукати комбінації ПІБ, назви електронної пошти або домену сайту, яким людина володіє. Найпростіший спосіб - пошукати ці комбінації в пошукових системах.

GetContact, Eуесon, PhoneInfoga мабуть, самі відомі сервіси для сканування телефонних номерів. PhoneInfoga використовує тільки безкоштовні ресурси та працює для будь-яких міжнародних номерів з великою точністю. Далі PhoneInfoga визначає VoIP провайдера і інші дані, за допомогою яких можна продовжити шукати цифрові сліди.

Пошук по фотографії чи зображення, стало актуальним з появою великої кількості камер відео спостереження та таких систем як «Безпечне місто».

Для того щоб дізнатися, де використовувалося зображення або де воно з'явилося вперше, використовуйте пошук по зображеннях. Він є в основних пошукових системах - Google Images, Bing Images, Baidu Images. Також варто скористатися сервісом TinEye, чий алгоритм відрізняється від Google. Пошук по зображеннях є і в соціальних мережах: Findclone і Findmevk.com. Крім цього

існують спеціалізовані плагіни - RevEye для Chrome, Image Search Options для Firefox. Мобільні додатки на зразок CamFind можуть впізнати речі з реального світу. А Image Identification Project використовує для цього штучний інтелект. Якщо зображення містить EXIF-дані (інформацію про камеру, геокоординати, режиму зйомки і т.п.), то варто їх проаналізувати. Побачити (і змінити) їх можна за допомогою будь-якого редактора зображень або невеликої програми Exiftool. Є також схожі онлайн-сервіси - exifdata.com і viewexifdata.com. Видалити EXIF-дані можна за допомогою exifpurge.com або verexif.com. Інший ресурс, stolencamerafinder.com, визначає камеру за серійним номером і шукає в інтернеті, які ще фото були зроблені нею. Перевірити зображення на предмет монтажу та інші маніпуляції можна за допомогою Forensically або FotoForensics. Якщо ви не хочете завантажувати картинку в інтернет, використовуйте програми Phoenix або Ghro. У Ghro функції більш автоматизовані і дають більше можливостей, ніж попередні сервіси.

Якщо потрібно зробити зображення більш чітким, наприклад погано відобразився номер державної реєстрації авто на фото, чи інше, то зможуть допомогти наступні програмні інструменти:

- Smartdeblur - прибирає розмиття, відновлює фокус, а також вміє покращувати в цілому чіткість картинки.
- Blurity - прибирає розмиття.
- Letsenhance.io - покращує і масштабує зображення онлайн, використовуючи штучний інтелект [3].

Велику кількість інформації можна знайти при зборі та моніторингу даних в соціальних мережах.

Facebook:

- Stalkscan - показує всю публічно доступну інформацію про людину.
- ExtractFace - вивантажує дані з Facebook для оффлайн-використання і подальшого аналізу.
- Facebook Sleep Stats - показує приблизний режим сну людини, беручи за основу онлайн і оффлайн-статуси. Lookup-id.com - знаходить ID профілю або групи Twitter.

Instagram:

- www.picodash.com - вивантажує статистику конкретного користувача або обраного хештега в форматі CSV. Також вивантажує лайки і коментарі.
- <https://web.stagram.com> - підходить для перегляду і вивантаження відео і зображень.
- <https://codeofaninja.com/tools/find-instagram-user-id> - знаходить ID користувача. Ім'я облікового запису користувач може змінювати, за допомогою ID можна не втратити його з поля зору.
- <http://instadp.com> - показує зображення профіля в повному розмірі.
- <https://sometag.org> - шукає популярні хештеги, локації і акаунти. Крім того, порівнює акаунти і вивантажує статистику по передплатникам і хештег.

LinkedIn InSpy - Python-програма, яка вміє знаходити працівників тієї чи іншої компанії. Також знаходить технології, що застосовуються в компанії, за заданими ключовими словами.

LinkedIn - знаходить e-mail людей, які працюють в одній і тій же компанії. Вміє визначати поштові скриньки також по заданому домену, який належить компанії.

Серед проблем правового забезпечення методів OSINT вірно вказано у статті Щербаня В.Д. з посиланнями на Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». У пункті 15 частини 1 статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII [6] встановлено, що ще одним із прав оперативних підрозділів органів внутрішніх справ є право отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства і держави. У даному контексті варто зробити уточнення, що дане положення доцільно розглядати як адміністративно-правовий метод здійснення OSINT у сфері антикорупційної діяльності правоохоронних органів лише у тому випадку, коли у такий спосіб отримується інформація, не віднесена законом до інформації з обмеженим доступом (офіційна інформація, інформація, що видається громадськими організаціями, комерційними компаніями і засобами масової інформації), і при цьому вона не порушує таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, та не є конфіденційною [7].

Гарантія обов'язку суб'єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації також має безпосередній вплив і на функціонування OSINT у сфері антикорупційної діяльності, адже в розвідці з відкритих джерел може використовуватись будь-яка інформація із відкритих джерел. У свою чергу, відкритими є не лише ті джерела, які безпосередньо пов'язані із особою, а й різноманітні державні бази даних. Гарантія здійснення державного і громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію означає, що використання права вільно збирати, зберігати та використовувати інформацію забезпечена державним і громадським контролем, а отже, правоохоронні органи також можуть скористатись даним правом. Гарантія встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію також більшою мірою стосується різноманітних державних баз даних, проте її варто віднести до тих передумов, які спрощують функціонування OSINT у сфері антикорупційної діяльності в правоохоронних органах [12].

У правоохоронній сфері OSINT використовується, не тільки в антикорупційної діяльності, а в цілому для запобігання, розслідування та переслідування злочинів пов'язаних з Інтернетом. Особливо це стосується протидії терористичним організаціям, незаконному відмиванню та легалізації грошей отриманих злочинним шляхом, боротьбі з розповсюдження наркотичних речовин, зброї тощо. Пошук у соціальних мережах потенційно небезпечних груп та індивідуумів є важливою частиною роботи міжнародних правоохоронних організаціях таких як Europol чи Interpol [9].

Забезпечення права доступу до інформації з відкритих джерел передбачено і у нормах Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. № 2939-VI4. У ст. 3 встановлено, що право на доступ до

публічної інформації гарантується: 1) обов'язком розпорядників інформації надавати та оприлюднювати інформацію, крім випадків, передбачених законом; 2) визначенням розпорядником інформації спеціальних структурних підрозділів або посадових осіб, які організують у встановленому порядку доступ до публічної інформації, якою він володіє; 3) максимальним спрощенням процедури подання запиту та отримання інформації; 4) доступом до засідань колегіальних суб'єктів владних повноважень, крім випадків, передбачених законодавством; 5) здійсненням парламентського, громадського та державного контролю за дотриманням прав на доступ до публічної інформації; 6) юридичною відповідальністю за порушення законодавства про доступ до публічної інформації [10].

Відповідно до статті 4 Закону України “Про захист персональних даних” від 01.06.2010 р. № 2297-VI: “Суб'єктами відносин, яка пов'язана з персональними даними, є: - суб'єкт персональних даних; - власник бази персональних даних; - розпорядник бази персональних даних; - третя особа; - уповноважений державний орган з питань захисту персональних даних; - інші органи державної влади і органи місцевого самоврядування, до повноважень яких належить здійснення захисту персональних даних”[11].

В українському законодавстві передбаченоповідомний характер обробки персональних даних. Власник або розпорядник (оператор) до початку обробки персональних даних зобов'язаний повідомити уповноважений орган із захисту прав суб'єктів персональних даних про свій намір здійснювати обробку персональних даних. Потім дані про власників або розпорядників (операторів) вносяться до спеціального реєстру операторів. Інформація, що міститься в реєстрі операторів, стає загальнодоступною. Закони про персональні дані стосуються більшості населення як учасників процесу “обробки” даних. А так як суб'єктом персональних даних є кожна людина, то Закон має загальний характер і стосується кожного. Зокрема, персональні дані широко використовуються в соціальних мережах і сервісах електронної пошти. Сучасна Інтернет-компанія збирає і обробляє різні категорії персональних даних – своїх співробітників, своїх контрагентів за договорами і деякі дані користувачів своїх сервісів. Люди, що розміщують інформацію про себе в соціальних мережах або службах знайомств, свідомо роблять її відкритою для всіх користувачів ресурсу, і по закону її можна трактувати як “загальнодоступну”, а значить, дотримання особливого режиму конфіденційності щодо її не потрібно, але в соціальних мережах є і інформація, яку користувач приховує, роблячи її доступною тільки для окремої групи користувачів (“друзів”). У цьому випадку Інтернет-ресурс повинен передбачати для неї спеціальні засоби захисту [13].

Для легалізації інформації у кримінальному провадженні отриманими за допомогою методів OSINT учасниками кримінального процесу, які знайшли її у відкритих джерелах в мережі Інтернет, і яка є загальнодоступною, для її обробки без згоди суб'єкта персональних даних, все ж таки потрібно звертатися с запитом до власника бази даних. Однак при цьому обов'язок доведення, що оброблювані персональні дані є загальнодоступними, покладається на власника або розпорядника. А це означає, що необхідно або накопичувати докази того, що

дані взяті з загальнодоступних джерел, або отримувати згоду від суб'єкта персональних даних і потім долучати цей документ до матеріалів провадження. Інакше є ймовірність, що така інформація буде визнана неналежним та недопустимим доказом. Крім того, потрібно мати документ, що підтверджує загальнодоступність джерела персональних даних. При цьому залишається без відповіді проблемні питання доведеності того, що власник інформаційного ресурсу (веб-сайту) володіє письмовою згодою на обробку чи взагалі зареєстрований в Україні та має тут представництво. Тому питання потребує подальшого вивчення та запровадження відповідних змін в законодавстві.

Висновки.

Отже, стрімке зростання ролі та цінності інформації, розвиток інформаційних технологій, програмних та апаратних засобів, доступність мережі Інтернет, збільшення інформаційного потоку відкритої інформації з одного боку та запровадження методів OSINT, як складової криміналістики з іншого боку ставить збір та аналіз інформації з відкритих джерел одним із дієвих сучасних засобів протидії кримінальним правопорушенням. Серед методів аналізу інформації із відкритих джерел можна відзначити будь-які загальнонаукові методи та криміналістичні методи, які дозволяють зробити висновки, щодо вчинення злочину.

Слід зазначити, що у мережі інтернет накопичилась велика кількість інформації, яку можна використовувати при розслідуванні злочинів, зборі інформації про особу злочинця та вивченню цифрових слідів. Зокрема, останнім часом набув популярності метод моніторингу у режимі реального часу оновлень на особистих сторінках у мережах Facebook, Instagram та інших соціальних мережах.

Усі методи та перелік інструментів, у даній роботі не є вичерпним, ми не стали розкривати у повному обсязі теми відкритих державних реєстрів, які спрощують запит інформації, можливості використання ботів та *Telegram*, *WhatsApp*, *Viber*. Також залишається відкритим питання великої кількості баз даних, які з'явилися у мережі у результаті витоку інформації з державних та приватних організацій.

На нашу думку сучасні методи пошуку, збору та аналізу інформації слід постійно досліджувати, оновлювати, систематизувати та використовувати при розслідуванні злочинів. Також необхідно розробка законодавства для легалізації цих методів у кримінальному процесі та оперативно-розшуковій діяльності. Крім того необхідно вивчати данні методи в рамках криміналістики та на курсах перепідготовки та підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних органів. Або навіть організувати підрозділи спеціалістів, які будуть допомагати слідчим та суддям отримувати та легалізувати інформацію у процесі.

Без вивчення та дослідження даної проблеми, та без імплементації відповідних змін в кримінальний процес, система правосуддя загальмує, з впровадженням сучасних цифрових доказів, а практикуючі криміналісти не матимуть повноцінний інструмент виявлення, попередження та розкриття злочинів.

Література:

1. Как найти информацию о человеке: Гид по OSINT-инструментам. URL:<https://factcheck.kz/metodika-fch/kak-najti-informaciyu-o-cheloveke-gid-po-osint-instrumentam/>.
2. Инструмент анализа данных и OSINT для всех. URL: <https://lampyre.io/>
3. Находите, интерпретируйте и сообщайте значимые закономерности и идеи на основе данных. URL: <https://www.ibm.com/ru-ru/products/i2-analysts-notebook>
4. Чорний" ринок даних і розвідка для чайників. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/12/30/669656/>
5. OSINT Framework. URL: <https://osintframework.com/>
6. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>
7. Щербань В.Д. Адміністративно-правові методи функціонування OSINT у сфері антикорупційної діяльності правоохоронних органів. URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/301>
8. Албул С.В. Реалізація розвідувальної функції у діяльності поліцейських органів зарубіжних країн: компаративний аналіз. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2015. № 4 (71)
9. CYBER INTELLIGENCE by Europol. URL: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/services-support/intelligence-analysis/cyber-intelligence>
10. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
11. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
12. Щербань В.Д. Система гарантій функціонування OSINT у сфері антикорупційної діяльності в правоохоронних органах. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/127/115/>
13. Ланде Д.В. Правові питання конкурентної розвідки. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/7_16.pdf
14. Аброськін В. В. «Open Source Intelligence» як складова кіберрозвідки в протидії кримінальним правопорушенням. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/18860/1/%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%8F%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20%2025.02.2021_p018-022.pdf

УДК 343.94

<https://orcid.org/0000-0001-6667-9034>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-105-110>**Мусієнко Анатолій Володимирович,**кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права

Юридичного факультету

Інституту управління та технологій

Державного університету інфраструктури та технологій,

<https://orcid.org/0000-0003-3094-2923>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-105-110>**Мусієнко Володимир Володимирович,**кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного права

Юридичного факультету

Інституту управління та технологій

Державного університету інфраструктури та

технологій,

м.Київ, Україна

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЕВОЛЮЦІЇ ТЕОРІЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОФЕСОРА ЧЕЗАРЕ ЛОМБРОЗО

Анотація. У статті на основі аналізу історичних документів, публікацій наукових періодичних видань досліджено деякі актуальні аспекти еволюції теорії детермінації злочинності професора Чезаре Ломброзо. Зокрема розглянуто питання залежності девіантної, агресивної поведінки особи від її біологічних характеристик, спадковості. Досліджено уявлення та теорії XIX ст., які пояснювали ці процеси, проведено паралелі з сучасними поглядами кримінологічної науки на взаємозв'язок цих явищ.

Ключові слова: злочинність, агресія, детермінанти злочинності, девіація, кримінологія, спадковість, антропологія, проститутка, кримінальний процес.

Annotation. In the article on the basis of the analysis of historical documents, publications of scientific periodicals some actual aspects of evolution of the theory of determination of crime of professor Cesare Lombroso are investigated. In particular, the dependence of deviant, aggressive behavior of a person on his biological characteristics, heredity is considered. The ideas and theories of the XIX century, which explained these processes, are studied, parallels are drawn with modern views of criminological science on the relationship of these phenomena.

Scientific theories used by modern criminology explain quite complex social and legal phenomena. Some of the theoretical ideas that emerged a hundred years ago to explain the genesis of validity are still controversial. One such theory is Professor Cesare Lombroso's biological theory of crime determination. Professor Lombroso's

ideas have been ambiguously accepted by the scientific community since its publication and have been divided into two groups, one claiming that Lombroso's theories have a scientific basis and the right to exist, while others still do not accept ideas as true and deny their scientificity. Professor Lombroso is considered the founder of the anthropological school of criminology. He became world-famous as the creator of one of the key and at the same time the most debatable and controversial theories of crime determination. Professor Lombroso's scientific work has been criticized for exaggerating the biological component in human nature, but downplaying the role of social, ignoring other causes of crime.

Critics did not stop, despite the fact that Professor Lombroso was one of the first in world criminology to consider a holistic system of factors that determine crime: welfare, upbringing and education, attitudes, marital status, age, gender, migration, alcoholism, prices on food, the impact of urban and rural areas, population congestion, the impact of the seasons and even the landscape. In the last 20-30 years, specialists in the field of biology, genetics, behavior have conducted numerous studies confirming the dependence of deviant behavior, aggression on the biological characteristics of the person, heredity. And law enforcement officers confirm that they have repeatedly encountered the external signs of criminals, which were pointed out by Professor Lombroso.

Keywords: crime, aggression, determinants of crime, deviation, criminology, heredity, anthropology, prostitute, criminal process.

Постановка проблеми. За відносно невеликий відрізок часу кримінологія пододала значний шлях в своєму розвитку. Сучасна кримінологічна наука є доволі складною та стала незамінною в боротьбі зі злочинністю. Кримінологія, як наука про злочинність дала відповіді на широке коло складних питань, та одним з головних залишається проблема детермінації злочинності. Наукові теорії якими оперує сучасна кримінологія пояснюють доволі складні суспільно-правові явища. Деякі з теоретичних ідей, які з'явилися сотню років тому, що пояснюють генезу злочинності викликають полеміку дотепер. Однією з таких теорій є біологічна теорія детермінації злочинності професора Чезаре Ломброзо. Деякі науковці продовжують науковий диспут та заперечують вплив біологічних факторів на злочинні прояви індивіда, але слід визнати, що певні положення теорії Ломброзо є не такими вже й безпідставними, о сучасна наука дає можливість підтвердити їх правильність. Це в свою чергу свідчить про їх перспективність та необхідність подальшого дослідження цього напрямку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання присвячені еволюції теорії детермінації злочинності висвітлювались в роботах таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Анютогнян Ю. М., Ахтирська Н.М., Василевич В.В., Джужа О.М., Кудрявцев В. Н., Петров В.В., J.F. Sheley та ін.

Однак, не применшуючи наукового внеску вказаних вчених в дослідження цієї теми слід визнати, що деякі аспекти еволюції теорії детермінації злочинності все ще потребують подальшого дослідження.

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні деяких аспектів еволюції теорії детермінації злочинності.

Вклад основного матеріалу. Перелік науковців, імена яких назавжди увійшли в історію науки, не такий вже й великий. Честь бути увічненим в пантеоні видатних діячів світової науки надається не кожному, але тим хто своїм науковим відкриттям вніс значний вклад в розвиток людської цивілізації. До одних з таких видатних науковців по праву належить професор Чезаре Ломброзо - судовий медик, психіатр, антрополог, кримінолог, криміналіст. Він відомий насамперед тим що започаткував новий напрям розвитку антропології, кримінології, криміналістики. Історія знає не так багато наукових теорій, які від свого початку і дотепер продовжують викликати стільки дискусії, як теорії та ідеї професора Чезаре Ломброзо. Ідеї професора Ломброзо від початку їх оприлюднення були неоднозначно сприйняті науковою спільнотою та поділили її на дві групи, одна з яких стверджує, що теорії Ломброзо має наукове підґрунтя та право на існування, а інша досі не сприймає такі ідеї, як вірні та заперечує їх науковість.

Чезаре Ломброзо народився у Вероні 1836 році, і хоча він з'явився на світ в заможній родині його подальше життя не можна назвати легким. Здобувши медичну освіту, Ломброзо у 1859 році в якості армійського хірурга брав участь у визвольній війні проти австрійців, потім боровся з бандитизмом в південних областях Італії, займав посаду психіатра в пенітенціарній установі, та зрештою очолив психіатричну клініку. У 1862 році він отримав професорське звання в університеті в Павії, а в 1876-му став професором судової медицини та громадської гігієни в Туринському університеті, в 1896-му професором психіатрії, а в 1906-му – кримінальної антропології в тому ж університеті [1, с. 392–395].

І хоча Чезаре Ломброзо здобув медичну освіту, але сфера його наукових інтересів вирізнялась надзвичайною широтою, тому піднявшись на найвищий щабель наукового визнання в галузі медицини, в колі його наукових інтересів залишалися велика кількість суспільних питань та проблем.

Історія боротьби суспільства з таким явищем як злочинність налічує віки. Суспільство давно потерпає та бореться з цим негативним соціальним явищем, витрачаючи на це колосальні ресурси. Наукові дослідження запобігання та протидії злочинності проводились вченими в усіх країнах світу, але тільки деякі з них увійшли в історію, як ті, що стояли у витоків та створювали нові наукові напрями протидії та запобігання злочинності. Як видно з біографії Ч. Ломброзо, по роду своєї діяльності він очевидно бачив багато проявів злочинної поведінки, що не могло пройти повз його допитливого розуму. У свій час та донині Чезаре Ломброзо відомий насамперед завдяки науковими теоріями які він запропонував та які на той час мали революційну наукову сміливість.

Професор Ломброзо вважається родоначальником антропологічної школи в кримінології. Він став всесвітньо відомий, як творець однієї з ключових і одночасно найсуперечливіших теорій детермінації злочинності. Як фахівець з медицини зміг передбачити сформулювати геніальну теорію з кримінальної антропології? Так, творець біологічного напрямку теорії детермінації злочинності

мав медичну освіту, але оскільки геніальна людина геніальна у всьому, то не дивно, що професор психіатрії Чезаре Ломброзо, помітив та звернув увагу на наявність зв'язку між злочинністю та біологічними і соціальними факторами, які на неї впливають. Він був в авангарді наукової думки та робив геніальні відкриття на стику новітніх наукових досягнень і його відкриття, на думку авторів, полягає у вивченні злочинності через біологічні характеристики злочинця.

За час своєї наукової діяльності професор Ломброзо опублікував результати своїх досліджень в численних наукових працях.

Найвідомішою роботою професора Ломброзо є «Злочинна людина», 1876 року, розвинену ним потім в цілісну теорію «природженого злочинця», згідно з якою серед злочинців є особи які мають вроджені схильності до злочинної поведінки. Зіставляючи антропометричні дані злочинців з порівняльними дослідженнями в анатомії, фізіології та психології, Ломброзо сформулював тезу про злочинця, як особливий антропологічний тип, та прийшов до висновку, що злочинець – це дегенерат, який відстав у своєму розвитку від розвитку нормальної людини та не може стримувати свою злочинну поведінку за певних обставин.

Праці професора Ломброзо піддавали критиці за перебільшення біологічної складової в людській природі, але применшував роль соціальної, ігнорував інші причини злочинності. На думку авторів, така увага Ломброзо саме до біологічних факторів зумовлена тим, що він будучи професором медицини, вивчав злочинність здебільшого через її біологічну складову. Критики не зупинялись, незважаючи навіть на те, що професор Ломброзо одним з перших у світовій криминології розглянув цілісну систему факторів, які детермінують злочинність: добробут населення, виховання та освіта, ставлення до праці, сімейний стан, вік, стать, міграція, алкоголізм, ціни на продукти харчування, вплив міста і села, скупченість населення, вплив пори року та навіть ландшафту. Причому висновки його не застаріли і в XXI столітті [2].

Ще одним знаковим науковим дослідженням стала робота Ч. Ломброзо «Жінка-злочинець, повія і нормальна жінка» (1893), у співавторстві з Г. Ферреро. В цій роботі автори показали, що значна частина, майже 43%. повій, не має ніяких або дуже мало дегенеративних ознак і що в 53% їх не спостерігається ніяких відхилень. В той же час автори вказували, що до числа випадкових причин проституції належать злидні, вплив поганих прикладів з боку оточуючих, тобто соціальні фактори [3].

В подальшому Ломброзо наполегливо продовжує свої дослідження, не дивлячись на критику в його адресу. З під пера геніального вченого виходять такі наукові праці, як: «Гіпнозизм, що застосовується у кримінальній процедурі» (1887), «Криминолоїд» (1889), «Психологія свідків у кримінальному процесі» (1890), «Політичний злочин і революції» (1890, у співавт.), «Розмаїття божевілля у спадковій злочинності» (1892), , «Анархісти (кримінально-психологічний і соціологічний нарис)» (1894), «Графологія» (1895), «Найновіші успіхи науки про злочинця» (т. 1—3, 1896—97), «Геній і виродження» (1897), «Злочин, причини і засоби лікування» (1899), «Свідчення дітей» (1908) та ін [4].

Особливий інтерес та актуальність, на думку авторів, становлять роботи професора Ломброзо по соціології політичної злочинності: «Політична злочинність і революція» (*Il delitto politico e le rivoluzioni*, 1890), «Анархісти. Кримінально-психологічний та соціологічний нарис» (*Gli anarchici. Studio di psicologia e sociologia criminale*, 1895). Новітня історія України і сучасні події переконливо свідчать, що прикриваючись політичними гаслами, такі злочинці можуть розв'язувати війни, вчиняти тяжкі злочини. Можна собі уявити, які конфузи виникали, коли з'ясовувалося, що деякі державні діячі повністю підпадають під опис злочинної людини Ломброзо. Тут доречно зазначити, що в СРСР Ч. Ломброзо чомусь особливо не любили.

Але крім геніальних теорій професора, які і дотепер сприймаються неоднозначно, генію Ч. Ломброзо належить ідея гідросфігмометра - прототипа сучасного поліграфа. На підставі показань гідросфігмометра навіть винесли один виправдальний вирок. Пристрій фіксував зміни пульсу і кров'яного тиску у підозрюваних під час допитів. Пульс підозрюваного у вбивстві залишився спокійним, коли йому показали фотографію жертви. Подальше розслідування підтвердило дані приладу [5].

В останні 20–30 років фахівцями в галузі біології, генетики, поведінки проведені численні дослідження, що підтверджують залежність девіантної поведінки, агресії від біологічних особливостей особи, спадковості. А працівники правоохоронних органів підтверджують, що неодноразово зустрічали у злочинців зовнішні ознаки, на які вказував професор Ломброзо.

Тим не менше, більшість кримінологів і криміналістів справедливо підкреслювали спільний вплив зовнішнього середовища і біології (біосоціальних факторів) і вважають, що генетична схильність до агресивної та злочинної поведінки може проявлятися тільки при певних обставинах – найчастіше в жорсткому виховному середовищі [1, с. 393], [2].

Підсумовуючи сказане автори переконані, що наукова спадщина професора Чезаре Ломброзо в сфері судової медицини та психіатрії, кримінології, криміналістики заслуговує на увагу та подальше вивчення, не дивлячись на деякі суперечності та невідповідності. Деякі його висновки зараз справляють враження необгрунтованих або навіть дещо наївних, але тут слід брати до уваги рівень тогочасної науки, проте можемо переконатись, що професор Ломброзо не заперечував вплив соціальних факторів на девіантну поведінку.

Сучасна наука доводить, що злочинність зумовлена багатьма факторами, серед яких виділяються постійно мінливі умови соціального середовища та суб'єктивні властивості особи злочинця: біологічні, фізіологічні, генетичні, психологічні та ін. Подальше вивчення цих факторів за допомогою новітніх технологій дозволить підвищити ефективність боротьби зі злочинністю.

На підтвердження цього свідчить розкриття серії історичних вбивств, відомих як «вбивства Джека-Різника», які почалися в Лондоні в серпні 1888 року. Особа вбивці досі залишалась загадкою, але застосування нових, мінімально деструктивних методів для вилучення зразків з криміналістично значущими плямами на доказах і відокремлення окремих клітин, пов'язаних з

підозрюваним, з подальшим фенотипічним аналізом, дозволили встановити збіг профілів мт-ДНК як жертви, так і підозрюваного з відповідними еталонними зразками, що підсилює зв'язок доказів з місцем злочину. Генмна ДНК з окремих клітин, вилучених з доказів, була ампліфікована, і отримана фенотипічна інформація, яка відповідала єдиним свідченням, що вважається надійним. Це найдовершеніше дослідження у даній справі на сьогоднішній день, яке дозволило ідентифікувати злочинця[6].

І це стало можливим в тому числі завдяки дослідженням видатного науковця, професора Чезаре Ломброзо.

Висновки. Проведене дослідження дозволило авторам дійти наступних висновків:

- науковий внесок професора Чезаре Ломброзо в розуміння причин злочинності є неоціненним;
- професор Ломброзо не заперечував вплив соціальних факторів на девіантну поведінку;
- сучасна криміногенна ситуація в Україні та Світі переконливо свідчить про необхідність поглибленого дослідження детермінант злочинності;
- сучасна біологічна, медична та юридична наука дозволяє проводити дослідження якісно новими методами, які здатні через тривалий час ідентифікувати злочинця, встановлювати істину, а врешті-решт зможуть підтвердити або спростувати спірні положення біологічної теорії професора Чезаре Ломброзо.

Література:

1. Криминология: учебник / под ред. Дж. Ф. Шелли. Пер. с англ. – СПб. : Питер, 2003. – 860 с.
2. Джужа О.М. Чезаре Ломброзо як один з піонерів теорії біосоціального походження злочинності // Криминологічна теорія і практика. 2019. с.13-17. С. 15. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/13849>
3. Чезаре Ломброзо «Женщина преступница и проститутка» <http://www.psychiatry.ru/lib/55/book/115/chapter/6>
4. Чезаре Ломброзо // URL: <https://leksika.com.ua/17390617/legal/lombrozo>
5. Заблуждения и слава психиатра Ломброзо // URL: <https://un-sci.com/ru/2019/10/20/zabluzhdeniya-i-slava-psihiatra-lombrozo>
6. Forensic Investigation of a Shawl Linked to the “Jack the Ripper” Murders // URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1556-4029.14038>

УДК 343

<https://orcid.org/0000-0003-3423-8896>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-111-119>**Осадчий Володимир Іванович,***доктор юридичних наук, професор,**завідувач кафедри правосуддя**Юридичного факультету**Інституту управління, технологій та права,**Державного університету інфраструктури та технологій,**м. Київ, Україна*

ТОРГІВЛЯ ЛЮДИНОЮ – ЩОДО ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ДИСПОЗИЦІЇ ч.1 ст. 149 КК УКРАЇНИ

Анотація. Автор аналізує редакції статті про кримінальну відповідальність за торгівлю людиною, окремі публікації з даної проблеми, доходить висновку про потребу вироблення оптимальної моделі ч. 1 ст. 149 КК України. Пропонує її власну редакцію.

Ключові слова та словосполучення: торгівля людиною, кримінальна відповідальність, оптимальна модель диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України.

Annotation. On November 4, 1950, in order to ensure the human rights proclaimed in the Universal Declaration, the Council of Europe adopted the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which reaffirmed the prohibition of slavery and forced labor (Article 4 of the Convention).

This Convention was ratified by Ukraine (Law of Ukraine № 475/97 of July 17, 1997) and on March 24, 1998 the Criminal Code of Ukraine of 1960 was amended by Art. 124-1 "Trafficking in human beings".

In the Criminal Code of Ukraine of 2001, the responsibility for human trafficking is provided in Art. 149. The wording of Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine was amended: January 12, 2006 (Law of Ukraine № 3316-IV) and September 6, 2018 (Law of Ukraine № 2539-VIII). It is in this edition of Art. 149 of the Criminal Code of 2001 is in force at present.

The author states that the search for the optimal model of the article took place and traces this path of legislative changes. This is done in order to clarify the internal consistency of the provisions of Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine, compliance of this criminal law prohibition with the needs of practice.

Researchers have extensively studied the problem of human trafficking. They offered their own draft editions of the norm. However, the problem is not fully resolved, which encourages new creative pursuits.

Keywords and phrases: human trafficking, criminal liability, the optimal model of the disposition of Part 1 of Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine.

Постановка проблеми. 24 березня 1998 р. КК України 1960 р. було доповнено ст. 124-1 «Торгівля людьми». В чинному КК України відповідальність за торгівлю людьми передбачена в ст. 149. За час

свого існування ст. 149 КК України піддавалась змінам 12 січня 2006 р. (Закон України № 3316-IV) та 6 вересня 2018 р. (Закон України № 2539-VIII). Чинна її редакція, як на наш погляд, також потребує оптимізації, що і обумовлює дослідження.

Мета статті. Проаналізувати всі редакції статті про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, публікації з даної проблеми, з метою вироблення нової редакції ч. 1 ст. 149 КК (основного складу злочину).

Аналіз останніх досліджень, публікацій. Питання торгівлі людьми були предметом багатьох кримінально-правових та кримінологічних досліджень. Серед авторів: Авраменко О.В., Андрушко А.В., Ахтирська А.М., Батиргарєєва В.С., Борисов В.І., Вербенський М.Г., Голина В.В., Головкін Б.М., Козак В.А., Мінка Т.П., Негодченко Д.О., Орлеан А.Н. та ін.

Точились дискусії, зокрема, з приводу змісту форм об’єктивної сторони злочину, способів його вчинення, моменту закінчення. Обґрунтовувались власні редакції норми про відповідальність за торгівлю людьми [1].

Виклад основного матеріалу. В історії людства рабство, работоргівля мали місце. Дані про це ми можемо почерпнути з різних джерел [2]. Лише в Загальній декларації прав людини [3] було проголошено, що ніхто не повинен триматися в рабстві або в підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах (ст. 4).

З метою забезпечення проголошених у Загальній декларації прав людини Рада Європи 4. 11. 1950 р. прийняла Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, в якій підтвердила заборону рабства і примусову працю (ст. 4 Конвенції).

Дана Конвенція була ратифікована Україною (Закон України (далі – ЗУ) № 475/97 від 17 липня 1997 р.) і 24 березня 1998 р. КК України 1960 р. було доповнено ст. 124-1 «Торгівля людьми». В КК України 2001 р. відповідальність за торгівлю людьми передбачена в ст. 149.

Редакція ст. 149 КК України піддавалась змінам: 12 січня 2006 р. (ЗУ № 3316- IV) та 6 вересня 2018 р. (ЗУ № 2539-VIII). Саме в цій редакції ст. 149 КК 2001 р. є чинною на даний час. Отже, відбувався пошук оптимальної моделі статті. Простежимо цей шлях законодавчих змін з метою з’ясування внутрішньої узгодженості положень ст. 149 КК України, відповідності цієї кримінально-правової заборони потребам практики.

Для наочності представимо всі чотири редакції згаданих статей про відповідальність за торгівлю людьми в порівняльній таблиці №1.

Таблиця №1

Короткі порівняльні характеристики диспозицій ч. 1 статей КК України про відповідальність за торгівлю людьми

ст.124-1 КК 1960р.	ст.149 КК 2001р. (початкова редакція)	ст.149 КК 2001р. (ред. від 12.01.2006р.)	ст.149 КК 2001р. (редакція від 6.9.2018р.)
ч. 1: заволодіння людиною	ч. 1: продаж людини	ч. 1: торгівля людьми	ч. 1: торгівля людьми

переміщення її	інша оплатна передача	інша незаконна угода	
продаж, інша оплатна передача	а так само інша незаконна угода, пов'язана з переміщенням чи ні для подальшого продажу, іншої передачі іншій особі	а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини	а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини,
мета: сексуальна експлуатація; використання в порнобізнесі, збройних конфліктах; втягнення у злоч. д-сть; залучення у боргову кабалу; усиновлення в комерц. цілях; експлуатація праці	мета: сексуальна експлуатація; використання в порнобізнесі, збройних конфліктах; втягнення у злоч. д-сть; залучення в боргову кабалу; усиновлення (удочеріння) в комерц. цілях; експлуатації її праці	мета: експлуатація; з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи	мета: експлуатація; з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію

Характеризуючи диспозиції згаданих статей КК, акцентуємо увагу на такому.

В ст. 124-1 «Торгівля людьми» КК України 1960 р. **під торгівлею людьми** розумілось відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане з законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон або без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці (ч. 1 ст. 124-1).

Кваліфікуючими ознаками визнавались ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням посадового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності (ч. 2), особливо кваліфікуючими – дії, передбаченні частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені організованою групою або пов'язані з незаконним вивезенням дітей за кордон чи поверненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для

трансплантації чи насильницького донорства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ч. 3).

Таким чином, торгівля людьми (з метою уникнення непорозумінь, доцільніше вживати термін – «торгівля людиною», тим більше, що і в диспозиції ч. 1 цієї статті йшлося саме про одну людину) передбачала:

- 1) заволодіння людиною (відкрито чи таємно),
- 2) переміщення цієї людини (законне чи незаконне) через державний кордон або без такого (за згодою цієї людини чи без її згоди),
- 3) для подальшого продажу або іншої оплатної передачі,
- 4) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці.

Кілька зауважень. По-перше. На наш погляд, вказівка на те, що людиною заволодівають таємно чи відкрито є зайвою. Адже таке викладення диспозиції фактично вказує на те, що спосіб заволодіння людиною для кваліфікація значення не має. Інакше кажучи, спосіб заволодіння людиною в контексті запропонованої диспозиції ніякого навантаження на несе. Для складу злочину важливо, що людиною заволоділи. Достатньо заволодіти людиною, щоб почати вчинювати злочин.

Крім того. Якщо людиною заволоділи, то це означає, що її взяли в своє розпорядження (розпоряджатися – значить діяти на свій розсуд, вести себе як хазяїн) [4], заволодіти означає і захоплювати – оволоділи силою [5], то як розуміти зроблену в диспозиції статті вказівку щодо згоди цієї людини? Така вказівка також зайва.

Далі. Якщо в диспозиції статті говориться, що заволодіння людиною пов'язується з законним чи незаконним переміщенням її через державний кордон або без такого, то фактично це означає будь-яке переміщення людини – як в межах країни, так і за її межі. Можливо, що краще було б вказати, що людину, якою заволоділи, переміщують? В той же час, хіба не можна уявити ситуацію, коли людину, якою заволоділи, не переміщують, а зазначена в статті мета наявна в поведінці суб'єкта злочину?

В КК 2001 р. зміст початкової редакції ст. 149 щодо відповідальності за торгівлю людьми було оновлено. Її назва – «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини». Диспозиція ч. 1 представлена так: «Продаж, інша оплатна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці».

Загалом же, зміст початкової редакції ст. 149 КК 2001 р. фактично аналогічний змісту ст. 124-1 КК 1960 р. Все ж потрібно відзначити, що в ст. 149 КК 2001 р. не сказано про заволодіння людиною. Проте, як можна продати

людину, вчинити іншу оплатну передачу людини, здійснити стосовно неї будь-яку іншу незаконну угоду, перемістити її, не заволодівши нею?

В назві ст. 149 КК 2001р., крім вказівки на торгівлю людьми, сказано й про іншу незаконну угоду щодо передачі людини. Якщо зміст поняття «торгівля» з етимологічних позицій тлумачити як обмін; відпускати товар покупцям; давати кого-, що-небудь у чиєсь розпорядження за гроші; доставати з чогось матеріальну вигоду [6], а зміст поняття «угода» – взаємна домовленість про що-небудь; договір, за яким встановлюються взаємні зобов'язання щодо чого-небудь; згода між ким-небудь на основі якоїсь вигоди [7], то ми можемо констатувати фактичне співпадіння змісту цих понять. А, значить, одночасне вживання цих термінів зайве.

Щодо змісту диспозиції. Теж саме зауваження (як і до ст. 124-1 КК 1960 р.) до законного чи незаконного переміщення особи через державний кордон України. Крім того, акцент на «незаконність» здійснення стосовно людини будь-якої іншої угоди» (в контексті зазначеної в диспозиції статті мети) вважаємо недоречною. Відповідно до Конституції України, людина є найвищою соціальною цінністю і об'єктом цивільних прав, перелік яких визначає Цивільний кодекс України, бути не може. І, т.ч., будь-яка угода щодо людини є незаконною.

12 січня 2006 р. ст. 149 КК 2001р. знову зазнала змін (ЗУ № 3316- IV). Її частина перша представлена таким чином: «Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи». В Примітці було дано роз'яснення понять: «експлуатація людини» та «уразливий стан особи». Крім того, роз'яснено питання відповідальності за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею.

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (16 травня 2005 р.), яка була ратифікована Україною (ЗУ № 2530-VI від 21.09. 2010 р.), зазначається, що вона застосовується до всіх форм торгівлі людьми, незалежно від того, чи є вони національними або транснаціональними, чи пов'язані чи не пов'язані вони з організованою злочинністю (ст. 2). В Конвенції також зазначено, що кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами діянь, зазначених у статті 4 цієї Конвенції, якщо їх вчинено умисно (ст. 18).

В ст. 4 згаданої Конвенції зміст поняття «торгівля людьми» представлено як найм, перевезення, передачу, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або безпорадним станом або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, для експлуатації. Експлуатація включає в себе, принаймні, експлуатацію проституції інших осіб чи інша форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство чи подібну рабству практику, поневолення або вилучення органів.

Конвенція окреслює і обтяжуючі обставини: а) правопорушення умисно або через грубу необережність створювало небезпеку для життя жертви; б) правопорушення скоєно проти дитини; с) правопорушення скоєно посадовою особою під час виконання обов'язків; d) правопорушення скоєно в рамках злочинної організації (ст. 24).

6. 09. 2018 р. ЗУ № 2539-VIII ст. 149 КК 2001 р. представлена в новій редакції, яка є чинною на даний час.

«Стаття 149. Торгівля людьми

1. Торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею настає незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання її згоди на експлуатацію людини».

Аналізуючи зміст ч. 1 цієї статті, зазначимо таке.

По-перше. В ч. 1 цієї статті вказано на: «торгівлю людиною» і одночасно – на «передачу або одержання людини». Але хіба торгівля не включає в себе передачу чи одержання предмету торгівлі? Така вказівка лише перевантажує диспозицію статті, оскільки самостійного значення не має.

По-друге. В ч. 1 ст. 149 КК злочином визнано не лише торгівлю людиною. Злочином визнано й вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації. Спосіб такої поведінки – примус, викрадення, обман, шантаж, матеріальна чи інша залежність потерпілого, його уразливий стан або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Вербувати – значить наймати, набирати людей на роботу; [8] переміщувати – змінювати місце перебування кого-небудь; посилати працювати, виконувати які-небудь доручення, в інше місце, іншу країну; [9] переховувати – ховати кого-, що-небудь від когось, утримувати якийсь час; перетримувати [10]. Ховати (одні із значень) – надавати кому-небудь таємний притулок; не видавати кого-небудь; покривати [11].

Отже, по суті, вербування, переміщення, переховування людини, в контексті ст. 149 КК України, – це поведінка, відповідно до етимологічних значень згаданих термінів, яка вчиняється з метою експлуатації людини.

В цьому контексті зауважимо таке. Вважаємо недоцільним перерахування в ч. 1 ст. 149 КК 2001 р. такої поведінки як вербування, переміщення, переховування людини та способів впливу на потерпілого: примус, викрадення, обман, шантаж, матеріальну чи іншу залежність потерпілого, його уразливий стан, підкуп третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Якщо поведінка суб'єкта вчиняється з метою експлуатації людини (зміст поняття «експлуатація людини» розкрито в Примітці до ст. 149 КК України 2001р.), а таку мету обов'язково треба доказувати, то в принципі не має значення яким чином, в який спосіб така мета досягається. То який резон такого перерахування? Важливим в ч. 1 ст. 149 КК є лише факт, що суб'єкт вчиняє щодо людини певну поведінку з метою її експлуатації.

Головне щодо цієї кримінально-правової заборони – належне правове забезпечення охорони волі людини, запобігання та протидія торгівлі людиною.

В усіх редакціях ст. 124-1 КК 1960 р., ст. 149 КК 2001 р. об'єктивна сторона злочину, нами це показано в Таблиці №1, деталізувалась конкретними діями суб'єкта. По суті, це лише ускладнювало розуміння цієї заборони, не

розкривало повною мірою таке явище, як торгівля людьми. На наш погляд, в ч. 1 ст. 149 КК важливо підкреслити, що відповідальність пов'язується з вчиненням будь-якої поведінки щодо людини з метою її експлуатації.

І тому пропонуємо ч. 1 ст. 149 КК викласти, наприклад, так: «Торгівля людиною – будь-яка незаконна поведінка щодо людини з метою її експлуатації». Зміст поняття «експлуатація людини» викладено в п. 1 Примітки до ст. 149 КК України.

Наша пропозиція щодо такої редакції узгоджується з положеннями Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.

В ст. 18 Конвенції сказано, що кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами діянь, зазначених у статті 4 цієї Конвенції, якщо їх вчинено умисно. В ст. 4 Конвенції йдеться про те, що «торгівля людьми» означає найм, перевезення, передачу, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або безпорадним станом або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, для експлуатації. Експлуатація включає в себе, принаймні, експлуатацію проституції інших осіб чи інша форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство чи подібну рабству практику, поневолення або вилучення органів.

Запропонована нами редакція – «Торгівля людиною – будь-яка незаконна поведінка щодо людини з метою її експлуатації» включає в себе всі прояви торгівлі людьми, зазначені в ст. 4 Конвенції і, т.ч., забезпечує всебічну кримінально-правову охорону людини від торгівлі нею.

Кваліфікуючі, особливо кваліфікуючі ознаки, Примітку до ст. 149 КК 2001 р. залишити з відповідними технічними правками.

Література:

1. Див.: напр.: Андрушко А.В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. – К.: Ваіте, 2020; Орлеан А.М. Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації: монографія. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2014.
2. Див.: напр.: Законы из Ешнунны // Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: Учебное пособие / Сост. В. Н. Садиков; Под ред. З.М. Черниловского. – М.: Фирма Гардарика, 1996, с.9-10; Законы Хаммурапи, царя Вавилона // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / Под ред. З. М. Черниловского. – М.: Юрид. лит., 1984, с.12-25; Институции Гая // Сборник документов по всеобщей истории государства и права / Составитель проф. К.Е. Ливанцев. – Изд-во ЛГУ, 1977, с. 17-24; Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / Под ред. З. М. Черниловского. – М.: Юрид. лит., 1984, с.53-70; Салическая Правда // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. акад. В.М. Корецкого. – М.: Госюриздат, 1961, с.7-25; Див.також: Хрестоматия по истории государства

- и права зарубежных стран / Под ред. З. М. Черниловского. – М.: Юрид. лит., 1984, с.72-87; Сборник документов по всеобщей истории государства и права / Составитель проф. К. Е. Ливанцев. –Изд-во ЛГУ, 1977, с.25-29. Див., також: Плутарх. Избранные жизнеописания. В двух томах. Том 1. – М.: Правда, 1986; Плутарх. Избранные жизнеописания. В двух томах. Том 2. – М.: Правда, 1987.
3. Загальна декларація прав людини (прийнята і проголошена в резолюції 117 А (III), Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948р.) // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 232.
4. Новий словник української мови. У трьох томах. Т. 3. – К.: Вид-во «Аконіт», 2008, с. 186.
5. Новий словник української мови. У трьох томах. Т. 1. – К.: Вид-во «Аконіт», 2008, с. 689, 735.
6. Новий словник української мови. У трьох томах. Т. 3. – К.: Вид-во «Аконіт», 2008, с. 554.
7. Там само, с.602.
8. Новий словник української мови. У трьох томах. Т. 1. – К.: Вид-во «Аконіт», 2008, с. 178.
9. Новий словник української мови. У трьох томах. Т. 2. – К.: Вид-во «Аконіт», 2008, с. 585.
10. Там само, с.609.
11. Новий словник української мови. У трьох томах. Т. 3. – К.: Вид-во «Аконіт», 2008, с.705.

УДК 343.347

<https://orcid.org/0000-0002-9035-144X>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-120-125>**Філіпнов Артем Валерійович,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри господарського та транспортного

права Юридичного факультету

Інституту управління, технологій та права

Державного університету інфраструктури та технологій,

м. Київ, Україна

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ: КРИТЕРІЙ ВИЗНАЧЕННЯ ШКОДИ

Анотація: Статтю присвячено проблемі визначення ступеню тяжкості шкоди, завданої здоров'ю, для кримінальних правопорушень проти здоров'я особи. Автор, на основі аналізу чинного законодавства України та доктрини, обґрунтовує висновки, що кримінально-правові норми статей 121-125 КК України спрямовані на охорону здоров'я людини, яке разом з її життям, за Конституцією України, є найвищою соціальною цінністю. Однак, на думку автора, наразі в Кримінальному кодексі України здоров'я розглядається як об'єкт правової охорони значною мірою крізь призму критерію «втрати працездатності». Автор також звертає увагу на невідповідність санкцій статей 121-125 КК України меті: охороні життя і здоров'я людини як найвищої соціальної цінності.

Ключові слова: здоров'я особи, кримінальні правопорушення проти здоров'я особи, шкода здоров'ю, тілесні ушкодження, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, тривалість тимчасової непрацездатності, тривалість розладу здоров'я, душевні страждання, моральна шкода, втрата працездатності.

Annotation. The article deals with the problem of determining the severity of bodily harm when committing criminal offenses against a person's health. In his article, the author raises a number of fundamental questions: what is the main object of crimes against human health and, accordingly, which human rights are protected by the provisions of Articles 121-125 of the Criminal Code of Ukraine; whether the sanctions of these articles, as well as the criteria for the severity of bodily harm contained in the current legislation of Ukraine, as well as the practice of its interpretation and application, correspond at the moment to these objectives.

The author, based on the analysis of the current legislation of Ukraine and the doctrine, substantiates the conclusions that the criminal law norms of Articles 121-125 of the Criminal Code of Ukraine are aimed at protecting human health, which, according to the Constitution of Ukraine, together with his life is the highest social value. The author shares the point of view that it is human health, and not something else, that is the generic and direct object of the offenses provided for in Articles 121-125 of the Criminal Code of Ukraine. However, according to the author, now in the Criminal Code of Ukraine, health is considered as an object of legal protection,

largely through the prism of the criterion of ability to work. Thus, the main criterion for determining the severity of bodily harm in the Criminal Code of Ukraine is the percentage of disability. Further, the author criticizes the use of "disability" as the main criterion for determining the severity of bodily harm. The author considers this criterion outdated and inconsistent with the modern paradigm of recognition and respect for fundamental human rights - in particular, the right to life and health, which cannot be placed on the same logical level with the right to work and the concept of "work ability". The author is convinced that such a social and economic criterion as ability to work is more consistent with the goals and objectives of civil and labor law than criminal law.

The author considers that the proposal of scientists to replace the concept of "bodily harm" with a broader concept of "harm to health" is not unreasonable. The author considers it necessary to establish a legal presumption that bodily harm is accompanied by mental injury, hedonic damages (or loss of enjoyment of life). The author also draws attention to the discrepancy between the sanctions of Articles 121-125 of the Criminal Code of Ukraine with the goal of protecting human life and health as the highest social value.

Keywords: health, criminal offenses against person's health, non-fatal non-sexual offences, damage to health, bodily harm, physical injuries, mental injury, hedonic damages, loss of enjoyment of life, disability, loss of ability to work.

Постановка проблеми. Гуманізм епохи Ренесансу, ідеї якого дістали подальшого розвитку в добу Просвітництва, змінив парадигму розвитку усієї європейської цивілізації, яку відтоді з повним правом можна назвати гуманістичною. Після Другої Світової війни одним з загальних та основоположних принципів права стає визнання та повага прав людини. Сьогодні, у XXI столітті, права людини сприймаються в цивілізованому суспільстві як невід’ємні та іманентні особі. Конституція України в ч. 1 ст. 3 проголошує людину, зокрема її життя і здоров’я, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю [1] – таким чином (і абсолютно правильно, на наш погляд) нерозривно пов’язуючи загальновизнане у сучасному світі право на життя з такою іманентною життю характеристикою як здоров’я – оскільки здатність людини підтримувати своє життя вимірюється саме станом здоров’я цієї людини. Згідно ч. 1 ст. 1 Кримінальний кодекс України (далі по тексту – КК України) зокрема визначає своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини [2], серед яких право на життя, а отже і здоров’я, в сучасній правовій парадигмі стоїть на першому місці.

Вважаємо цілком слушною ту точку зору науковців [3, 154], що саме здоров’я особи, а не щось інше, є родовим та безпосереднім об’єктом складів злочинів, зокрема передбачених статтями 121-125 КК України [2]. В той же час, якщо виходити зі змісту статей 121, 122, 125 КК України [2], що встановлюють відповідальність за тілесні ушкодження різного ступеню тяжкості, шкода здоров’ю оцінюється переважно крізь призму поняття «втрата працездатності». Таким чином, працездатність ставиться на один логічний рівень зі здоров’ям, а, відповідно, право на життя і здоров’я на один рівень з правом на працю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за правопорушення (злочини) проти здоров'я особи порівняно непогано досліджені у зарубіжній та вітчизняній доктрині. Дослідження спираються на широку та усталену практику розгляду судами цієї категорії справ, а також практику судмедекспертів. Навіть простий перелік усіх науковців, які досліджували ці питання, зайняв би невиправдано багато часу та уваги. Але ми хотіли б привернути увагу наукової спільноти до лише одного (але, на наше глибоке переконання, принципового) питання: що є основним об'єктом посягання кримінальних правопорушень (злочинів) проти здоров'я особи та, відповідно, на охорону якого права людини спрямовані відповідні кримінально-правові норми? На перший погляд, відповідь очевидна і міститься вже у самому питанні, але, як ми далі побачимо, не все так однозначно, як виглядає на перший погляд. І якщо ми звузили наш предмет дослідження до питання об'єкту посягання кримінальних правопорушень проти здоров'я особи, коло останніх досліджень та публікацій теж звузилось. Серед сучасних вітчизняних досліджень хотілося б окремо відмітити монографію К. В. Катеринчук 2018 р., яка є наразі найбільш актуальним комплексним дослідженням проблематики злочинів проти здоров'я особи. Крім цієї монографії, окресленого нами вище предмету у XXI столітті торкались у вітчизняних дослідженнях та публікаціях Л. П. Брич, А. Х. Завальнюк, В. М. Лінов, О. М. Миколенко, І. І. Митрофанов, В. О. Навроцький, І. С. Ной, М. І. Федоров, І. О. Юхимець та ін. Серед досліджень історично близького (і, нажаль, схожого за парадигмою) зарубіжжя треба відмітити останні наукові публікації таких російських вчених як Г. М. Борзенков, В. Векселенко, М. І. Галукова, А. Коновалов, С. В. Расторопов, Т. Г. Терещенко, Р. Шараров та ін. (вони становлять для нас особливий науковий інтерес в силу значної наразі схожості правових норм і підходів до їх тлумачення та застосування). Далі в своїй статті ми проаналізуємо деякі публікації вказаних дослідників, в контексті питань, що розглядатимуться нижче.

Мета нашої статті: визначити основний об'єкт посягання кримінальних правопорушень проти здоров'я особи (суб'єктивне право людини, яке охороняють кримінально-правові норми статей 121-125 КК України) та встановити, чи відповідають наразі цьому об'єкту санкції цих статей, а також критерії визначення шкоди здоров'ю, що містить чинне законодавство України (зокрема правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень) та практика його тлумачення та застосування.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, вимірювання в КК України шкоди здоров'ю в третинах втраченої працездатності є атавізмом радянської системи цінностей, де людина мала цінність лише в тій мірі, в якій була працездатна та корисна для держави та суспільства. Це докорінно розходиться з принципами, закріпленими в Конституції України, зокрема принципом пріоритету прав і свобод людини. Стаття 43 Конституції України закріплює *право* на працю [1], а не *обов'язок!* Конституція, зокрема в статтях 3, 27, 49, 50, говорить про право на здоров'я [1], не пов'язуючи його з працездатністю. Ні в якій мірі не применшуючи соціальну значущість праці, вважаємо, що визначити

здоров'я особи через працездатність є принципово невірним і принизливим для людини, яка з різних причин цю працездатність втратила, а також недоцільним не тільки з теоретичної, а й з практичної точки зору. Адже не завжди шкода здоров'ю впливає на працездатність. Працездатність – поняття досить відносне, яке важко визначити безпосередньо, оскільки вона багато в чому залежить від того, де саме реалізовується. Одне і те ж ушкодження має по різному оцінюватись з точки зору втрати працездатності для людей різних професій (наприклад втрата кількох пальців навряд чи призведе до втрати працездатності співака, а для піаніста може означати кінець професійної кар'єри). Але з точки зору шкоди здоров'ю (а саме воно є в статтях 121-125 КК України [2] основним об'єктом правової охорони) вид трудової діяльності значення не має! Більше того, зі змісту КК України не зрозуміло, як бути в такому випадку з непрацездатними особами, малолітніми, пенсіонерами, інвалідами тощо. Також КК України не закріплює жодних чітких об'єктивних критеріїв, які дозволяють математично обчислити, більше чи менше третини працездатності втрачено.

Зазначені прогалини покликані заповнити Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [4]. В пункті 2.1.6. положення ст. 121 КК України «розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину» [2] ці Правила просто уточнюють цифрою «(не менш 33%)» [4], що навряд чи допомагає встановити зміст поняття «втрата третини працездатності» – а саме воно є кваліфікуючим для статей 121 та 122 КК України [2]. Хоч у вказаному пункті зазначено, що «розміри стійкої (постійної) втрати загальної працездатності при ушкодженні встановлюються після наслідку ушкодження, що визначився, на підставі об'єктивних даних», але далі Правила [4] відсилають до «документів, якими керуються у своїй роботі МСЕК».

Треба погодитись: «При оцінці ступеня тяжкості тілесних ушкоджень експерт повинен брати до уваги не тривалість тимчасової непрацездатності чи лікування, а об'єктивно встановлювати тривалість розладу здоров'я, об'єктивно визначити загальний стан потерпілого і врахувати тривалість розладу здоров'я і термін, який потрібен потерпілому для видужання [5, 348]». Ще більш слушною, на нашу думку, є критика науковцями (М.І. Федоров, І. С. Ной) самого критерію втрати працездатності – ми поділяємо їх думку, що він є необґрунтованим, але не тільки з наведених ними підстав складності визначення ступеню втрати працездатності [6, 165], а й з чисто юридичних, а також етичних міркувань.

Найбільш яскраво хибність критерію втрати працездатності для визначення ступеня тяжкості тілесного ушкодження можна проілюструвати на прикладі осіб з інвалідністю. З приводу таких осіб Правила визначають: «В інвалідів стійка втрата працездатності у зв'язку з ушкодженням визначається як у практично здорових людей, незалежно від інвалідності та її групи, за винятком тих випадків, коли інвалідність пов'язана із захворюванням або новим ушкодженням органа чи частини тіла, що були травмовані раніше. У цих випадках розмір стійкої втрати загальної працездатності в зв'язку із одержаною останньою травмою необхідно визначити з урахуванням наявної стійкої втрати загальної працездатності від попереднього ушкодження» [4]. Ще ясніше цей підхід сформульовано в Примітках до пункту 2.1.4.: «Ушкодження сліпого ока,

що привело до його вилучення, оцінюється залежно від тривалості розладу здоров'я»; «Під анатомічною втратою руки чи ноги слід розуміти як відокремлення від тулуба всієї руки чи ноги, так і ампутацію на рівні не нижче ліктьового чи колінного суглобів; всі інші випадки повинні розглядатися як втрата частини кінцівки і оцінюватися за ознакою стійкої втрати працездатності»; «При ушкодженні якого-небудь органа чи його частини, функція якого була втрачена раніше (до травми), ступінь тяжкості ушкодження встановлюється за ознакою фактично викликаної тривалості розладу здоров'я». [4]. За цією утилітаристською логікою, злочинцю не завжди можна інкримінувати ст. 121 КК України, якщо він зухвало і цинічно відрубав пальці паралізованій людині чи виколов очі сліпому – адже здоров'я людини у нас вимірюється в матеріалістичній парадигмі – за ознаками «стійкої втрати працездатності» або «фактично викликаної тривалості розладу здоров'я», часто не враховуючи моральних (душевних) страждань та інших нематеріальних чинників. В такому випадку ці дії (якщо вони не призвели до душевної хвороби) будуть кваліфіковані за іншими, менш суворими, статтями – зокрема, ст. 127 КК України «Катування» [2], що карається позбавленням волі на строк всього лише від двох до п'яти років! З цього можемо зробити висновок, що здоров'я та недоторканність особи є *менш важливим* об'єктом кримінально-правової охорони, ніж дешевий (250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян тобто 4250 грн.) автомобіль, незаконне заволодіння яким за ст. 289 КК України [2] карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої! Такий підхід прямо суперечить ч. 1 ст. 3 Конституції України, де найвищою соціальною цінністю проголошено не автомобіль, а людину, її життя і *здоров'я*, недоторканність і безпеку [1].

Складність юридичного визначення чітких критеріїв шкоди здоров'ю пов'язана ще й з тим, що термін «здоров'я», як слушно зауважила К. В. Катеринчук, не визначається у нормативно-правових актах, за винятком преамбули Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я [3, 154]. Якщо ж брати за основу тлумачення поняття «здоров'я» у вищезазначеному документі, яке передбачає «стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя», а не тільки відсутність «хвороб і фізичних дефектів» [7] - виходячи з такої парадигми, вважаємо критерії, що містять Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, недостатніми. Адже неважко помітити, що вони покликані оцінити тілесні ушкодження крізь призму переважно «хвороб і фізичних дефектів». Статут ВООЗ навпаки спеціально підкреслює, що здоров'я «є станом повного фізичного, психічного та соціального благополуччя» [7].

Висновки. В цьому контексті ми вважаємо небезпідставною позицію науковців щодо заміни поняття «тілесні ушкодження» на більш широке поняття «шкода здоров'ю», що сприятиме уніфікації термінології та вирішить проблеми кримінально-правової кваліфікації, які пов'язані з надто вузьким розумінням поняття «тілесні ушкодження» [3, 215]. На наше переконання, необхідна розробка нових Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості *шкоди здоров'ю*, з урахуванням положень ч. 1 ст. 3 Конституції України [1].

На наш погляд, такий соціальний та економічний критерій завданої здоров'ю шкоди як працездатність більш придатний для завдань цивільного, ніж кримінального права – в контексті проблеми відшкодування шкоди здоров'ю, зокрема обчислення та доведення в суді розміру завданих збитків, включаючи моральну шкоду, а також, можливо, непрямі збитки.

Переконані, що застосування такого критерію, як працездатність, в статтях 121, 122, 125 ККУ є нелогічним і не відповідає видовому об'єкту посягання злочинів проти життя і здоров'я. Доцільно законодавчо встановити інші, ніж працездатність, більш чіткі, об'єктивні та зрозумілі критерії для оцінки шкоди здоров'ю при кваліфікації злочинів, передбачених статтями 121, 122, 125 ККУ. Ці критерії повинні мати прив'язку лише до здоров'я особи і об'єктивно відображати завдану здоров'ю шкоду.

Цікаво, що в доктрині кримінального права склалось розуміння того, що фізичне мучення людини, як правило, супроводжується моральним стражданням [3, 243] – залишилось тільки трохи розвинути цю думку й визнати нарешті, що *prima facie* фізична шкода супроводжується моральною, закріпивши це законодавчо як правову презумпцію. Аналогічно необхідно законодавчо встановити правову презумпцію, що будь-яке тілесне ушкодження, незалежно від втрати працездатності, *prima facie* завдає шкоду не тільки фізичному, а й психічному здоров'ю особи, а також супроводжується тим, що в сім'ї англо-американського права влучно назване «*hedonic damages or loss of enjoyment of life*» (у праві України це охоплюється поняттям моральна шкода). Це, нарешті, усуне необхідність для потерпілого від фізичного насильства окремо доводити ще й факт завдання моральної шкоди через проходження принизливих психіатричних експертиз.

Література:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. Ст. 920.
3. Катеринчук К. В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики [Текст] : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с.
4. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень МОЗ України, затверджені наказом МОЗ України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 12.05.2021)
5. Завальнюк А. Х. Судова медицина: тлумачний термінологічний довідник. Тернопіль: ТДМУ, 2016. 381 с.
6. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. 771 с.
7. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) від 22 липня 1946 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_599 (дата звернення: 12.05.2021)

УДК 347.799

<https://orcid.org/0000-0003-4306-9959>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-126-132>*Ключева Євгенія Миколаївна,**доктор юридичних наук, професор,**завідувач кафедри господарського та транспортного**права Юридичного факультету**Інституту управління та технологій**Державного університету інфраструктури та технологій,**м. Київ, Україна*

РОЛЬ ПРАВОВОГО ЗВИЧАЮ У МІЖНАРОДНОМУ МОРСЬКОМУ ПРАВІ

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню юридичної природи, сутності та змісту міжнародного звичаю як джерела міжнародного морського права. Автор робить акцент на значенні міжнародних звичаїв і робить висновок про те, що незаперечно значення звичаїв, які хоч і відіграють допоміжну роль, разом з тим заповнюють прогалини законодавства. Найчастіше звичаї застосовуються в торговельній сфері, де в окремих видах транспортної діяльності їх значення досить велике. У статті йдеться про те, що місце торговельних порядків в системі міжнародного морського права зазнавало значних змін від повного заперечення до визнання їх в якості основного джерела, рівного закону.*

У статті розглядаються такі приклади міжнародних звичаїв як Йорк-Антверпенські правила і звичаї морських портів. У статті дається характеристика звичаїв морських торговельних портів як багаторічної роботи порту, пов'язаної з його спеціалізацією, географічним положенням і правовою системою держави, в якому знаходиться порт. Характеризуючи Йорк-Антверпенські правила, автор акцентує увагу на тому, що хоча і будучи звичасм, ці правила грають дуже велику роль в морському праві, а саме мають велике значення в інституті Загальною аварії.

Ключові слова: міжнародний звичай, морське право, порти, звод звичаєв портів, перевезення, загальна аварія, КТМ, Йорк-Антверпенські правила, збитки, міжнародне право.

***Annotation.** The article is devoted to the study of the legal nature, essence and content of international custom as a source of international maritime law. In this article, the author points out that in International Maritime Law, as in any branch of law, sources are the basis of the legal regulation mechanism. Along with the well-known normative legal acts, less common customs and usages, which were discussed in more detail, belong to the sources.*

The author focuses on the importance of international customs and concludes that the importance of customs, which, although they play an auxiliary role, at the same time fill in the gaps in legislation, is indisputable. Most often, customs are used in the trade sphere, where in certain types of transport activities their significance is

quite large. Commercial customs are stable rules of conduct for subjects of trade or transport activities, for which the state recognizes a certain legal force.

The article states that the place of trade customs in the system of international maritime law has undergone significant changes from total denial to recognition of them as the main source, equal to the law. The article examines examples of international customs such as the York-Antwerp rules and customs of seaports. The article describes the customs of commercial seaports as a long-term work of the port, associated with its specialization, geographical location and legal system of the state in which the port is located. Port customs regulate the work of the port.

Characterizing the York-Antwerp rules, the author focuses on the fact that, although being a custom, these rules play a very important role in the law of the sea, namely, they are of great importance in the Institute of General Average.

Keywords: international custom, maritime law, ports, custom of ports, transportation, general accident, KTM, York-Antwerp rules, international law, damages.

Постановка проблеми. Міжнародне морське право (міжнародне морське публічне право) - сукупність принципів і правових норм, що встановлюють режим морських просторів і що регламентують відносини між державами з питань використання Світового океану. Міжнародне морське публічне право знаходить своє вираження в двох основних формах - міжнародному звичаї і міжнародному договорі. Одна з особливостей міжнародного морського права, як публічного, так і приватного, полягає в тому, що воно в значній мірі сформувалося зі звичаїв (звичайних норм).

Для морського приватного права характерні наступні основні джерела: міжнародні звичаї; міжнародні договори і внутрішньодержавне законодавство. В теорії права під джерелами права розуміються форми закріплення (зовнішнього вираження) правових норм. Основними видами джерел права є нормативні правові акти і правові звичаї, судові прецеденти, а також нормативні договори.

Огляд останніх досліджень. Дослідженням міжнародно-правового звичаю, зокрема його роль у міжнародному морському праві в різний час займалися як О. Буткевич, О. Київець, В. Толстих, О.О. Щокіна та інші вчені. Однак більшість вчених приділяли увагу загальній проблематиці правового звичаю і не розглядали правовий звичай як джерело міжнародного морського права.

Виклад основного матеріалу. Історії морського права відомі збірники правил і звичаїв різних країн. Так, в VII ст. і пізніше діяв кодекс візантійського права (Базиліка); в X ст. - морські звичаї, застосовували місті Амальфі (Італія); на Атлантичному узбережжі в XII- XIV ст. застосовувалися Олеронські правила, або Олеронські сувої (Lex de Oleron); в Середземномор'ї в XIV-XV ст. діяли широко відомі в той час морські правила Консолато дель маре (Consolato del Mare); в XVII в. отримав велику на той час популярність морської ордонанс Людовіка XIV; на Балтиці в XV, XVI-XVIII ст. діяли Закони висбі, Кодекс Ганзи і Гуидонія де ля мер (Guidon de la Mer). Приблизно в цей же час мав чинність

англійський збірник морських звичаїв, який називався «Чорна книга Адміралтейства» [1].

Відповідно до ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, звичай визначається як «доказ загальної практики, визнаної в якості правової норми». Звичай - це сформоване в міжнародній практиці правило поведінки, за яким суб'єкти міжнародного права визнають юридично обов'язковий характер. Звичаєве право це продукт практики, на думку більшості юристів, практика - це фактичні дії держав, що зачіпають міжнародні відносини. Так, практичні кроки Радянського Союзу після оголошення їм в 1957 році затоки Петра Великого своїми історичними водами можуть розглядатися як звичаєво-правова практика. Тобто, мова йде про те, що фактично робиться державами в їх відносинах один з одним.

Важливо відзначити, що в якості практики слід визнати як певні дії держав, так і відмова від них. Останній можна розглядати в якості своєрідної «пасивної» практики. Мовчазна згода міжнародного співтовариства, що є реакцією на дії, що вживаються державою або групою держав на міжнародному або регіональному рівнях в значній мірі сприяє утворенню звичайних норм міжнародного права. Зазначене положення знаходить підтвердження в рішеннях Міжнародного суду ООН. Другий необхідний елемент звичаю - явно виражене визнання державами того чи іншого правила в якості звичаєво-правової норми, відомий в міжнародному праві під назвою *opinio juris*. Таким чином, наявність двох елементів - практики і *opinio juris* є необхідною умовою створення міжнародно-правової норми у вигляді звичаю. Досить часто термін «звичай» використовується в широкому сенсі, коли під ним розуміється не правова норма, а юридично необов'язкове правило, що склалося в результаті єдиному порядку. В останньому випадку мова йде про звичаї. Звичай - це також фактично сформоване правило, якого можуть на практиці дотримуватися держави, але без ознаки обов'язковості [2].

Завдяки дотримання певних звичаїв формується уявлення про соціальну групу, наприклад, хороша морська практика - це усталені стандарти поведінки в професійній групі фахівців морського транспорту. Загальновизнаний стандарт поведінки обмежує сваволю чиновників і хитрощі окремих осіб отримати ненормальні переваги над іншими. Таким чином, перші уявлення про нормальному поведінці з'явилися саме з звичаїв і традицій, як нормальної практики, дотримуватися в житті при досягненні різноманітних цілей [3].

Міжнародні звичаї характеризуються тим, що носять неписаний характер, їх нормативний зміст формується протягом більш-менш тривалого періоду часу, службовця доказом "загальної практики", що відбивається в правозастосовчій практиці: в рішеннях міжнародних судових і арбітражних органів, в резолюціях міжнародних організацій. Дані документи виступають в якості підтвердження існування міжнародного звичаю в цілому або наявності його окремих елементів. Особливість звичаю полягає в тому, що на відміну від договірних норм, які існують в письмовому вигляді в тексті договору, звичай не має належним чином закріпленої письмової формулювання. Але це зовсім не означає, що звичайні норми не можуть мати письмової формулювання. Морські звичаї регулюють

широке коло морських відносин від правил міжнародної морської ввічливості, до звичаїв, що регулюють економічні аспекти перевезень вантажів морським транспортом [3].

Правовий звичай в морському праві відіграє значну роль ще здавна, з огляду на, що міжрегіональна торгівля і торгівля на далекі відстані могли здійснюватися лише по воді як через географічних чинників, так і в силу неекономічній нерентабельності і небезпеки сухопутних експедицій. Морське судноплавство було відомо ще Давнього Єгипту та їх торговим партнерам (месопотамцем, ассирийцям, китайці, нубийці, індуси та ін.). У стародавній Греції і Фінікії досить швидко сформувалася розвинена мережа портів, судноплавство, суднобудування і риболовецький промисел. Як врегулювання суперечок в ті часи широке поширення отримав джерело стародавнього морського права античний грецький Родоський кодекс, який охоплював морські звичаї, які існували в регіоні і датувалися III-II ст до н.е. Договори переважно були загального характеру і лише в частині зачіпали морської торгівлі (наприклад договори Стародавнього Єгипту і Ассирії). Цікаве застосування звичаїв було за часів хрестоносців. Хрестоносці організовували свої власні суди для вирішення спорів. Суди повинні були вирішувати спори між хрестоносцями і моряками-торговцями, які стикалися один з одним на берегах Середземного моря. Право, що застосовується в даних судах, ґрунтувалося на звичаях купців.

В період формування уявлення про морських просторах велике значення також мало звичаєве право, адже до XVII століття країни пред'являли різні вимоги щодо берегової лінії і по-різному визначали кордони свого суверенітету на морях. Відсутність єдиного міжнародного порядку призводило до того, що країни могли діяти в прибережних водах і в відкритому морі так, як вважали за потрібне. Пов'язана зі світовою океаном система міжнародного звичаєвого права діяла до середини XX століття, потім держави вирішили створити більш чітку систему, засновану на міжнародних договорах. У 1982 році Конвенція ООН з морського права кодифікувала морські звичаї, вказавши, що відкрите море починається в 12 морських милях від берега. Однак держави, які не є учасниками Конвенції 1982р., У відносинах з іншими державами, керуються зазначеною нормою, як міжнародно-правовим звичаєм. До прийняття Конвенції ООН по Морському праву, можна відзначити, як приклад переростання міжнародно-правових звичаїв в договірні норми, цей висновок Женевських конвенцій 1958 року, що стало значною подією в міжнародному морському праві, яке завершило становлення міжнародного морського права як галузі міжнародного права. По суті Конвенції 1958р. кодифікували в основному звичаєві норми міжнародного права.

Особливість звичаю полягає в тому, що на відміну від договірних норм, які існують в письмовому вигляді в тексті договору, звичай не має належним чином закріпленої письмовій формулювання. Але це зовсім не означає, що звичаєві норми не можуть мати письмовій формулювання. Прикладом тут можуть служити Йорк-Антверпенські правила, що регулюють загальну аварію. Йорк-Антверпенські правила - звід загальноприйнятих в міжнародному торговому мореплаванні правил, що регулюють розподіл між судновласником і

вантажовласником збитків пропорційно вартості судна, вантажу і фрахту, понесених будь-яким з цих осіб, внаслідок загальної аварії.

В середині XIX століття почали щось робити зусилля до міжнародної уніфікації інституту загальної аварії. Перша спроба була зроблена на конференції, що відбулася в Глазго в 1860 році, а в 1864 році в Йорку (Англія) були прийняті Йоркські правила.

У 1877 році вони були переглянуті в Антверпені і в 1890 році отримали назву Йорк-Антверпенських правил. Згодом вони переглядалися неодноразово, приблизно через 25 - 30 років. У XX ст. ці правила переглядалися чотири рази: в 1924 році, коли в них вперше були включені літерні правила, в 1950, 1974 і 1994 роках. Документ складається з 7 літерних (А-О) і 22 цифрових (I-XXII) правил. Цифрові правила містять положення, які стосуються окремих найбільш типовим випадкам загальної аварії, а також до визначення розміру окремих видів загальноаварійних збитків і вартості врятованого майна. Положення в Йорк-Антверпенських правилах про загальну аварію є обов'язковими для сторін за договором морського перевезення тільки у тих випадках, якщо на них є посилання у чартері чи коносаменті. На Йорк-Антверпенських правилах базується розділ IX «Надзвичайні морські аварії» Кодексу торговельного мореплавства України, саме ст.277 КТМ України містить визначення «Загальної аварії», а ст.ст. 278-292 встановлюють загальні правила визначення Загальної аварії та її розподілу. Цікавим є те, що ст.293 КТМ України вказує на те, що процесі визначення виду аварії, обчислення розмірів загальної аварії та складання диспаші диспашер у разі неповноти закону керується міжнародними звичаями торговельного мореплавства.

У літерних правилах міститься загальне визначення загальної аварії та інші положення загального характеру. Як сказано в правилі "А" Йорк-Антверпенських правил 1974 року народження, загальна аварія «має місце тоді і тільки тоді, коли були зроблені навмисно і розумно надзвичайні пожертвування або витрати в цілях загального порятунку для запобігання від небезпеки майна, що у загальному морському підприємстві». Так само за змістом, але в більш точній редакційній формулюванні визначена загальна аварія в КТМ України, де під нею розуміються збитки.

Так само відмінним прикладом застосування правових звичаїв в морській практиці є Звід звичаїв портів або портові звичаї. Згідно ч. 3 ст. 9 Закону України Про морські порти, передбачається, що Звід звичаїв морського порту видається адміністрацією морських портів України для кожного морського порту, завіряється Торгово-промисловою палатою України і оприлюднюється на офіційному веб-сайті адміністрації морських портів України [3].

Своє поширення в Україні портові звичаї почали набувати ще в радянський період часу, і пов'язано це з будівництвом великого числа портів і необхідністю регулювання відносин, які не встановлювалися угодою сторін.

На кожен порт поширюються правові норми українського національного законодавства, норми міжнародного права, визнаного і імплементувати України, а також імперативні норми міжнародного права - загальновизнані норми і принципи міжнародного права (*ius cogens*). Зводи звичаїв складаються з

особливостей багаторічної роботи порту, пов'язаної з його спеціалізацією, географічним положенням і правовою системою держави, в якому знаходиться порт, і тому, в кожному морському торговому порту є свої особливості, які впливають з місцевих умов, наприклад: виробничих і технічних можливостей порту, географічних і гідрометеорологічних умов, які визначають специфіку безпеки мореплавання, охорони громадського порядку, вантажів та іншого майна в порту, прийняття протипожежних, санітарних заходів і заходів з охорони навколишнього природного середовища, а також порядку заходу і виходу в море (відходу) суден. Ці особливості і знаходять відображення в Зводі звичаїв [3].

Звичаї порту, що регулюють відносини сторін при організації процесу перевезення вантажів морем, застосовуються у випадках, коли договір морського перевезення не містить відповідних вказівок, що стосуються питання, регульованого звичаями. У цих випадках застосування відповідного правила, встановленого звичаїв порту, може мати місце або на основі міститься в договорі морського перевезення умови про застосування звичаїв порту, або в силу того, що норма права, що підлягає застосуванню при вирішенні питання, що виникло у відносинах сторін, відсилає до звичаїв порту. Зрозуміло, звичаї порту не можуть суперечити законодавству.

Основною метою введення Зводів звичаїв завжди було встановлення валових норм для навантаження (розвантаження) вантажів в морському порту. Зводи, що регулюють ці відносини, застосовувалися в разі, коли договір морського перевезення не містив відповідних положень. Звід звичаїв морського порту - це джерело права, що регулює правовий режим діяльності в порту поряд з нормативними актами, договорами, прецедентами, а в деяких країнах - і доктриною, в якому записані практика, що діють в конкретному порту, причому вони можуть діяти незалежно від волі сторін договору, на відміну від звичаїв, на які посилання в договорі необхідна [3].

Крім того, портові звичаї можуть зіграти роль і при застосуванні термінів ІНКОТЕРМС, в першу чергу, термінів FAS і FOB, оскільки їх тлумачення відрізняється в різних морських портах. При вказівці даних термінів сторонам договору купівлі-продажу «слід враховувати, що на тлумачення їх договору можуть вплинути звичаї портів чи інших пунктів». Однак, є думки експертів в морській галузі, які вказують на те, що в світовій практиці, в морських портах діє єдиний документ «port rules», і він є єдиним правилом, якого дотримуються всі суб'єкти господарювання. За аналогією, це Обов'язкові постанови в нашому українському законодавстві. Тобто, зараз було б доцільно внести незначні зміни в Закон України «Про морські порти України», якими скасувати існування портових зводів звичаїв.

Скасування ще одного радянського анахронізму наблизить українські порти до світової моделі роботи портів і сприятиме дерегуляції, за рахунок зменшення регуляторних актів та виключення зайвих дублювання. Не кажучи вже про економію коштів, яких вимагає розробка і зміст зводів звичаїв в українських портах [4].

Висновки. Звичай грає як і раніше велику роль у розвитку міжнародного морського права. Більшість існуючих угод і зводів правил в морському праві відображають багатовікову практику морського судноплавства (зокрема перевезень вантажів) як в мирний, так і у воєнний час. Ця відмінна риса вказує на те, що досвід і історія повинні і впливають на розвиток міжнародного права в цілому. Однак слід відрізнити міжнародно-правовий звичай від «загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями», які згадуються поряд зі звичаєм, ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН. У правовій теорії вважається, що загальні принципи права встановлюються шляхом виділення загального в різних правових системах і мають в значній мірі техніко-юридичний характер. Ефективність міжнародного звичаєвого права забезпечується послідовним виконанням його норм; сумлінність виконання є і зобов'язанням держав, і критерієм належного їх поведінки

Література:

1. Прес-реліз. Сайт: Гуманитарное право. URL: <https://humanlaw.ru/easyblog/zapis/pravovye-obychai-v-mezhdunarodnom-morskomp-rave.html> (Дата звернення: 20.08.2021)
2. Прес-реліз: Источники морского права. Сайт: Моряк. URL: <https://seaspirit.ru/morskije-konvencii/morskoe-pravo/istochniki-morskogo-prava.html> (Дата звернення: 25.08.2021)
3. Блог Інтерлегал. URL: <https://blog.interlegal.com.ua/chto-takoe-svod-obychaev-morskogo-porta-i-dlya-chego-ego-prinimayut> (Дата звернення: 21.08.2021)
4. Журнал Судоходство. Нужны ли морским портам своды обычаев? URL: <https://sudohodstvo.org/nuzhny-li-morskim-portam-svody-obychaev/> (Дата звернення: 19.08.2021)

Шановні автори!

Вимоги до статей

1. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

Стаття має містити структурні елементи наукової статті відповідно до вимог Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. №7-05/01.

1. Редакція журналу наполегливо рекомендує при виборі теми статті орієнтуватися на основні напрями розвитку правової науки.

- Постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки досліджень (які містять наукову новизну та (або) мають важливе теоретичне та (або) практичне значення).

2. З метою підвищення індексів цитування наших авторів, редакція журналу рекомендує подавати статті, написані англійською або українською мовами.

3. Статті англійською мовою, які перекладені з української або російської мови, мають супроводжуватися текстом на мові оригіналу, оформленому у відповідності до даних вимог.

4. До статей аспірантів, ад'юнктів і здобувачів необхідно додати – рекомендацію наукового керівника чи рецензію особи, яка має науковий ступінь доктора (кандидата) юридичних наук, яка є фахівцем у галузі знань, що стосується тематики дослідження статті.

2. ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ

2. Стаття обов'язково має містити:

- а) П.І.Б. автора(-ів) і назва статті, УДК, ORCID;
- б) анотація на двох мовах (укр., англ. – 1800 знаків);
- в) ключові слова та словосполучення (не менш 3, але не більш 8) виділити напівжирним;
- г) відомості про автора (-ів) (повністю – прізвище, ім'я, та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи або навчання, місто).

2.1. Перед назвою статті вказати рубрику, в якій її бажано опублікувати.

2.2. Обсяг статті – не більше 10 машинописних сторінок через 1,5 інтервалу, шрифт 14-го кегля;

2.3. Посилання на джерела робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, а самі назви джерел наводити в кінці тексту статті у порядку згадування. Кожне джерело з нового рядка.

- Назви і дати прийняття законів та інших нормативно-правових актів наводити у тексті і до списку літератури їх не включати;
- В тексті статті виділяти напівжирним ключові терміни, а шрифтом 12-го кегля – приклади із судової практики, смислові відступи тощо.
- Мова публікацій: українська, російська, англійська.

Журнал приймає заявки на рекламу, а також на спецвипуски з актуальних тем досліджень

Тел. редакції: +38(097)299-42-13

Видавець: ТОВ «ГАЛЛАПРИНТ»

ISSN 2663-6352

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1643 від 29.06.2021 р. журнал внесений до переліку фахових видань категорії "Б" у галузі юридичних наук

Матеріали друкуються мовою оригіналу в редакції авторів.

**Журнал рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного університету інфраструктури та технологій
(протокол № 1 від 31.08.2021р.)**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ № 23172-13012 Р від 23.03.2018 р.

Сторінка журналу: www.df.duit.edu.ua

Формат 70×108 1/16. Папір офсетний.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 9,9

(формат 70х108 1/16)

Умовн. Фарбо відбитків 8. Тираж 100

Надруковано з готових форм у ТОВ «ГАЛЛАПРИНТ»,

02160, м.Київ, пр-т Соборності, 7-А, оф. 727

© Товариство з обмеженою відповідальністю «ГАЛЛАПРИНТ», 2018.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ № 23172-13012 Р від 23.03.2018 р.

Поштова адреса редакції: 02160, м.Київ, пр-т Соборності, 7-А, оф. 727

Тел. +38(044) 229 35 27

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

04211, Україна

м. Київ, проспект Героїв Сталінграда, 2

тел.: +38(097)299-42-13

www.jurist.net.ua; www.duit.org.ua

e-mail: duit_pravo@i.ua